

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΗΛΙΑΔΟΥ Α.Μ. 1113Μ002
ΑΘΗΝΑ 2016

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ
(ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ & ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ)

Τριμελής Επιτροπή:

Ανανιάδης Γρηγόρης (επιβλέπων)

Ιακώβου Βίκυ

Φουρτούνης Γιώργος

EYXΑΡΙΣΤΙΕΣ

Καθώς αυτή η διαδρομή έχει φθάσει στο τέλος της, οφείλω να αναφερθώ στους ανθρώπους που συνέβαλλαν στην ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή Γρηγόρη Ανανιάδη για τις πολύτιμες υποδείξεις του και την καθοδήγησή του, όπως επίσης και τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής: την καθηγήτρια Βίκυ Ιακώβου και τον καθηγητή Γιώργο Φουρτούνη για τις καίριες επισημάνσεις τους και τα σχόλιά τους. Ιδιαίτερα εποικοδομητική εμπειρία ήταν η συμμετοχή μου στα σεμινάρια μαθημάτων του προγράμματος σπουδών τα οποία αποτέλεσαν αφορμή για έμπνευση και προβληματισμό. Τέλος, αισθάνομαι υπόχρεη στην οικογένειά μου για την αμέριστη συμπαράστασή της και σε αυτό το εγχείρημα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
ΒΙΟΕΞΟΥΣΙΑ/ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	12
ΕΞΟΥΣΙΑ, ΓΝΩΣΗ, ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ	12
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	16
Η ΦΟΥΚΩΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ	20
Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ.....	29
Η ΒΙΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΑΡΞΗ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ.....	29
ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΦΥΣΗ	38
ΚΑΝΟΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ	43
ΤΟ ΠΑΡΑΔΟΞΟ ΤΗΣ ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: ΒΙΑ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ «ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΒΙΟΕΞΟΥΣΙΑΣ».....	51
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ	60
Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΩΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ.....	66
Η ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΩΣ ΤΕΧΝΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ	66
Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ:	72
▪ Η ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΩΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΔΥΝΑΜΕΩΝ	72
▪ ΜΟΡΦΕΣ ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ: ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΙΑ, ΝΕΟΦΙΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ	76
▪ Η ΑΡΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΖΕΥΚΤΙΚΩΝ: ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΣΜΟΣ Η΄ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ Η΄ΠΟΛΙΤΙΚΗ	84
ΟΜΝΕΣ ΕΤ ΣΙΝΓΟΥΛΑΤΙΜ	91
Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ	102
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΩΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ	110
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	114
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	119

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από τον περασμένο αιώνα οι μεγάλοι αγώνες που θέτουν σε αμφισβήτηση το γενικό σύστημα εξουσίας δεν διεξάγονται πλέον στο όνομα μιας επιστροφής σε παλαιά δικαιώματα, ή σε συνάρτηση με το πανάρχαιο όνειρο ενός χρονικού κύκλου και μιας χρυσής εποχής. Δεν προσμένουμε πια τον αυτοκράτορα των φτωχών, ούτε το βασίλειο των εσχάτων ημερών, ούτε απλώς την αποκατάσταση κάποιων προγονικών υποτίθεται, μορφών δικαιοσύνης· αυτό που διεκδικείται και τίθεται ως στόχος είναι η ζωή, νοούμενη ως θεμελιώδεις ανάγκες, ως συγκεκριμένη ουσία του ανθρώπου, ως εκπλήρωση των δυνατοτήτων του, πληρότητα του δυνατού [...]. Η ζωή πολύ περισσότερο από το δίκαιο, έγινε το διακύβευμα των πολιτικών αγώνων, ακόμη κι αν αυτοί διατυπώνονται με διακηρύξεις δικαίου.¹

Το 1976, στο έργο του *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση* ο Φουκώ χρησιμοποίησε τον όρο βιοπολιτική για να αναφερθεί σε έναν καινούργιο προσανατολισμό που προσέλαβε η πολιτική δράση στις δυτικές κοινωνίες. Όπως υποστήριξε: από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, έχουμε εισέλθει σε μια «εποχή βιοπολιτικής» όπου διάφοροι τομείς της ατομικής και κοινωνικής ζωής: η αναπαραγωγική δραστηριότητα, η υγεία, η ασφάλεια, η ευτυχία και η ευημερία έχουν αναχθεί σε βασικά ζητήματα της πολιτικής διακυβέρνησης και σε πρωτεύοντες στόχους των πολιτικών αγώνων. Στη σημερινή εποχή, αυτή η θέση έχει υιοθετηθεί ευρέως από πολλούς αναλυτές και η έννοια έχει αποκτήσει μια πολύπλευρη σημασία. Η βιοπολιτική συνδέεται με ένα πλήθος δράσεων και ενεργειών: από τις μεταναστευτικές πολιτικές έως τους κρατικούς σχεδιασμούς πρόληψης επιδημιών, τα εκπαιδευτικά προγράμματα ανάπτυξης δεξιοτήτων, τις κυβερνητικές παρεμβάσεις για την περιβαλλοντική προστασία, τη χρηματοδότηση και υποστήριξη ερευνητικών κέντρων στους τομείς της βιοτεχνολογίας· αναφέρεται, επίσης, σε ένα εύρος ζητημάτων και

¹Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011, σ. 168–169.

ερωτημάτων: στα ηθικά διλήμματα (βιοηθική) που δημιουργούν τα διάφορα επιστημονικά επιτεύγματα στη βιολογία και στην ιατρική (κλωνοποίηση), στην προοδευτική ανάπτυξη μιας βιο-οικονομίας την οποία έχει επιφέρει η εμπορευματοποίηση των ανακαλύψεων στο πεδίο των βιο-επιστημών, στους νέους τρόπους κατανόησης της ζωής που καλλιεργούν οι επιστημονικές έρευνες.²

Δεν θα ήταν υπερβολικό να αναγνωρίσουμε ότι η φουκωική μελέτη για τη βιοπολιτική ανέδειξε την πολυπλοκότητα της έννοιας, διανοίγοντας το πλήθος των οπτικών που προσέλαβε η ανάλυσή της. Η φουκωική προσέγγιση με την πολυπρισματικότητά της υπήρξε ορόσημο για τις έρευνες που ακολούθησαν. Στην παρούσα εργασία, θα επιχειρηθεί μια παρουσίαση της ανάλυσης του Φουκώ σχετικά με την ανάδυση αυτής της μορφής πολιτικής εξουσίας που επικεντρώνεται στη ζωή, την επενδύει και την αναπτύσσει, εστιάζοντας στα κείμενα της περιόδου 1976-79 (δημοσιευμένα έργα και διαλέξεις) στα οποία γίνεται και η πιο συστηματική αναφορά σε αυτό το ζήτημα.

Σκοπός του συγκεκριμένου πονήματος είναι να ανασυσταθούν τα βασικά σημεία του συλλογισμού του για τη βιοπολιτική και να ανασυγκροτηθεί η πορεία της σκέψης του. Δύο είναι τα βασικά ερωτήματα γύρω από τα οποία εκτυλίσσεται ο φουκωικός στοχασμός: πώς ασκείται η βιοπολιτική δράση και τί αποτελέσματα φέρουν αυτές οι ενέργειες στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και διάγουν τον βίο τους. Θα προσπαθήσω να δείξω ότι πρόθεση του στοχαστή σε αυτήν τη μελέτη είναι να μας κάνει να σκεφθούμε στρατηγικά για τον τρόπο με τον οποίο οργανώνει και διαχειρίζεται τη

² Thomas Lemke, «Beyond Foucault: From Biopolitics to the Government of Life», στο Ulrich Bröckling κ.ά. (επιμ.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*, Routledge, Νέα Υόρκη 2010, σ. 165.

ζωή η βιοπολιτική εξουσία. Μας καλεί, επίσης, να σκεφθούμε υποψιασμένα για τις προεκτάσεις που μπορεί να λάβει η πολιτική μέριμνας και φροντίδας για την ανθρώπινη ζωή. Ο Φουκώ κρίνει ως ελλιπή την πολιτική ανάλυση που εμμένει στην αποτύπωση της πολιτικής εξουσίας μονοπλεύρως, ως μιας εξαναγκαστικής δύναμης η οποία λειτουργεί αποκλειστικά δια της επιβολής του νόμου, της απαγόρευσης, της καταπίεσης, της βίας. Το πολιτικό λεξιλόγιο που βασίζεται στους δυισμούς και στη λογική της αντίθεσης ανάμεσα στο κράτος και στην κοινωνία των πολιτών, στο δημόσιο και στο ιδιωτικό, στην πολιτική και στην οικονομία, στην εξουσία και στη γνώση, στη διακυβέρνηση και στην αυτονομία, στην οριοθέτηση της πολιτικής στους κρατικούς θεσμούς δεν μπορεί να περιγράψει την πολύπλοκη λειτουργία των βιοπολιτικών μηχανισμών μέσα από την οποία διενεργείται η συστηματική επένδυση της ζωής από την πολιτική.³ Κατά τον διανοητή, είναι μονομερής και στενή οποιαδήποτε προσέγγιση αποδίδει στην άσκηση της πολιτικής διαχείρισης της ζωής μια συνέχεια και μια ομοιομορφία και θεωρεί ότι ο ανθρώπινος βίος (η διαχείριση του σώματος, ο τρόπος σκέψης και πράξης των ανθρώπων) από τη στιγμή που γίνεται στόχος της εξουσίας παραμένει ένα καθαρό προϊόν προσωπικών επιλογών, αποφάσεων και ενεργειών.

Με βάση την παραπάνω οπτική, η μελέτη για τη βιοπολιτική στο φουκωικό έργο, δεν γίνεται υπό το πρίσμα μιας κλασικής πολιτικής ανάλυσης, αλλά προσεγγίζεται ως ένα σύνθετο θέμα το οποίο θέτει ζητήματα επιστημολογικής χροιάς και ερωτήματα υπαρξιακού χαρακτήρα. Η βασική σκέψη που διαπερνά τα όλα τα κείμενα που θα μας απασχολήσουν είναι η σχέση που εδραιώνει αυτός ο τύπος εξουσίας με τα επιστημονικά πεδία και η

³ Nikolas Rose – Peter Miller, «Political Power beyond the State: Problematics of Government», *The British Journal of Sociology*, vol. 43, no. 2, Jun 1992, σ. 174.

επίδραση αυτής της συνάρθρωσης στον γενικότερο τρόπο του σκέπτεσθαι και του πράττειν. Ο φιλόσοφος εντάσσει την πολιτική διαχείριση της ζωής στο εκάστοτε κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο και διερευνά την επενέργεια που έχουν οι λόγοι αληθείας για την ανθρώπινη φύση (όπως τους συγκροτούν τα διάφορα καθεστώτα γνώσης και εξουσίας) τόσο πάνω στο σώμα όσο και στην ψυχή. Θα παρουσιάσω την ανάλυσή του για τη δράση της βιοπολιτικής ως την καταγραφή μιας βιοϊστορίας η οποία ξεκινά με την αποτύπωση της πολιτικής ιστορίας των σωμάτων για να εστιάσει, στη συνέχεια, στην ιστορία των νοοτροπιών, των ατομικών και κοινωνικών ταυτοτήτων όπως συγκροτούνται μέσα από τους διάφορους πολιτικούς χειρισμούς για την επίτευξη της ατομικής και κοινωνικής ευημερίας.

Ένας ακόμη στόχος, της παρούσας εργασίας είναι να αναδειχθεί η φουκωική θέση ότι η διαμορφωτική δράση της βιοπολιτικής επί της ανθρώπινης ζωής ασκείται μέσα από πολύμορφους μηχανισμούς. Η άσκηση της βιοπολιτικής χαρακτηρίζεται από στρατηγική και αποτελεί μια συνεχώς αναθεωρούμενη διαδικασία. Συγκεκριμένα, η βιοπολιτική δράση θεμελιώνεται πάνω σε έναν διαρκή αναστοχασμό σχετικά με το κόστος και την αποτελεσματικότητα των πολιτικών σχεδιασμών ο οποίος οδηγεί σε συμπλεύσεις με άλλες πολιτικές τεχνολογίες, σε παροδικές ρήξεις με πρότερες τεχνικές, σε αναπροσαρμογές των διαφόρων πρακτικών. Υπό αυτό το πρίσμα, η βιοπολιτική αναλύεται ως ένα πολύπλοκο σύστημα που οργανώνει τη ζωή, χρησιμοποιώντας μια πολλαπλότητα τακτικών και αναπτύσσοντας ένα πλήθος σχέσεων με άλλες δυνάμεις και στοιχεία: κινητοποιεί γνώσεις, χρησιμοποιεί εργαλειακούς αναμεταδότες (όπως τα ίδια τα άτομα και την κοινωνία), στοιχεία που δεν λειτουργούν πάντα ως ερείσματα της βιοπολιτικής εξουσίας, αλλά αποτελούν, επίσης, πεδία ανάπτυξης εναντιώσεων και προβληματισμών για τα βιοπολιτικά

προγράμματα. Στο πλαίσιο αυτής της επισήμανσης, θα αποτυπώσω τη φουκωική άποψη ότι η βιοπολιτική είναι μια «προβληματική δραστηριότητα» υπό την έννοια ότι δεν επιτυγχάνει πάντα τις στοχεύσεις που θέτει για την ανθρώπινη ζωή, αποσαφηνίζοντας με αυτές τις διατυπώσεις ο στοχαστής τη θέση του ότι οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί δεν οργανώνουν εξολοκλήρου τον ανθρώπινο βίο, δεν διαμορφώνουν ολοκληρωτικά την ανθρώπινη σκέψη και πράξη, αλλά αποτελούν επίσης το εμπόδιο που ενεργοποιεί την αντίδραση των υποκειμένων και τη θέληση για ελευθερία, οδηγώντας σε ατομικές διαφοροποιήσεις.⁴

Αναλυτικότερα, το εγχείρημα της παρουσίασης των παραπάνω βασικών θεμάτων που θέτει η φουκωική μελέτη θα ακολουθήσει την παρακάτω διάρθρωση:

Το πρώτο κεφάλαιο έχει τη μορφή εισαγωγικών παρατηρήσεων οι οποίες αναφέρονται στην ιστορική χρήση της έννοιας της βιοπολιτικής και σκιαγραφούν το πλαίσιο ανάλυσης που χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για να μελετήσει τη βιοπολιτική δράση.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, εστιάζω στα κείμενα του 1976 τα οποία αποτελούν και τα πρώτα εγχειρήματα ενασχόλησης του διανοητή με την έλευση της «βιολογικής νεωτερικότητας» (όπου οι βιολογικές διαδικασίες της ζωής ανάγονται σε αντικείμενο των πολιτικών στρατηγικών) έχοντας ως στόχο την καταγραφή των κύριων ζητημάτων γύρω από τα οποία στρέφεται ο φουκωικός στοχασμός. Ξεκινώ με τη θέση του ότι η διαχείριση της ζωής δεν βασίζεται σε ανθρωπολογικές σταθερές, αλλά θεμελιώνεται σε μια ιστορικότητα λόγων «του λέγειν την αλήθεια» περί της ανθρώπινης φύσης η οποία συνδέει την πολιτική με ένα δίκτυο ειδικών που υποστηρίζουν και καθοδηγούν τις βιοπολιτικές πρακτικές. Αναφερόμενη στις κρατικές πολιτικές του βιολογικού ρατσισμού και της

⁴ Πωλ Βεν, *Φουκώ: Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γ.Καράμπελας, Εστία, Αθήνα 2011, σ. 181

ρύθμισης των αναπαραγωγικών διαδικασιών του πληθυσμού (σεξουαλικότητα), θα προβάλω τον φουκωικό ισχυρισμό ότι στην «εποχή της βιοπολιτικής» τα άτομα δεν υποβάλλονται μόνο στον έλεγχο του νόμου αλλά υφίστανται, εξίσου, την ιεραρχική και διαπλαστική ισχύ του κανόνα. Η δε διαπίστωση ότι η βιοπολιτική εξουσία δύναται να ενσωματώσει τη βία στη δράση της η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να λάβει ακραίες μορφές είναι ένα άλλο στοιχείο στο οποίο θα αναφερθώ καθώς απασχολεί ιδιαίτερα τη φουκωική σκέψη αυτήν την πρώτη περίοδο ανάλυσης της βιοπολιτικής εξουσίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο, θα αναπτύξω την άποψη του φιλοσόφου για τη μη τυποποίηση της δράσης των βιοπολιτικών μηχανισμών και για το διαρκή μετασχηματισμό τους μέσα από διαδικασίες προβληματοποιήσεων. Επίσης, θα καταγράψω την ανάλυσή του για τον νεοφιλελεύθερο λόγο ως ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα το οποίο μελέτησε ο Φουκώ για να αναδείξει τη διαμορφωτική επίδραση της βιοεξουσίας πάνω στην κοινωνία και στα άτομα, εγείροντας ερωτήματα κατά πόσο το νεοφιλελεύθερο υποκείμενο είναι τόσο αυτόνομο και ελεύθερο όσο προβάλλεται. Κλείνοντας, θα σταθώ σε μια αισιόδοξη νότα που εμπεριέχει ο προβληματισμός που μας κληρονόμησε η φουκωική μελέτη για τις επιπτώσεις της βιοπολιτικής δράσης, παρουσιάζοντας την επισήμανση για τη διττή λειτουργία της ζωής τόσο ως αντικείμενου και πεδίου στόχευσης των βιοπολιτικών μηχανισμών, αλλά και ως έδρας δυνάμεων που αντιστέκονται στις βιοπολιτικές ρυθμίσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΒΙΟΕΞΟΥΣΙΑ/ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. Εξουσία, Γνώση, Υποκείμενο

Στόχος της συγκεκριμένης ενότητας είναι η παρουσίαση της ευρύτερης οπτικής διαμέσου της οποίας ο Φουκώ προσέγγισε την εξουσία. Η σκιαγράφηση της φουκωικής μεθόδου ανάλυσης αποσκοπεί στο να καταδειχθούν οι βασικές συνιστώσες και οι κατευθυντήριες γραμμές με βάση τις οποίες επεξεργάστηκε ο διανοητής την έννοια της βιοπολιτικής, αυτήν την ειδική μορφή εξουσίας, που σύμφωνα με τη φουκωική σκέψη, αναδύθηκε στις δυτικές κοινωνίες, περίπου στα τέλη του 18^{ου} αιώνα.

Η φουκωική θεώρηση της εξουσίας χαρακτηρίστηκε όπως υποστήριξαν πολλοί διανοητές από μια ιδιαίτερη πρωτοτυπία. Ο φιλόσοφος μελέτησε τους εξουσιαστικούς μηχανισμούς, θέλοντας να αποστασιοποιηθεί από παραδοσιακές αντιλήψεις τους, όπως είχαν προβληθεί από την πολιτική φιλοσοφία: η εξουσία ως νόμος, καταστολή και απαγόρευση, ως συμπαγές και ομοιογενές σύστημα κυριαρχίας που καθυποτάσσει, ακινητοποιεί και συγκεντρώνει τα πάντα υπό την αήττητη ενότητά του, ως αποκλειστικά ταυτισμένη με τους κρατικούς θεσμούς και ως ένα πεδίο διακριτό και διαχωρισμένο από τον τομέα της γνώσης.⁵ Στη δική του εκδοχή, ο Φουκώ επεσήμανε ότι η εξουσία συναρθρώνεται με τις γνωστικές διαδικασίες, παράγει και ελέγχει την αλήθεια, ασκεί επιρροή και διαπλάθει τα άτομα, εκπορεύεται από παντού, λαμβάνοντας τη μορφή ετερογενών και ευέλικτων δυνάμεων οι οποίες διεισδύουν σε κάθε κοινωνική σχέση.⁶ Η εξουσία παρουσιάζεται ως ένα πολύπλοκο σύνολο το οποίο εμπεριέχει συνδέσεις και αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε άτομα, θεσμούς και λόγους. Εξουσία, γνώση και υποκείμενο

⁵ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 101, 108 –114.

⁶ *Αυτ.*, σ. 108–114.

και η μεταξύ τους διάδραση αποτελούν το αναλυτικό τρίπτυχο που η φουκωική σκέψη καθιέρωσε ως μεθοδολογικό εργαλείο για την κατανόηση των εξουσιαστικών μηχανισμών, στην ιστορία των δυτικών κοινωνιών.

Αναλυτικότερα, αναφορικά με τη συνάρθρωση εξουσίας και λόγου, ο στοχαστής ισχυρίστηκε ότι στις νεωτερικές κοινωνίες η άσκηση της εξουσίας βασίζεται στη διαχείριση της αλήθειας, υπογραμμίζοντας την ενεργή ανάμειξη των εξουσιαστικών δικτύων στη διαδικασία συγκρότησης της γνώσης για το τί είναι πραγματικό και αληθινό.⁷ Μελετώντας τη γνωστική λειτουργία, ο Φουκώ αποστασιοποιήθηκε από την παράδοση που προέβαλλε τη σκέψη ως το προϊόν των υπερβατολογικών λειτουργιών ενός συγκροτητικού υποκειμένου, ως μια απολύτως αντικειμενική διαδικασία και ανίχνευσε τους ποικίλους περιορισμούς (κοινωνικούς, πολιτικούς) που της επιβάλλονται, τους διάφορους παράγοντες και τις δομές που την καθορίζουν, την οριοθετούν και την οργανώνουν, χαρακτηρίζοντας τη γνωστική λειτουργία ως έναν πολύπλοκο μηχανισμό (*dispositif*): «ένα απολύτως ετερογενές σύνολο που περιλαμβάνει θεσμούς, αρχιτεκτονικές διατάξεις, κανονιστικές αποφάσεις, νόμους, διοικητικά μέτρα, επιστημονικά εκφερόμενα, προτάσεις φιλοσοφικές, ηθικές, φιλανθρωπικές – με δύο λόγια: πράγματα ρητά όσο και άρρητα».⁸ Η εξουσία προσδιορίζει την αλήθεια, καθώς επιβάλλει στη γνώση περιορισμούς και κανόνες, την συγκροτεί και την υποβαστάζει. Από την άλλη πλευρά, η γνώση έχει μια πολιτική λειτουργία: παράγει εξουσία, τη συντηρεί, την επεκτείνει ή την αναδιαμορφώνει.⁹ Αναγνωρίζοντας αυτή τη λειτουργική σύνδεση ανάμεσα στη γνώση και στην εξουσία, ο

⁷ Μισέλ Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα 1991, σ. 101–102.

⁸ Πωλ Βεν, *Φουκώ: Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, ό.π., σ. 61.

⁹ Μισέλ Φουκώ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα 1987, σ. 36.

φιλόσοφος παρουσίασε την εξουσία ως σύνθετα συστήματα εξουσιαστικών πρακτικών και λόγων (τρόπων σκέψης) τα οποία αποκάλεσε «καθεστώτα γνώσης και εξουσίας».

Οι μηχανισμοί γνώσης και εξουσίας ασκούν μια διαμορφωτική δράση και συγκροτούν κοσμοθεωρητικά πρίσματα που προδιαγράφουν τον τρόπο σύλληψης και κατανόησης της κοινωνικής και φυσικής πραγματικότητας. Τα καθεστώτα εξουσίας και γνώσης οργανώνουν το πώς σκέπτονται τα υποκείμενα, πώς ερμηνεύουν τον εαυτό τους και πώς δρουν. Στο κείμενό του *Δύο δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία*, ο διανοητής αναφέρθηκε στις ποικίλες μεθόδους με τις οποίες αυτά τα συστήματα δομούν το πεδίο δυνατοτήτων των δρώντων υποκειμένων: παρακινούν, επάγουν, εκτρέπουν, διευκολύνουν ή κάνουν κάτι πιο δύσκολο, διευρύνουν ή περιορίζουν, καθιστούν κάτι περισσότερο ή λιγότερο πιθανό.¹⁰ Ο Φουκώ, εν προκειμένω, αναγνώρισε τον αντίκτυπο της δράσης των μηχανισμών γνώσης και εξουσίας πάνω στην κοινωνία και στα άτομα, θεωρώντας ότι λειτουργούν ως διαμορφωτές της συλλογικής και ατομικής συνείδησης.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η φουκωική ανάλυση αποτύπωσε αυτά τα συστήματα που οργανώνουν και οριοθετούν την εμπειρία και τη σκέψη όχι ως υπερϊστορικές δομές, αλλά ως μία κατάσταση που βρίσκεται υπό συνεχή διαμόρφωση, καθώς ούτε οι λόγοι, ούτε οι εξουσιαστικές δυνάμεις που τα στηρίζουν είναι φαινόμενα μόνιμα και αδρανή. Ειδικότερα, η φουκωική σκέψη απέδωσε την αστάθεια των εξουσιαστικών μηχανισμών στο γεγονός ότι η εξουσιαστική δράση δεν εκπορεύεται αποκλειστικά από ένα κεντρικό σημείο, το κράτος. Αντιθέτως, στηρίζεται σε πολλαπλές εστίες δυνάμεων οι οποίες λειτουργούν με στρατηγική: δημιουργούν συγκλίσεις, ευθυγραμμίσεις, αλλά και αντιπαραθέσεις,

¹⁰ Μισέλ Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σ. 92–93.

προσδίδοντας στο έδαφος πάνω στο οποίο οικοδομούνται τα ευρύτερα ηγεμονικά αποτελέσματα μια ρευστότητα.¹¹

Η μελέτη της έννοιας της βιοπολιτικής, στο φουκωικό έργο αναπτύχθηκε υπό το πρίσμα της προαναφερθείσας προσέγγισης της εξουσίας. Αυτή η μορφή εξουσίας που έκανε την εμφάνισή της την εποχή της νεωτερικότητας αναλύθηκε με βάση τη διασύνδεση εξουσίας, γνώσης και υποκειμένου και διερευνήθηκε η ιστορική και κοινωνική διάσταση αυτής της συνάρθρωσης.¹² Για τον Φουκώ, η βιοπολιτική συγκροτούσε ένα καθεστώς γνώσης και εξουσίας το οποίο ασκούσε μια διαμορφωτική δράση τόσο επί του συλλογικού σώματος, όσο και πάνω σε κάθε άτομο ξεχωριστά (παραγωγική/κοινωνική διάσταση). Εντάσσοντας την αναλυτική της βιοπολιτικής μέσα στον χώρο και στον χρόνο (ιστορικο-χωροθετικό πρίσμα) ο φιλόσοφος ανέδειξε την ιστορικότητα και την πολυπλοκότητα των βιοπολιτικών μηχανισμών: την πληθώρα των διαφορετικών δυνάμεων, των στοιχείων και των πρακτικών που συγκροτούν αυτή τη μορφή εξουσίας, καθώς και τα αλληπάλληλα παιχνίδια και τις διαφορετικές διεργασίες που ενεργοποιούνται ανάμεσά τους. Έτσι, η βιοπολιτική δεν μελετήθηκε ως μια ενιαία αρχή, ως μια στατική δομή που καθορίζει και επιβάλλεται στα πάντα, αλλά επισημάνθηκε ο ρευστός χαρακτήρας της, προβλήθηκε το ευμετάβλητο των μηχανισμών της, καθώς και η δυνατότητα αναστροφής των επιπτώσεών της.

¹¹ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 110 –111.

¹² Θεόδωρος Γεωργίου, *Στα υπόγεια της Σκέψης και της Ιστορίας*, Futura, Αθήνα 2002, σ. 50–51.

1. Ιστορική Αναδρομή

Επιχειρώντας μια ιστορική αναδρομή, θα παρουσιαστούν οι διάφορες θεωρητικές αντιλήψεις που αναδύθηκαν σχετικά με την πολιτική διαχείριση της ζωής μέχρι τη δεκαετία του 1970, την εποχή που ο Φουκώ έθεσε την έννοια στο επίκεντρο της μελέτης του. Σύμφωνα με τον Thomas Lemke, ο Σουηδός καθηγητής των Πολιτικών Επιστημών στο πανεπιστήμιο της Ουψάλας, Rudolf Kjellén (1864-1922) ήταν από τους πρώτους διανοητές που εισήγαγε τον όρο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.¹³ Ο Kjellén, στο βιβλίο του *Το κράτος ως μορφή ζωής* (1916), παρουσίασε το κράτος-έθνος ως έναν βιολογικό οργανισμό, ως μια μορφή ζωής, χαρακτηριστικό στοιχείο της οποίας είναι το ένστικτο της επιβίωσης, μια τάση η οποία πυροδοτεί τόσο συγκρούσεις όσο και συνεργασίες ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες από τις οποίες απαρτίζεται. Ο Kjellén χρησιμοποίησε την λέξη βιοπολιτική για να αποδώσει αυτήν την οργανιστική σύλληψη του κράτους.¹⁴ Εισάγοντας τη συγκεκριμένη θεώρηση, ο Σουηδός επιστήμονας διαφοροποιήθηκε από παραδοσιακές αντιλήψεις που προέβαλλαν τον κρατικό μηχανισμό ως ένα νομικό οικοδόμημα το οποίο στηριζόταν στη συναίνεση των πολιτών και έθετε όρια και κανόνες στις φυσικές παρορμήσεις των ατόμων, προβάλλοντας, αντιθέτως, την πολιτική ως συνέχεια της φύσης.¹⁵

Σταδιακά, αναπτύχθηκαν παρεμφερείς μελέτες οι οποίες ανέδειξαν τη ζωή και τους φυσικούς της νόμους ως τη βάση και την αρχή όλων των σχέσεων: κοινωνικών,

¹³ Thomas Lemke, *Biopolitics, An Advanced Introduction*, μτφρ. E. Trump, New York University Press, Νέα Υόρκη 2011, σ. 9–10.

¹⁴ Sven Olov Wallenstein, «Introduction: Foucault, Biopolitics and Governmentality», στο Jacob Nilson κ.ά. (επιμ.), *Foucault, Biopolitics and Governmentality*, Södertörn Philosophical Studies, Στοκχόλμη 2013, σ. 7.

¹⁵ Roberto Esposito, «The Enigma of Biopolitics», στο Timothy Campbell κ.ά. (επιμ.), *Biopolitics: A Reader*, Duke University Press, Ντάρχαμ 2013, σ. 354.

οικονομικών, πολιτικών. Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτική δράση συνδέθηκε και ταυτίστηκε με τη συντήρηση και τη διασφάλιση της ζωής και των λειτουργιών της. Η Γερμανία, κατά την περίοδο του ναζισμού, αποτέλεσε ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα όπου η «φυσικοποίηση» της πολιτικής, η αναγωγή της ζωής σε θεμέλιο και αρχή της πολιτικής λειτουργίας έφτασε στο απόγειό της. Η βιοπολιτική δράση του ναζιστικού καθεστώτος κατευθύνθηκε από μια κυριαρχική αντίληψη της φύσης που προέβαλλε τα βιολογικά χαρακτηριστικά ως τον πυρήνα όλων των κοινωνικών διαδικασιών, ως το δυναμικό της κοινωνικής προόδου και ως τις βασικές αιτίες των κοινωνικών προβλημάτων. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Hans Reiter, ο πρόεδρος του Τμήματος Υγείας της ναζιστικής κυβέρνησης, σχετικά με την πολιτική του Γ' Ράιχ: «η βιολογική σκέψη πρέπει να γίνει η βάση, το υπόστρωμα και η κατεύθυνση κάθε αποτελεσματικής πολιτικής» καθώς «το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του γερμανικού έθνους καθορίζεται από βιολογικούς παράγοντες» [μτφρ. δική μου].¹⁶ Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης, οι ναζιστικοί βιοπολιτικοί σχεδιασμοί έλαβαν τη μορφή μιας ολοκληρωτικής διαχείρισης του ανθρώπινου βίου η οποία αποσκοπούσε στη διαφύλαξη της φυλετικής καθαρότητας και στη διαιώνιση της γερμανικής φυλής με την εφαρμογή προγραμμάτων κοινωνικών παροχών καθώς και με πρακτικές ενδυνάμωσης, ελέγχου και προστασίας του γερμανικού έθνους από ότι υπονόμευαν την ανάπτυξή του. Η επίτευξη των παραπάνω στοχεύσεων επιχειρήθηκε, επίσης, μέσα από μια πολιτική ποικίλων παρεμβάσεων στον χώρο: επεκτατικά με τη διασφάλιση του ζωτικού χώρου για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών

¹⁶ Thomas Lemke, *Biopolitics, An Advanced Introduction*, ό.π., σ. 12.

της ανώτερης φυλής και με τον διατετραγωνισμό του χώρου, δηλαδή με την περιχαράκωση και την περίφραξη των παθολογικών και επικίνδυνων στοιχείων.¹⁷

Στη δεκαετία του 1960, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, αναδύθηκε ένα νέο ρεύμα αναλύσεων και μελέτης της έννοιας της βιοπολιτικής στους κόλπους των πολιτικών επιστημών, οι εκπρόσωποι του οποίου ασχολήθηκαν με τη διερεύνηση των βιολογικών αιτιών στην πολιτική και κοινωνική συμπεριφορά. Μέσα από γενετικά, εθνολογικά, νατουραλιστικά μοντέλα και επεξεργαζόμενοι εκ νέου τη δαρβινική εξελικτική θεωρία, οι «βιοπολιτικοί» επιστήμονες απέδωσαν πρωτεύουσα σημασία στον επικαθορισμό της ανθρώπινης δράσης από βιολογικούς παράγοντες και στην αναγκαιότητα διερεύνησής τους ώστε να κατανοηθούν τα κοινωνικο-πολιτικά φαινόμενα.¹⁸ Επί παραδείγματι, η κοινωνική ανισότητα και οι πολιτικές ηγεμονίες μελετήθηκαν ως φυσικά φαινόμενα, οι ρίζες των οποίων αναζητήθηκαν στις βιολογικές διαφοροποιήσεις και στον ανταγωνισμό για την επιβίωση. Αντιστοίχως, ο ρατσισμός και η εχθρότητα προς τους ξένους συνδέθηκε με την εγγενή τάση συνεργασίας και ευνοϊκής προδιάθεσης προς τα άτομα με βιολογική/φυλετική συγγένεια.¹⁹ Γενικότερα, η έμφαση που απεδόθη, στα πλαίσια των παραπάνω θεωριών, στον γενετικό προκαθορισμό της ανθρώπινης φύσης, ο τονισμός της αυτονομίας της και της καθοριστικής επίδρασής της στο κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον καλλιέργησε μια μονομερή προσέγγιση, υποβαθμίζοντας τις κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες ως παράγοντες συγκρότησης και διαμόρφωσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Τη δεκαετία του 1970, η ζωή παρέμεινε στο επίκεντρο της πολιτικής σκέψης, όχι υπό την οπτική των βιολογικών ντετερμινισμών, αλλά ως σκοπός και αντικείμενο της

¹⁷ Thomas Lemke, *Biopolitics, An Advanced Introduction*, ό.π., σ. 13.

¹⁸ *Αυτ.*, σ. 15–16.

¹⁹ *Αυτ.*, σ. 18–20.

πολιτικής λειτουργίας. Η αύξηση των οικολογικών ανησυχιών, τα περιβαλλοντικά προβλήματα, μαζί με τις τεχνολογικές καινοτομίες και τις επιστημονικές επεμβάσεις στις βιολογικές διαδικασίες και στο περιβάλλον (εξωσωματική γονιμοποίηση, γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα) δημιούργησαν νέες στοχοθετήσεις και προκλήσεις για τις πολιτικές διαχείρισης της ζωής και του οικοσυστήματός της.²⁰ Οι κυβερνήσεις εκλήθησαν να διαφυλάξουν και να προφυλάξουν τη ζωή από διαδικασίες που υπονόμευαν τον φυσικό της περίγυρο, να στηρίζουν και να προωθήσουν τις επιστημονικές έρευνες και άλλα εγχειρήματα ανάπτυξης, αλλά και να διαχειριστούν τα ηθικά και κοινωνικά ζητήματα που σταδιακά άρχισαν να ανακύπτουν από την επιστημονική πρόοδο και τις τεχνολογικές επεμβάσεις υπέρ της ζωής (ανάπτυξη της γενετικής).²¹ Τα παραπάνω ζητήματα μονοπώλησαν το ενδιαφέρον της πολιτικής ατζέντας και εξακολουθούν να αποτελούν αντικείμενο του πολιτικού διαλόγου έως σήμερα.

Καθίσταται εμφανές ότι η ανάλυση της διαχείρισης και οργάνωσης της ζωής από την πολιτική διέθετε μια προ-ιστορία προτού τεθεί στο επίκεντρο της μελέτης του Μισέλ Φουκώ. Η συγκεκριμένη σχέση προσεγγίσθηκε είτε μέσα από την αντίληψη σχετικά με τον επικαθορισμό της πολιτικής δράσης από την ανθρώπινη φύση, είτε μέσα από τη θεώρηση του πολιτικού ως διαχειριστικού παράγοντα της ζωής, χωρίς να αναδεικνύονται οι επιπτώσεις που προκάλεσε τόσο στην πολιτική λειτουργία, όσο και στον τρόπο κατανόησης και προσέγγισης της ίδιας της ζωής η πολιτική διαχείριση του ανθρώπινου βίου. Αυτή τη συνθετότητα της συνάρθρωσης ανάμεσα στη ζωή και στο πολιτικό πεδίο, τις αμοιβαίες επιδράσεις που δημιουργήθηκαν μέσα από τη διασταύρωση της πολιτικής και του ζωτικού στοιχείου προσπάθησε να αποτυπώσει η φουκωική ανάλυση.

²⁰ Thomas Lemke, *Biopolitics, An Advanced Introduction*, ό.π., σ. 28.

²¹ *Αυτ.*, σ. 27–30.

2. Η φουκωική ερμηνεία της βιοπολιτικής και η μέθοδος ανάλυσης

Στο έργο του *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ο Φουκώ ισχυρίστηκε ότι στην ιστορία των δυτικών κοινωνιών: «ο άνθρωπος επί χιλιετίες παρέμεινε ό,τι ήταν για τον Αριστοτέλη: ένα ζώο που είναι επιπλέον ικανό να διάγει μια πολιτική ύπαρξη · ο νεότερος άνθρωπος [ωστόσο] είναι ένα ζώο, στην πολιτική του οποίου τίθεται ως ζήτημα η ζωή του ως έμβιου όντος».²² Πράγματι, στην Αρχαιότητα κυριαρχούσε η αντίληψη ότι πολιτική σφαίρα αναφερόταν σε ένα ανώτερο επίπεδο ύπαρξης, ήταν το βασίλειο της ισότητας, του νόμου και της τάξης. Το πολιτικό αποτελούσε ένα αυτόνομο πεδίο, διακριτό από τη φύση και την κοινωνία, με λειτουργίες που δεν σχετίζονταν με τις διαδικασίες της ζωής και τις βιολογικές της ανάγκες.

Πολλοί ήταν οι αναλυτές που ασπάστηκαν την παραπάνω θέση, υποστηρίζοντας ότι η ζωή (τόσο η βιολογική όσο και η κοινωνική της διάσταση) στεκόταν απέναντι από την πολιτική και αποτελούσε το όριο αυτής. Τον 17^ο αιώνα, ο Thomas Hobbes στο έργο του *Λεβιάθαν*, ανέφερε ότι ήταν παράλογο για έναν Μονάρχη να ασχολείται με τις βιοτικές ανάγκες της ύπαρξης των υπηκόων του.²³ Η ελευθερία των ατόμων, κατά τον Hobbes, περιοριζόταν σε εκείνους τους τομείς της ζωής που δεν υπάγονταν στη δικαιοδοσία της Υπέρτατης Εξουσίας. Η μέριμνα για τη στέγαση, τη διατροφή, την εκπαίδευση, την υγεία, οι επιθυμίες των ατόμων και άλλα παρεμφερή ζητήματα της ζωής δεν μπορούσαν ποτέ να καταστούν αρμοδιότητες του ηγεμόνα και να κινητοποιήσουν την επιβολή του νόμου, αλλά αποτελούσαν προσωπικές υποθέσεις των υπηκόων και συνεπώς, πεδίο ελευθερίας.²⁴ Στο πλαίσιο αυτής της επικρατούσας άποψης, ο Φουκώ επεσήμανε ότι μέχρι και τον 17^ο αιώνα,

²² Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 167.

²³ Chloë Taylor, «Biopower», στο Dianna Taylor (επιμ.), *Michel Foucault. Key Concepts*, Acumen, Ντάρχαμ 2011, σ. 42– 43.

²⁴ *Αυτ.*

αν η πολιτική σχετιζόταν κατά κάποιον τρόπο με τη ζωή, αυτό ήταν υπό την μορφή της βίας και της παρακράτησης: για να της επιβάλει τις ποινές του νόμου, για να αρπάξει τα πράγματά της ή για να της επιτρέπει απλά να υφίσταται.²⁵

Ωστόσο, τον 18^ο αιώνα, ο φιλόσοφος εντόπισε την εμφάνιση ενός νέου είδους εξουσίας. Μια σειρά ιστορικών διαδικασιών όπως η αγροτική ανάπτυξη, η εδραίωση των κρατικών μοναρχιών, η πληθυσμιακή αύξηση, η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος (αύξηση της γεωργικής παραγωγής, ανάπτυξη της ιατρικής γνώσης) επέφεραν μια προσαρμογή των σχέσεων εξουσίας στα καινούργια δεδομένα, σηματοδοτώντας την ανάδυση μιας νέας μορφής εξουσίας, της βιοεξουσίας.²⁶ Επρόκειτο για έναν εξουσιαστικό μηχανισμό που σε αντίθεση με προγενέστερες μορφές του (Υπέρτατη Εξουσία) δεν αγνοούσε τα άτομα που κατοικούσαν στην επικράτειά του, δεν τα συνέθλιβε ή τα λήστευε, αλλά επικεντρωνόταν σε αυτά, για μια εξουσία που ενσωμάτωσε μια παλιά πρακτική που είχε εισαγάγει η χριστιανική θρησκεία στον δυτικό κόσμο: την ποιμαντορική δράση.²⁷ Αυτή η πολιτική εξουσία λειτουργούσε περισσότερο ως ποιμένας που φρόντιζε το ποίμνιό του και μεριμνούσε για τη σωτηρία του λαού του, εξασφαλίζοντας την ευρωστία του, την υγεία του, την ασφάλειά του. Η βιοεξουσία έθεσε το άτομο ως ζώσα ύπαρξη, στο επίκεντρο των κυβερνητικών τεχνολογιών και επιφορτίστηκε με τη διαχείριση της ζωής. Σταδιακά, ο δυτικός άνθρωπος: «έμαθε τί σημαίνει να είναι ένα έμβιο είδος μέσα σε έναν έμβιο κόσμο, να έχει σώμα, συνθήκες ύπαρξης, πιθανότητες ζωής, ατομική και συλλογική

²⁵ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 158–159.

²⁶ *Αυτ.*, σ. 165–166.

²⁷ Μισέλ Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σ. 83.

υγεία, δυνάμεις που μπορούν να τροποποιηθούν και έναν χώρο που μπορεί να κατανεμηθεί με το βέλτιστο τρόπο». ²⁸

Η προνοιακή δράση της βιοεξουσίας στις νεωτερικές κοινωνίες, κατά τον Φουκώ, στόχευε τόσο το άτομο, όσο και το σύνολο του πληθυσμού. Στο ατομικό επίπεδο, μια ανατομική πολιτική επένδυε τα ανθρώπινα σώματα, εφαρμόζοντας πρακτικές και τεχνικές που αποσκοπούσαν στην κανονικοποίηση και στην ανάπτυξή τους (πειθαρχική εξουσία).²⁹ Στο επίπεδο του πληθυσμού, η διαχείρισή του διενεργήθηκε μέσα από παρεμβάσεις και ελέγχους που οι κρατικοί μηχανισμοί εφάρμοσαν πάνω στο συλλογικό σώμα (βιοπολιτική).³⁰ Ομαδικά βιολογικά φαινόμενα (γεννητικότητα, θνησιμότητα), γενικότερες συνθήκες διαβίωσης (οικιστικά συστήματα, περιβάλλον), συλλογικές συμπεριφορές ετέθησαν στο στόχαστρο μιας πολιτικής ρυθμίσεων που στόχευε στη βελτιστοποίηση του βιοτικού επιπέδου και στην αύξηση των ανθρωπίνων δυνάμεων. Η βιοπολιτική ήταν, συνεπώς, μια μορφή βιοεξουσίας που έθετε στο στόχαστρό της τη διαχείριση των φαινομένων της ζωής από τους εξουσιαστικούς θεσμούς, σε μαζική, κυρίως, κλίμακα.

Ο διανοητής μελέτησε τη βιοπολιτική ως ένα πολιτικό σύστημα οργάνωσης και ελέγχου της ζωής που στηριζόταν στη γνώση και την επιστράτευε για να παράξει την αλήθεια αυτού του κόσμου και για να διαμορφώσει σύμφωνα με αυτήν τον κοινωνικό και ατομικό βίο. Στην «εποχή της βιοεξουσίας»: «η ζωή δεν ήταν πλέον αυτό το απρόσιτο βάθος που αναδύεται μόνο από καιρού εις καιρόν, στο τυχαίο του θανάτου και του μοιραίου του· πέρασε εν μέρει στο πεδίο ελέγχου της γνώσης και παρέμβασης της

²⁸ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας: η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 166.

²⁹ *Αυτ.*

³⁰ *Αυτ.*

εξουσίας».³¹ Με βάση την παραπάνω συλλογιστική, η φουκωική ανάλυση περιστράφηκε γύρω από την αποτύπωση των διαφόρων αληθειών για την ανθρώπινη φύση και συμπεριφορά που εδραίωσαν τα βιοπολιτικά συστήματα γνώσης και εξουσίας. Έτσι, ο λόγος περί «υγιούς σεξουαλικότητας», οι ρατσιστικές θεωρίες, ο γερμανικός και ο αμερικανικός νεοφιλελευθερισμός αποτυπώθηκαν ως παραδείγματα ιστορικών καθεστώτων αλήθειας σύμφωνα με τα οποία κατέστη η ζωή διαχειρίσιμη από την πολιτική εξουσία και υποβλήθηκε σε μια διαδικασία εναρμόνισης με αυτά (πρακτικές κανονικοποίησης).

Η διερεύνηση των μέσων και των πρακτικών διαμέσου των οποίων οργανώθηκε, κατά καιρούς, η ζωή αποτέλεσε ένα άλλο πεδίο που απασχόλησε ιδιαίτερα τη φουκωική σκέψη. Ο στοχαστής ανίχνευσε πώς ασκούνταν η βιοπολιτική: με τον ωμό έλεγχο ή με πιο διακριτικούς τρόπους επιτήρησης, με την καθυπόταξη ή με τη μέριμνα για την ενδυνάμωση και την ανάπτυξη, με νομικές διατάξεις ή με κανονιστικά πρότυπα, με υλικά συστήματα και χωρικές διευθετήσεις ή με την εμφύτευση και ενστάλαξη συνηθειών και συμπεριφορών, με εξατομικευτικές μεθόδους ή με ολοποιητικές τεχνικές, αποκλειστικά από τους κρατικούς θεσμούς ή από ένα καθεστώς πολλαπλών κέντρων διαχείρισης της ζωής, προβάλλοντας την ποικιλομορφία των μηχανισμών της και την καινοτομία των μεθόδων της.

Τέλος, μία άλλη βασική παράμετρος της φουκωικής έρευνας ήταν η καταλυτική επίδραση που ασκούσαν οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονταν την ύπαρξή τους, καθώς και στις σχέσεις που δημιουργούσαν με τους

³¹ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 166.

άλλους ανθρώπους. Το σεξουαλικό υποκείμενο της βικτωριανής εποχής, η κοινωνία της επιχειρηματικότητας που οραματίστηκαν οι γερμανοί νεοφιλελεύθεροι και το οικονομικό υποκείμενο που επεξεργάστηκαν οι αμερικανοί νεοφιλελεύθεροι μελετήθηκαν ως περιπτώσεις μοντέλων ατομικής και συλλογικής συμπεριφοράς που καλλιεργήθηκαν, προβλήθηκαν και εδραιώθηκαν από βιοπολιτικά συστήματα. Για τον στοχαστή, η μελέτη της βιοεξουσίας/βιοπολιτικής αποτελούσε ταυτόχρονα τη μελέτη της θεμελίωσης μιας ιστορικής οντολογίας, καθώς διερευνούσε και αναδείκνυε πώς τα εκάστοτε καθεστώτα γνώσης και εξουσίας λειτουργούσαν ως συγκροτησιακές αρχές του κοινωνικού γίγνεσθαι και της ατομικότητας, κατασκευάζοντας νέες κοινωνικές και ατομικές ταυτότητες.³²

Ο Φουκώ ανέπτυξε τους παραπάνω άξονες μελέτης του: τα καθεστώτα γνώσης και εξουσίας που καθορίζουν την αλήθεια για τη ζωή, την ποικιλομορφία των βιοπολιτικών πρακτικών διαχείρισής της και τις ταυτότητες που παράγονται σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, σε μία σειρά από διαλέξεις που παρέδωσε στο Κολλέγιο της Γαλλίας, από τα μέσα της δεκαετίας του 1970: *Για την Υπεράσπιση της κοινωνίας* (Ιανουάριος – Μάρτιος 1976), *Ασφάλεια, Επικράτεια, Πληθυσμός* (1978), *Η Γέννηση της βιοπολιτικής* (1979), καθώς και στο έργο του *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η θέληση για γνώση* (Οκτώβριος 1976) όπου αναφέρθηκε στην έννοια, στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου.

Η μελέτη του διενεργήθηκε, σταδιακά, σε δύο χρονικές περιόδους. Κατά το πρώτο χρονικό διάστημα (1976), στις διαλέξεις του *Για την Υπεράσπιση της κοινωνίας* και στο βιβλίο του *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η θέληση για γνώση*, η βιοπολιτική εξουσία εξετάστηκε μέσα από το τρίπτυχο: βιολογικές διεργασίες – ρυθμιστικές πολιτικές –

³² Θεόδωρος Γεωργίου, *Στα υπόγεια της Σκέψης και της Ιστορίας*, ό.π., σ. 57.

κράτος.³³ Στα συγκεκριμένα κείμενα, ο φιλόσοφος παρουσίασε αυτή τη μορφή εξουσίας ως μια πολιτική διαχείρισης της υλικότητας του σώματος και επικεντρώθηκε στο πώς οι βιολογικές διαδικασίες έγιναν αντικείμενο ρυθμίσεων από τους κρατικούς μηχανισμούς με την επιβολή ελέγχων, άμεσων παρεμβάσεων, περιορισμών και διακρίσεων. Στη δεύτερη περίοδο της ενασχόλησής του με τη βιοπολιτική εξουσία (1978-79) η οποία περιλαμβάνει τις διαλέξεις *Ασφάλεια, Επικράτεια, Πληθυσμός* (1978) και *Η Γέννηση της βιοπολιτικής* (1979), ο Φουκώ εισήγαγε ένα καινούργιο μοντέλο ανάλυσης της έννοιας: ηθικός βίος – διακυβέρνηση – δίκτυα άσκησης της διακυβέρνησης με το οποίο προσπάθησε να αποτυπώσει την οργάνωση της ζωής από τη βιοπολιτική εξουσία στις σύγχρονες κοινωνίες και δη, στις φιλελεύθερες. Σε αυτά τα κείμενα, δόθηκε έμφαση στο πώς η βιοπολιτική δράση οργάνωνε τον ατομικό και κοινωνικό βίο έμμεσα, διαμορφώνοντας το ατομικό και κοινωνικό ήθος μέσα από πολύπλοκους μηχανισμούς που ξεπερνούσαν τα όρια των κρατικών θεσμών.

Αυτό που θα πρέπει να σημειωθεί, είναι ότι τα παραπάνω μοντέλα ανάλυσης αποτελούν ένα χρήσιμο εργαλείο για να παρουσιασθεί ο προσανατολισμός που εξέλαβε ο φουκωικός στοχασμός την εκάστοτε περίοδο και δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι αντικατοπτρίζουν απόλυτες τομές και οριοθετήσεις της φουκωικής σκέψης. Όπως θα δείξουμε στο επόμενο κεφάλαιο (με το παράδειγμα της επισήμανσης του Φουκώ για τη χωρική στόχευση της βιοπολιτικής δράσης) στα πρώτα κείμενα του διανοητή για τη βιοπολιτική (1976) υπήρχαν σύντομες αναφορές σε θέματα που αφορούσαν στις πρακτικές και τους μηχανισμούς της βιοπολιτικής λειτουργίας τα οποία αργότερα (στις διαλέξεις της περιόδου 1978-79) αποτέλεσαν τα βασικά πεδία έρευνας στα οποία ο φιλόσοφος

³³ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα 2012, σ. 307.

κατεύθυνε την ανάλυσή του. Έτσι οι δύο κύκλοι μελέτης δεν αποτυπώνουν μια ριζική μεταστροφή της φουκωικής ματιάς για το πώς ασκείται η βιοπολιτική εξουσία, αλλά παράγουν ένα corpus συγγραμμάτων που συμπληρώνουν και προεκτείνουν το ένα το άλλο, αναδεικνύοντας την πολυπλοκότητα και τη συνθετότητα της βιοπολιτικής δράσης. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι σε κάθε μία από τις δύο προαναφερθείσες περιόδους (1976 & 1978-79) δόθηκε έμφαση σε μια θεματική και σε μια κατεύθυνση η οποία δεν θα πρέπει να εκληφθεί ότι παγίωνε μια τελική ανάλυση επί του θέματος, αλλά αποτελούσε μια σταδιακή άρθρωση και ένα μέρος μιας προοδευτικής εκτύλιξης ενός συλλογισμού που ήταν ανοιχτός και συνάμα αναστοχαστικός για την οριστικότητα των εκτιμήσεων και των συμπερασμάτων του. Ο Φουκώ, κατά την προσφιλή του συνήθεια, δεν δίσταζε να επανέλθει σε πρότερες υποθέσεις για να τις αναπτύξει περισσότερο, για να διευκρινίσει ορισμένα σημεία και για να αποσαφηνίσει κάποια ζητήματα που θεωρούσε ότι είχαν προβληθεί ανεπαρκώς, οδηγώντας σε παρανοήσεις.

Εν κατακλείδι, η φουκωική ανάλυση της βιοπολιτικής ανέπτυξε μια προβληματική που επιδίωξε να κάνει ορατές τις αλλαγές που σηματοδότησε για την πολιτική λειτουργία η ανάδυση της βιοπολιτικής εξουσίας, καθώς και τα διακυβεύματα που επέφεραν οι στοχοθετήσεις αυτής της νέας μορφής εξουσίας. Η βιοπολιτική, καταργώντας την παραδοσιακή διχοτόμηση ανάμεσα στο πολιτικό πεδίο και στον ατομικό και κοινωνικό βίο, έθεσε καινούργιους στόχους για την πολιτική δράση (διαφύλαξη, προστασία και ανάπτυξη της ζωής αντί της λογικής της παρακράτησης και της καταπίεσης που χαρακτήριζε την κυριαρχική εξουσία) και εγκαινίασε νέες μεθόδους διαχείρισης και οργάνωσης του ανθρώπινου βίου (διαμέσου της θεσμοθέτησης της αλήθειας και της κανονικοποίησης), αναδιαμορφώνοντας τον τρόπο άσκησης της εξουσίας. Παράλληλα με την επισήμανση των

μετασχηματισμών των πολιτικών πρακτικών που σηματοδότησε η πολιτική εστίαση στη ζωή, ο φιλόσοφος διερεύνησε πώς η βιοπολιτική δράση κατέστησε την ανθρώπινη ύπαρξη (εν μέρει) έρεισμα της εξουσίας και δημιούργημά της, διαμέσου της ενεργοποίησης μηχανισμών που αποίκιζαν, διαπερνούσαν και εισχωρούσαν στην ψυχή και στο σώμα των ανθρώπων, διαμορφώνοντας τη φυσιολογία τους και επιδρώντας στις πιο μύχιες σκέψεις τους. Με τις παραπάνω τοποθετήσεις, προχώρησε σε μια διαφοροποίηση και εγκαινίασε μια τομή με όσες αντιλήψεις τόνιζαν το ανυπέρβλητο των ορίων ανάμεσα στο πολιτικό και στο ηθικό, στην κοινωνία και στη φύση, συντηρώντας μονομερείς προσεγγίσεις για τον τύπο της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα σε αυτά τα πεδία.³⁴ Τα βασικά σημεία αυτής της συλλογιστικής θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε στα επόμενα κεφάλαια.

³⁴ Thomas Lemke, *Biopolitics, An Advanced Introduction*, ό.π., σ. 31.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

1. Η βιολογική ύπαρξη και η στρατηγική διαχείρισή της

Το 1982 σε έναν αναδρομικό απολογισμό της συγγραφικής του δραστηριότητας, ο Φουκώ αναγνώρισε ότι η ανθρώπινη ύπαρξη αποτέλεσε το γενικό θέμα των ερευνών του και ότι ενδιαφέρθηκε να μελετήσει το ζήτημα της εξουσίας διότι, σύντομα, κατάλαβε ότι το ανθρώπινο σώμα ήταν άμεσα βυθισμένο σε ένα πολιτικό πεδίο και μπλεγμένο σε σύνθετες σχέσεις εξουσίας.³⁵

Στο έργο του *Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής* που εκδόθηκε το 1975, ο φιλόσοφος επιχείρησε να διερευνήσει πώς η πολιτική διαχείριση του σώματος από τους εξουσιαστικούς μηχανισμούς διενεργήθηκε αρχικά σε ατομικό επίπεδο (πειθαρχική εξουσία). Κύριο θέμα του βιβλίου του ήταν η καταγραφή των διαδικασιών σμιλεύματος του ανθρώπινου σώματος, σύνθεσης των δυνάμεών του και ανάπτυξης των δυνατοτήτων του από διάφορα συστήματα γνώσης και εξουσίας, με την εφαρμογή κανονικοποιητικών μεθόδων και τακτικών (παρατήρηση, εποπτεία, ομαλοποιητική κρίση, διαχωρισμός), μέσα σε μια σειρά από τοπικούς θεσμούς (φυλακή, στρατόπεδα, σχολείο, φιλανθρωπικά ιδρύματα) και με ελάχιστονες διαδικασίες τα οποία ο διανοητής αποκάλεσε ως «η μικροφυσική της εξουσίας».³⁶

Τον επόμενο χρόνο (1976), στις διαλέξεις *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας* και στο έργο του *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, υπήρξε μια στροφή της φουκωικής σκέψης προς την εξέταση της δράσης των μηχανισμών της βιοεξουσίας σε μια

³⁵ Μισέλ Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σ. 76.

³⁶ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τ Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011, σ. 35–36.

πιο γενική βαθμίδα, θέτοντας ως αντικείμενο ανάλυσης το κράτος ως φορέα άσκησης της βιοεξουσίας. Για τον Colin Gordon, αυτός ο νέος προσανατολισμός του στοχαστή προς την εξέταση της λειτουργίας των κρατικών μηχανισμών ήταν η απάντησή του στην κριτική που είχε δεχθεί από τη Μαρξιστική Αριστερά ότι με το ενδιαφέρον του για την άσκηση της εξουσίας στο μικροσκοπικό πεδίο δεν είχε ασχοληθεί με πιο σφαιρικές μορφές κυριαρχίας και συγκεκριμένα με τις σχέσεις ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος.³⁷ Με την εισαγωγή της έννοιας της βιοπολιτικής στο πεδίο του ερευνητικού του ενδιαφέροντος, ο Φουκώ εγκαινίασε την ανάλυση της λειτουργίας της βιοεξουσίας σε μακροσκοπικό επίπεδο, εστιάζοντας την προσοχή του στη διαχείριση των ζητημάτων της ζωής από τους κρατικούς μηχανισμούς.

Έτσι, στην τελευταία παράδοση των σεμιναρίων του με τίτλο *Η Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ο διανοητής αναφέρθηκε διεξοδικώς στην ανάδυση της βιοπολιτικής, ως μιας κυβερνητικής δράσης που στόχευε στη διασφάλιση της συλλογικής υγείας και της ευρωστίας του πληθυσμού. Όπως επισημάνθηκε, από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, οι κυβερνητικοί μηχανισμοί έθεσαν στο επίκεντρό τους ζητήματα σχετικά με τον ρυθμό αναπαραγωγής, τη γονιμότητα, τον βαθμό θνησιμότητας, τη συχνότητα και τις αιτίες των επιδημιών, τα ατυχήματα και οτιδήποτε ροκάνιζε, περιόριζε και εξασθενούσε τη ζωή.³⁸ Σταδιακά, μέσω μιας «κοινωνικής μηχανικής», μιας οργανωμένης ρύθμισης των ζωτικών λειτουργιών του έμβιου όντος επιχειρήθηκε να προσαρμοστούν οι βιολογικές διαδικασίες σε επιθυμητά πρότυπα λειτουργίας.

³⁷ Colin Gordon, «Governmental Rationality: An Introduction», στο G. Burchell κ.ά. (επιμ.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, The University of Chicago Press, Σικάγο 1991, σ. 4.

³⁸ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 298–299.

Ακολουθώντας, στο τελευταίο κεφάλαιο του έργου *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, υπήρξε μια επικέντρωση του φουκωικού στοχασμού στο ζήτημα της αναπαραγωγικής δραστηριότητας και διερευνήθηκε πώς στις νεωτερικές κοινωνίες η σεξουαλικότητα έγινε κρατική υπόθεση, πώς το σεξ εντάχθηκε στα ενδιαφέροντα της βιοεξουσίας/βιοπολιτικής, πώς οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί μεριμνώντας για το συλλογικό συμφέρον, για να αυξήσουν τις δυνάμεις της κοινωνίας και για να διασφαλίσουν την ευρωστία και την παραγωγικότητα του κοινωνικού σώματος εισχώρησαν στις σεξουαλικές διαγωγές και τις διαχειρίστηκαν. Κατά τη νεωτερική εποχή, η βιοπολιτική εξουσία συνέδεσε το μέλλον και την τύχη της κοινωνίας με το σεξ. Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, για πρώτη φορά, οι στείρες, οι άγαμοι, οι ελευθεριάζοντες, οι υστερικές γυναίκες, η ηλικία γάμου, οι νόμιμες και οι παράνομες γεννήσεις, η παιδική σεξουαλικότητα, η συχνότητα των σεξουαλικών σχέσεων, οι πρακτικές αντισύλληψης έγιναν, σταδιακά, το αντικείμενο μιας πολιτικής ανάλυσης και ενός επισταμένου κυβερνητικού σχεδιασμού που αποσκοπούσε στη συντεταγμένη διαχείριση της σεξουαλικής διαγωγής του πληθυσμού, ώστε να επιτευχθούν προκαθορισμένοι στόχοι.³⁹

Ένα στοιχείο που επεσήμανε η φουκωική ανάλυση σε αυτή τη νέα κυβερνητική πολιτική ήταν η θετική της λειτουργία. Αυτή η θετικότητα που αναγνωρίστηκε στη βιοπολιτική δράση δεν θα πρέπει να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ο Φουκώ ήταν ευνοϊκά προσκείμενος προς τους βιοπολιτικούς μηχανισμούς, αλλά ότι εκλάμβανε τη λειτουργία τους ως παραγωγική.⁴⁰ Ο διανοητής έγινε πασίγνωστος ως ο στοχαστής εκείνος που αμφισβήτησε όλες τις μέχρι τότε προκαταλήψεις της πολιτικής θεωρίας και απέκοψε την έννοια της εξουσίας από την αρνητική της σύλληψη, αποκλειστικά ως απαγορευτικής και

³⁹ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 37, 170–171.

⁴⁰ Κύρκος Δοξιάδης, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, Νήσος, Αθήνα 2015, σ. 203–204.

τιμωρητικής δύναμης.⁴¹ Ο ίδιος αναφέρθηκε σε αυτή τη ριζοσπαστική του θεώρηση με τα παρακάτω λόγια:

Όταν ορίζουμε τα αποτελέσματα της εξουσίας σαν καταπίεση, υιοθετούμε μια καθαρά νομική αντίληψη της εξουσίας αυτής· ταυτίζουμε την εξουσία με ένα νόμο που λέει “όχι”· η εξουσία θεωρείται ότι φέρει τη δύναμη της απαγόρευσης. Πιστεύω ότι αυτή είναι μια εντελώς αρνητική, στενή, σκελετική σύλληψη της εξουσίας, η οποία κατά περίεργο τρόπο διαδόθηκε πολύ. Αν η εξουσία δεν ήταν τίποτα άλλο παρά καταπιεστική, αν ποτέ δεν έκανε τίποτα άλλο από το να λέει “όχι” νομίζετε πώς θα την υπάκουαν οι άνθρωποι; Αυτό που κάνει την εξουσία να κρατάει γερά, αυτό που την κάνει παραδεκτή είναι το ότι δεν βαρύνει απλώς πάνω μας σαν μια δύναμη που λέει “όχι”, αλλά ότι διασχίζει τα πράγματα, παράγει πράγματα, επιφέρει ηδονή, μορφές γνώσης, παράγει λόγο. Πρέπει να θεωρηθεί παραγωγικό πλέγμα που καλύπτει ολόκληρο το κοινωνικό σώμα και όχι αρνητική βαθμίδα που ρόλος της είναι η καταπίεση.⁴²

Με βάση αυτή τη θεώρηση, η φουκωική σκέψη σκιαγράφησε πώς οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί διαχειρίζονταν τις βιολογικές διεργασίες σε μαζικό επίπεδο, επενέβαιναν και καθόριζαν τη ζωή, προτάσσοντας το ορθολογικό και το φυσιολογικό, παράγοντας την αλήθεια για αυτή.⁴³ Και οτιδήποτε θεωρείτο αληθές είχε τη δύναμη να εμπνέει υπακοή και να διαμορφώνει τα ανθρώπινα υποκείμενα για να το υπακούνε.⁴⁴

Τα μέσα και οι τεχνικές διαμέσου των οποίων επιτελούνταν η ρυθμιστική δράση των βιοπολιτικών μηχανισμών επί της βιολογικής συμπεριφοράς του πληθυσμού αποτέλεσαν ένα σημαντικό πεδίο ενδιαφέροντος σε αυτήν την πρώτη περίοδο μελέτης. Στις διαλέξεις του 1976 στο Κολλέγιο της Γαλλίας, ο τρόπος λειτουργίας της βιοπολιτικής εξουσίας προσεγγίσθηκε με βάση μια ευρύτερη υπόθεση την οποία επεξεργάζοταν ο

⁴¹ Κύρκος Δοξιάδης, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, ό.π., σ. 151.

⁴² Μισέλ Φουκώ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, ό.π., σ. 21.

⁴³ Θανάσης Λάγιος, *Stirner, Nietzsche, Foucault: ο θάνατος του Θεού και το τέλος του ανθρώπου*, Futura, Αθήνα 2012, σ. 283.

⁴⁴ Πωλ Βεν, *Φουκώ: Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, ό.π., σ. 170.

στοχαστής εκείνη την περίοδο: ότι η πολιτική μπορούσε να θεωρηθεί ως «η διεξαγωγή του πολέμου με άλλα μέσα». Χρησιμοποιώντας τη μεταφορά του πολέμου, ο φιλόσοφος ήθελε να παρακάμψει τυπικά θεωρητικά σχήματα για την εξουσία που την ανέλυν αποκλειστικά υπό το πρίσμα του νόμου, την προέβαλλαν ως έναν μηχανισμό που διασφαλίζει τη συστηματική υποταγή ενός ατόμου σε κάποιο άλλο ή ως ένα προνόμιο που το κατέχουν μόνο ορισμένοι θεσμοί ή ομάδες και προσπάθησε να αποτυπώσει τη στρατηγική της διάσταση.⁴⁵ Μέσα από το πρίσμα της στρατηγικής, επιχείρησε να επισημάνει ότι ο τρόπος άσκησης της εξουσίας δεν ήταν δεδομένος και παγιωμένος, να αναδείξει τον «πλούτο» των μεθόδων της πολιτικής διαχείρισης της ζωής, τις ποικίλες τακτικές που ενεργοποιούσαν οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί για την επίτευξη των στόχων τους, παρουσιάζοντάς τους ως ευέλικτα συστήματα που υπολογίζουν, οργανώνουν, επεξεργάζονται, προσαρμόζουν και μετασχηματίζουν τη δράση τους.⁴⁶ Την ίδια στιγμή, με τη στρατηγική σύλληψη της βιοπολιτικής, ο Φουκώ προσέγγισε αυτή τη μορφή εξουσίας ως μια σχέση μεταξύ δυνάμεων που λαμβάνει τη μορφή ενός συνεχούς αγώνα μεταξύ τους, ως ένα σύνολο διαδράσεων που περιλαμβάνει τόσο ενέργειες άσκησης επιρροής από τη μία δύναμη προς την άλλη, όσο και την ανάπτυξη αντιστάσεων προς αυτές τις επιδιώξεις από την αντίπαλη πλευρά.⁴⁷ Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης, επιδίωξε να παρουσιάσει τα βιοπολιτικά συστήματα ως ρευστές δομές και να αναδείξει την αστάθεια των σχεδιασμών τους η οποία προκαλείτο από τις μάχες και τις αντιδράσεις που

⁴⁵ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 102–115.

⁴⁶ *Αυτ.*

⁴⁷ *Αυτ.*

πυροδοτούνταν έναντι των επιβαλλόμενων αληθειών περί της ζωής που προσπαθούσαν να εδραιώσουν οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί.⁴⁸

Ήδη από το 1975, στο έργο *Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*, είχε γίνει μια πρώτη αναφορά στο θέμα της συνάφειας του πολέμου με την πολιτική, με την επισήμανση σχετικά με την ενσωμάτωση τακτικών της στρατιωτικής εκπαίδευσης στις πολιτικές τεχνικές επένδυσης των σωμάτων από τους μηχανισμούς της βιοεξουσίας.⁴⁹ Ο στρατός δεν ήταν μόνο ένας μηχανισμός άσκησης βίας, διασφάλισης της άμυνας και πρόληψης των αναταραχών, αλλά και ένας θεσμός που ανέπτυξε την επιστήμη της διαχείρισης των σωμάτων που συστηματοποίησε την παραγωγή των γνώσεων για τον άνθρωπο και την οργάνωση του ανθρώπινου δυναμικού, αποσκοπώντας στη δημιουργία ενός δυνατού και πειθαρχημένου στρατεύματος.⁵⁰ Αυτές οι στρατιωτικές πρακτικές έγιναν αντικείμενο οικειοποίησης από την πολιτική εξουσία. Με την ανάδυση της πειθαρχικής εξουσίας η φιγούρα του στρατιώτη αποτέλεσε ένα παραδειγματικό πρότυπο για την πειθαρχική δράση και η στρατιωτική τεχνική της επιτήρησης της συμπεριφοράς, της εκγύμνασης και της ανάπτυξης των ανθρωπίνων δυνάμεων με βάση συγκεκριμένους κανόνες καθιερώθηκε σε βασικό εργαλείο των πολιτικών πρακτικών πειθαρχησης των ατόμων, με στόχο τη συγκρότηση οικονομικά παραγωγικών και πολιτικά πειθήνιων ατόμων.⁵¹

⁴⁸ Alessandro Fontana – Mauro Bertani, «Situating the Lectures», στο Alessandro Fontana κ.ά. (επιμ.), *Foucault Michel, Society Must Be Defended: Lectures at the Collège De France 1975-76*, μτφρ. David Macey, Picador, Νέα Υόρκη 2003, σ. 281.

⁴⁹ Julian Reid, «Life Struggles: War, Discipline and Biopolitics in the Thought of Michel Foucault», στο Stephen Morton κ.ά. (επιμ.), *Foucault in an Age of Terror: Essays on Biopolitics and the Defence of Society*, Palgrave Macmillan, Ηνωμένο Βασίλειο 2008, σ. 14.

⁵⁰ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*, ό.π., σ. 192 –193.

⁵¹ *Αυτ.*, σ. 155.

Στα κείμενα του 1976, το ζήτημα των αναλογιών ανάμεσα στον πόλεμο και στον τρόπο δράσης της βιοπολιτικής εξουσίας εξακολουθούσε να απασχολεί τη φουκωική σκέψη. Στις διαλέξεις του *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ο στοχαστής ανέδειξε πώς οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί λειτούργησαν συμπληρωματικά με την πειθαρχική εξουσία και αφομοίωσαν (με μερικές τροποποιήσεις) την κανονικοποίηση, χρησιμοποιώντας την ως μέσο για τη διαχείριση και ρύθμιση των μαζικών βιολογικών φαινομένων.⁵² Οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί λειτούργησαν ως «υπερασπιστές» της κοινωνίας από τους κινδύνους που υπονόμευαν την εύρυθμη λειτουργία της, επιστρατεύοντας ως «όπλα» στρατιωτικές μεθόδους: τεχνικές τυποποίησης, με στόχο τη διόρθωση των παρεκτροπών από τα επιθυμητά πρότυπα και την περιχαράκωση των αποκλινόντων στοιχείων που αποτελούσαν εχθρούς της κοινωνικής ομαλότητας και συνοχής.

Ακολούθως, στο έργο του *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ο Φουκώ τόνισε την άσκηση βίας στις νεωτερικές κοινωνίες, τη διεξαγωγή πολεμικών συγκρούσεων και γενοκτονιών από τους βιοπολιτικούς εξουσιαστικούς μηχανισμούς στο όνομα της προστασίας και της ενίσχυσης της ζωής: «οι πόλεμοι δεν ήταν ποτέ τόσο αιματηροί όσο έγιναν από τον 19^ο αιώνα, και επιπροσθέτως, ακόμη και τηρουμένων των αναλογιών, ποτέ τα καθεστώτα δεν είχαν μέχρι τότε επιβάλλει στους πληθυσμούς τους παρόμοια ολοκαυτώματα».⁵³ Αναφερόμενος στην ενεργοποίηση βίαιων μεθόδων προσαρμογής του πληθυσμού στα βιοπολιτικά πρωτόκολλα από μια μορφή εξουσίας που πρωτίστως μεριμνούσε και φρόντιζε τη ζωή, ο φιλόσοφος θέλησε να παρουσιάσει τις πολιτικές διαχείρισης της ζωής ως σύνθετες και πολύμορφες καταστάσεις οι οποίες

⁵² Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 297.

⁵³ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 159.

χαρακτηρίζονταν όπως ο πόλεμος από στρατηγική και δεν απέρριπταν τη χρήση ποικίλων μεθόδων, πολλές φορές ετερογενών, για την επίτευξη των στόχων τους.⁵⁴

Γενικότερα στις διαλέξεις του 1976, ο πόλεμος προβλήθηκε ως το συστατικό στοιχείο των εξουσιαστικών συστημάτων στις νεωτερικές κοινωνίες. Στην πρώτη του διάλεξη (παράδοση 7^η Ιανουαρίου 1976), ο διανοητής διατύπωσε την πρόθεσή του να μελετήσει τον ρόλο της πολιτικής εξουσίας: «να επανεγγράφει εσαεί [...] με έναν σιωπηλό θα λέγαμε πόλεμο [έναν ορισμένο συσχετισμό δυνάμεων] στους θεσμούς, στις οικονομικές ανισότητες, στη γλώσσα, ακόμα και στα σώματα».⁵⁵ Με αφετηρία αυτή την οπτική, η ανάλυσή του για τη βιοπολιτική στόχευε να αναδείξει τη δράση των βιοπολιτικών μηχανισμών ως μια πολιτική οργάνωσης της ζωής η οποία εδραιωνόταν πάνω σε σύνθετες σχέσεις και συναρθρώσεις που χαρακτηρίζονταν συνεχώς από μεταβολές, αναδιατάξεις και ανατροπές και ως μια μη καταληκτική διαδικασία.⁵⁶ Έτσι, τα πρότυπα με βάση τα οποία διαχειρίζονταν τα φαινόμενα της ζωής οι εξουσιαστικοί μηχανισμοί υπόκειντο σε συνεχή επανακαθορισμό και τα υποκείμενα, αναζητώντας και παλεύοντας για τη δική τους αλήθεια, αντιμάχονταν και μετατοπίζονταν διαρκώς από τα καλούπια τα οποία είχαν κληθεί (στο όνομα της φυσικότητας και της καθολικότητας) να υιοθετήσουν και να προσαρμοστούν.⁵⁷ Το σώμα, συνεπώς, δεν γινόταν ποτέ το σημείο μια ολοκληρωτικής καθυπόταξης.

Συνοψίζοντας, στα κείμενα του 1976, ο Φουκώ επιχείρησε μια πρώτη μελέτη για τη σχέση ανάμεσα στην κρατική εξουσία, την αλήθεια και την ανθρώπινη ζωή, όπως αυτή

⁵⁴ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 110–111.

⁵⁵ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 32–33.

⁵⁶ Julian Reid, «Life Struggles: War, Discipline and Biopolitics ...», ό.π., σ. 31–32.

⁵⁷ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 71–74.

διαμορφώθηκε από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, χρησιμοποιώντας την υπόθεση του πολέμου, προσεγγίζοντάς τη βιοπολιτική δράση υπό το πρίσμα της στρατηγικής και του αδιάκοπου συσχετισμού των δυνάμεων. Ο φιλόσοφος θέλησε να επισημάνει ότι η άσκηση της εξουσίας επί της ζωής ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τη θεσμοθέτηση της αλήθειας η οποία ποτέ δεν ελάμβανε την μορφή ενός οριστικού λόγου, καθώς αποτελούσε ένα πεδίο συνεχών αντιπαραθέσεων και διαμαχών. Η φουκωική σκέψη κατέδειξε, επίσης, πώς τα αυτά τα καθεστώτα γνώσης και εξουσίας επιδρούσαν στα άτομα και τα προσάρμοζαν στα προκρινόμενα βιολογικά πρότυπα, χρησιμοποιώντας κανονικοποιητικές τακτικές ελέγχου και διαμόρφωσης των δυνάμεων τους που σε ορισμένες περιπτώσεις εμπεριείχαν βίαιες μεθόδους συμμόρφωσής τους. Αν η πολιτική διαχείριση της ζωής ήταν πολύμορφη και πολύπλευρη, ευφάνταστη και επινοητική, τίποτα δεν προδίκαζε ότι η ζωή ενέπιπτε εξολοκλήρου στην επικυριαρχία των εξουσιαστικών μηχανισμών: η ζωή δεν σταματούσε να αντιστέκεται, να παλεύει και να τους διαφεύγει.⁵⁸

Στα επόμενα κεφάλαια, θα επικεντρωθούμε σε βασικά σημεία του φουκωικού συλλογισμού για τη βιοπολιτική, κατά την πρώτη περίοδο της μελέτης του. Θα αναφερθούμε στη φουκωική αντίληψη ότι οι λόγοι σχετικά με τη βιολογική φύση του πληθυσμού δεν αντικατόπτριζαν ένα φυσικό δεδομένο, αλλά αποτελούσαν μια επιστημονικο-πολιτική έννοια, στη μέθοδο της κανονικοποίησης η οποία προβλήθηκε ως μια βασική τεχνολογία οργάνωσης της ζωής από τους βιοπολιτικούς μηχανισμούς, καθώς και στο ζήτημα των βίαιων και ωμών κρατικών παρεμβάσεων επί της ζωής στην «εποχή της βιοεξουσίας».

⁵⁸ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 166 –167.

2. Καθεστώτα αλήθειας και ανθρώπινη φύση

Στα κείμενα του 1976, ο Φουκώ αναφέρθηκε στη σημασία που απέκτησε η διαχείριση του συλλογικού σώματος για τον κρατικό μηχανισμό. Περίπου από τα τέλη του 18ου αιώνα, οι κυβερνήσεις άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι δεν είχαν να κάνουν μόνο με υπηκόους, ούτε επίσης με έναν λαό, αλλά με έναν ζώντα οργανισμό με ιδιαίτερες μεταβλητές (νοσηρότητα, γονιμότητα κ.ά.) που άπτονταν του δημοσίου συμφέροντος.⁵⁹ Ο πληθυσμός σταδιακά τέθηκε στο επίκεντρο της εξουσίας διότι τα άτομα στην πολλαπλότητά τους απέκτησαν μια νέα πολιτική σπουδαιότητα: έγιναν το υπόβαθρο της κρατικής δύναμης. Η ύπαρξη του κράτους, ο πλούτος του, η ισχύς του συνδέθηκαν με την υγεία, την ευρωστία, την ποιότητα των δυνάμεων των ατόμων.⁶⁰ Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι στο κατώφλι της νεωτερικότητας, το κράτος απέκτησε ένα πραγματικό σώμα, το οποίο κλήθηκε να επιμεληθεί. Ο πληθυσμός κατέστη το σημείο συνάντησης της ζωής και της πολιτικής, όπου η ζωή ως πληθυσμός διείσδυσε στην πολιτική, επανακωδικοποιώντας τους στόχους και τη λειτουργία της.

Αυτή η πολιτική επένδυσης και φροντίδας της ζωής την οποία εγκαινίασε η βιοπολιτική εξουσία υποστηρίχθηκε από μια συστηματική διαδικασία συγκέντρωσης πληροφοριών, ανάπτυξης αναλύσεων και εκτιμήσεων για τις ζωτικές λειτουργίες και τις διαδικασίες τους. Γενικότερα, μία από τις θέσεις του φιλοσόφου ήταν ότι κάθε σύστημα εξουσίας: «ήταν συνυφασμένο με την παραγωγή, την κυκλοφορία, τη λειτουργία ενός αληθούς λόγου, άνευ του οποίου [οι εξουσιαστικές δυνάμεις] δεν μπορούσαν να

⁵⁹ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 36–37.

⁶⁰ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 274–275.

δημιουργηθούν και να λειτουργήσουν». ⁶¹ Αντιστοίχως, η πολιτική διακυβέρνηση του πληθυσμού συνδέθηκε αναπόσπαστα με τη συγκρότηση και την κατίσχυση μιας «αντικειμενικής» γνώσης σχετικά με το ποια είναι η καταγωγή της ζωής, η αληθινή της φύση και τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της. Αυτοί οι λόγοι αληθείας για το ανθρώπινο είναι δεν αντικατόπτριζαν την ικανότητα της σκέψης να διεισδύει και να ανακαλύπτει την αιώνια αλήθεια, την ουσία των πραγμάτων, αλλά παράγονταν και διαμορφώνονταν από τα εκάστοτε συστήματα εξουσίας. Κάθε κοινωνία είχε τη δική της γενική πολιτική της αλήθειας, δηλαδή έννοιες και αντιλήψεις που δεχόταν ως αληθείς οι οποίες μεταβάλλονταν με το χρόνο (ιστορικά καθεστώτα αλήθειας) και οι οποίες ερμήνευαν και προσδιόριζαν άτομα, πράγματα και φαινόμενα ποικιλοτρόπως και πολλαπλώς. ⁶² Έτσι, η βιοπολιτική δράση θεμελιωνόταν πάντα πάνω σε ένα σύστημα γνώσης που αποτελούσε το έρεισμά της και το μέσο νομιμοποίησής της. Η βιοπολιτική θα μπορούσε να αποκληθεί ως μια μορφή εξουσίας η οποία ήταν κατά βάση επιστημονική, καθώς η σοφία του ηγεμόνα δεν βασιζόταν πια στην έννοια της ακριβοδίκαιης δικαιοσύνης, αλλά κρινόταν με γνώμονα την επιλογή του και την πλαισίωσή του από ειδικούς που αναλάμβαναν το καθήκον να δείξουν, ειλικρινώς, σε μια κυβέρνηση τους φυσικούς μηχανισμούς αυτού του οποίου χειριζόταν. ⁶³

Η γνώση χρησιμοποιήθηκε ως ένα εργαλείο για τη μόνιμη επέμβαση της πολιτικής επί της ζωής. Το σώμα επενδυόταν και περιβαλλόταν από τους βιοπολιτικούς μηχανισμούς γνώσης-εξουσίας οι οποίοι διατύπωναν την πραγματικότητά του, το οργάνωναν και το

⁶¹ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 39.

⁶² Μισέλ Φουκώ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, ό.π., σ. 34.

⁶³ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 67–72· Michel Foucault, *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-79)*, μτφρ. Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2012, σ. 33.

τροποποιούσαν σύμφωνα με αυτή. Στο έργο του *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ο φιλόσοφος προσέγγισε τη σεξουαλικότητα, όχι ως μια αμιγώς βιολογική λειτουργία. Αντιθέτως, την περιέγραψε ως ένα «σύστημα» όπου η φυσικότητα της σεξουαλικής δραστηριότητας συγκροτείτο πάνω σε μια πλασματική ενότητα όπου ηδονές και αισθήσεις συμπλέκονταν με οικονομικές και πολιτικές σκοπιμότητες, επιστημονικές θεωρίες, παραδοσιακούς φόβους, κυρίαρχες συλλογικές φαντασιακές αντιλήψεις του σώματος (όπως αυτής της αστικής τάξης περί υγείας και ζωτικότητας).⁶⁴

Αποδίδοντας στα εκάστοτε καθεστώτα γνώσης-εξουσίας μια σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση της τυπολογίας των σωμάτων, των φυσικών τους χαρακτηριστικών, των βιολογικών συμπεριφορών, ο στοχαστής αποστασιοποιήθηκε από όλες εκείνες τις ερμηνείες που αναδύθηκαν τη δεκαετία του 1960 (βλ. πρώτο κεφάλαιο) οι οποίες καλλιεργούσαν νατουραλιστικές αντιλήψεις για την ανθρώπινη φύση. Οι συγκεκριμένες θεωρίες αναδείκνυαν τον βιολογικό προκαθορισμό της ανθρώπινης δράσης και των κοινωνικών σχέσεων, καθώς και την ύπαρξη κανονικοτήτων στις συμπεριφορές που είχαν το θεμέλιό τους σε γενετικά χαρακτηριστικά. Στον αντίποδα, υποστηρίχθηκε ότι η αναζήτηση μιας ενιαίας καταγωγής, η επιβεβαίωση καθολικοτήτων και αμετάβλητων στοιχείων στις ανθρώπινες συμπεριφορές καλλιεργούσαν μια μεταφυσική ανθρωπολογική ανάγνωση:

Πιστεύουμε στην υποδόρια, αδιάπτωτη συνέχεια των ενστίκτων και φανταζόμαστε πως είναι πανταχού παρόντα, πάντοτε επί το έργω, τώρα όπως και άλλοτε. Ωστόσο, η ιστορική γνώση μπορεί απρόσκοπτα να τα αποσυναρμολογήσει, να καταδείξει τους μεταμορφισμούς που υπέστησαν [...]. Προ πάντων, πιστεύουμε ότι το ίδιο το σώμα δεν έχει άλλους νόμους από αυτούς που του επιβάλλει η φυσιολογία

⁶⁴Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας: η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 67–69, 145–147, 180 –183.

του και πώς διαφεύγει της ιστορίας. Νέα πλάνη. Το σώμα υπόκειται σε μία σειρά από διαιτητικούς μηχανισμούς που το διαπλάθουν· έχει εθιστεί σε ρυθμούς εργασίας, σε παύσεις και εορτές· έχει εμποτιστεί με κάθε λογής φαρμάκια: τροφές ή αξίες, διατροφικές συνήθειες και ηθικούς νόμους [...]. Τίποτα στον άνθρωπο –ούτε καν το ίδιο του το σώμα– δεν είναι τόσο αμετάβλητο.⁶⁵

Η νιτσεϊκή επίδραση στη φουκωική σκέψη σχετικά με την επίδραση της ιστορίας επί του σώματος και την ιστορικότητα της αλήθειας είναι εμφανής. Η φουκωική ανάλυση αναγνώρισε ότι η υλικότητα του σώματος δεν συγκροτούσε ένα αμετάβλητο και αδιάβλητο βιολογικό υπόβαθρο.⁶⁶ Ερευνώντας στο έργο του τη γενεαλογία της ανθρώπινης φύσης, ο διανοητής θέλησε να ανασύρει στο φως την πληθώρα των στοιχείων που τη διαμόρφωναν, τη διασπορά της στον τόπο και στον χρόνο, την πολύμορφη τροπικότητα της διάπλάσής της. Στόχος του ήταν να καταδείξει την ιστορική συγκρότηση των παραδεδομένων αληθειών για τη ζωή και τις φυσικές της λειτουργίες, εμφανίζοντάς τες ως πεδία πολιτικής διαχείρισης.

Η παραπάνω αντίληψη δεν θα πρέπει να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ο φιλόσοφος διέγραψε και αρνήθηκε ολοκληρωτικά τη βιολογική πλευρά της ανθρώπινης φύσης. Στο έργο του *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, επεσήμανε ότι η ανάλυσή του για τη σεξουαλικότητα ως «ένα πολιτικό σύστημα» δεν συνεπαγόταν την έκθλιψη του σώματος, της ανατομίας, του βιολογικού στοιχείου.⁶⁷ Ο ίδιος δεν υποστήριξε ότι η ζωή είχε αποκλειστικά μια βιολογική ή μια ιστορική διάσταση. Αντιθέτως, η ανθρώπινη ύπαρξη ήταν το πεδίο όπου το βιολογικό και το ιστορικό στοιχείο, οι σωματικές λειτουργίες, οι γνωστικές ερμηνείες και οι πολιτικές τεχνολογίες διασταυρώνονταν και

⁶⁵ Michel Foucault, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, μτφρ. Δ. Γκινοσάτης, Πλέθρον, Αθήνα 2011, σ. 64–65.

⁶⁶ *Αντ.*, σ. 37–88.

⁶⁷ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 177.

δημιουργούσαν μια πολύπλοκη σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ τους.⁶⁸ Η ιδιοτυπία της βιοπολιτικής εξουσίας, κατά τη φουκωική σκέψη, φαινόταν σε αυτόν τον νέο τρόπο συσχέτισης της ιστορίας και της ζωής: «σε αυτή τη διπλή θέση της ζωής, που την [τοποθετούσε] αφενός στο εξωτερικό της ιστορίας ως τον βιολογικό της περίγυρο και αφετέρου στο εσωτερικό της ανθρώπινης ιστορικότητας όπου [διαπερνιόταν] από τις τεχνικές γνώσης και εξουσίας».⁶⁹

Εν κατακλείδι, ο Φουκώ ισχυρίστηκε ότι η ανθρώπινη φύση ήταν ένας όρος που λάμβανε πολλαπλές σημασιοδοτήσεις από τα διάφορα συστήματα γνώσης και εξουσίας οι οποίες σε κάθε εποχή αξιωνόνταν ως αληθινές. Η επίκληση αυτών των λόγων αληθείας ως κατευθυντήριας γραμμής για τη δράση των βιοπολιτικών μηχανισμών αποτελούσε τον συνδετικό κρίκο που πρόσδεने τη ζωή με το πολιτικό πεδίο, δημιουργώντας μια σφιχτή και σταθερή λαβή της εξουσίας επί των ανθρωπίνων σωμάτων.⁷⁰ Αργότερα, στις διαλέξεις του *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής* (1979), ο στοχαστής αναφέρθηκε εκ νέου σε αυτή η στενή σχέση που δημιουργήθηκε ανάμεσα στο πολιτικό πεδίο και το ζωτικό στοιχείο, με την επισήμανση ότι από τη στιγμή που η ζωή εντάχθηκε στους υπολογισμούς και στις στοχεύσεις της πολιτικής, η ανθρώπινη φύση: «[έπαψε να είναι] μια περιοχή δεσμευμένη και καταγωγική στην οποία η άσκηση της εξουσίας δεν θα έπρεπε να έχει πρόσβαση εκτός κι αν ήταν παράνομη. Η φύση έγινε κάτι που έτρεχε κάτω από, διαμέσου, εντός της ίδιας της άσκησης [της εξουσίας]. Έγινε, αν θέλετε, το απαραίτητο υπόδερμά της».⁷¹

⁶⁸ Roberto Esposito, «Biopolitics», στο Timothy Campbell κ.ά. (επιμ.), *Biopolitics: A Reader*, Duke University Press, Ντάρχαμ 2013, σ. 368.

⁶⁹ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 167.

⁷⁰ Judith Revel, «Identity, Nature, Life: Three Biopolitical Deconstructions», στο Vanessa Lemm κ.ά. (επιμ.), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics and Neoliberalism*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη 2014, σ. 50–51.

⁷¹ Michel Foucault, *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 31.

Στα κείμενα του 1976, η βιοπολιτική προβλήθηκε, συνεπώς, ως μια μορφή εξουσίας που επενέβαινε στη ζωή, σμίλευε τα σώματα, μορφοποιούσε και επηρέαζε τις δυνάμεις τους, ενέργειες οι οποίες στόχευαν στη «φυσικοποίηση» του πληθυσμού, στην εναρμόνιση και διευθέτηση των βιολογικών του διαδικασιών σύμφωνα με φυσικά πρότυπα τα οποία όριζαν οι μηχανισμοί γνώσης και εξουσίας. Η επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου διενεργούνταν μέσα από τη διαδικασία της κανονικοποίησης. Στην «εποχή της βιοπολιτικής» οι τυποποιητικές ρυθμίσεις συγκροτούσαν την καινούργια αρχή οργάνωσης των σχέσεων ανάμεσα στην εξουσία και στα άτομα. Αυτό το νέο πολιτικό εργαλείο διαχείρισης της ζωής θα εξεταστεί στην επόμενη ενότητα.

3. Κανονικοποίηση και Ασφάλεια

Σύμφωνα με τη φουκωική ανάλυση, από τη στιγμή που η πολιτική έγινε ανάδοχος της ζωής, οι μηχανισμοί άσκησης της εξουσίας τροποποιήθηκαν και ανασχηματίστηκαν. Πριν την ανάδυση της βιοεξουσίας, η πρότερη μορφή εξουσίας, αυτή της Απόλυτης Μοναρχίας διασφάλιζε την κυριαρχία της και την κοινωνική συνοχή χρησιμοποιώντας τον νόμο. Το δίκαιο ήταν το κύριο όργανο των εξουσιαστικών αρχών και η αρχή νομιμοποίησής τους. Ο νόμος οριοθετούσε την περιοχή δράσης της εξουσίας και τη σφαίρα ανεξαρτησίας των ατόμων, όπου οι υπήκοοι, η ζωή τους, οι πράξεις τους και η συμπεριφορά τους βρίσκονταν (τυπικά) εκτός της δικαιοδοσίας της.⁷² Καθώς το δίκαιο θεμελιώνει τα δικαιώματα των ανθρώπων και τη διάκριση ανάμεσα στις επιτρεπτές και απαγορευμένες πράξεις, η εξουσία επενέβαινε στη ζωή των ατόμων περιστασιακά,

⁷² Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκό*, μτφρ. Α. Κλαμπατσέα, Νήσος 2007, σ. 86.

οποτεδήποτε χρειαζόταν να επιβάλει κυρώσεις (συνήθως υπό τη μορφή της βίας και του θανάτου) για τις νομικές παραβάσεις.⁷³

Ωστόσο, από την εποχή της ανάδυσης της βιοεξουσίας, η εξουσία έπαψε να ασχολείται πλέον μόνο με υποκείμενα δικαίου και εδραίωσε και μια άλλη μορφή σχέσης με την κοινωνία: εγκαινίασε μια συνεχή και αδιάλειπτη παρέμβαση στο ατομικό και κοινωνικό πεδίο, με την ενστάλαξη και τη διάχυση κανόνων και προτύπων για την ανθρώπινη ζωή.⁷⁴ Η τεχνολογία της κανονικοποίησης αναδείχθηκε σε πρωτεύουσα κυβερνητική πρακτική. Ο δε νόμος άρχισε να υποβαστάζει τους κανονικοποιητικούς μηχανισμούς της βιοεξουσίας (επί παραδείγματι ιατρικές θεωρίες ενσωματώνονταν στο δίκαιο) ενεργώντας περισσότερο ως κανόνας, χωρίς όμως, να απενεργοποιηθεί εντελώς.⁷⁵ Με την έλευση των πολιτικών επένδυσης των σωμάτων, η πολιτική λειτουργία διευρύνθηκε από την επιβολή του νόμου και της τιμωρίας, στις τεχνικές της αναμόρφωσης, στην εφαρμογή ρυθμιστικών μεθόδων και στην ενεργοποίηση μηχανισμών με διορθωτική δράση.

Η φουκωική σκέψη επεσήμανε ότι οι τυποποιητικές πρακτικές ήταν άμεσα συνδεδεμένες με τον θεωρητικό λόγο διαφόρων επιστημονικών πεδίων. Ο κανόνας ήταν η κωδικοποίηση μιας επιστημονικής αλήθειας η οποία περιλάμβανε κατηγοριοποιήσεις και ταξινομήσεις για το αληθές/φυσιολογικό και ψευδές/παθολογικό. Τα κανονιστικά μοντέλα ως επιστημονικά ερμηνευτικά σχήματα ασκούσαν μια διαπλαστική επίδραση επί της ζωής. Οι κανονικοποιητικοί μηχανισμοί αξιολογούσαν την ανθρώπινη ζωή με βάση ένα ορισμένο φυσικό πρότυπο και υπέβαλλαν τα ανθρώπινα όντα σε διακρίσεις (στους συμπλέοντες και

⁷³ Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκό*, ό.π., σ. 86.

⁷⁴ *Αντ.*, σ. 86–87.

⁷⁵ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 168, 107–108.

στους αποκλίνοντες από τη φυσιολογική λειτουργία) ενεργοποιώντας πρακτικές εξισορρόπησης των αποκλίσεων από την «ιδανική κατάσταση» ώστε να εξασφαλισθεί η κοινωνική ομαλότητα και ανάπτυξη.

Οι ρυθμιστικές/ομαλοποιητικές μέθοδοι της βιοπολιτικής εξουσίας προβάλλονταν ως δράσεις που αποσκοπούσαν στην ασφάλεια του πληθυσμού. Οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί παρενέβαιναν στις ζωτικές διαδικασίες, προσπαθώντας να δημιουργήσουν συστήματα ασφαλείας και άμυνας απέναντι σε συγκυριακά γεγονότα και σε διάφορους κινδύνους που μπορούσαν να πλήξουν την ανθρώπινη ζωή και να παρεμποδίσουν την κοινωνική ανάπτυξη.⁷⁶ Η βιοπολιτική εξουσία κυβερνούσε τη ζωή επικαλούμενη το απρόοπτο ως εγγενές χαρακτηριστικό των βιολογικών φαινομένων, προβάλλοντας, ωστόσο τη δυνατότητα να το ελέγξει ως ένα βαθμό και να εξισορροπήσει τις αρνητικές του επιπτώσεις.⁷⁷ Στην «εποχή της βιοεξουσίας», το τυχαίο δεν παρέμενε πια ένα απρόβλεπτο και αυθαίρετο γεγονός που υπονόμει τη ζωή, τιθασευόταν εν μέρει και παρουσιαζόταν αντιμετώπισιμο μέσα από προληπτικές μεθόδους και παρεμβάσεις.

Αυτές οι πολιτικές τυποποίησης που ενεργοποιούσαν τα κρατικά όργανα υποστηρίζονταν από ένα πλήθος θεσμών (επιστημονικούς οργανισμούς, ασφαλιστικές εταιρείες, κ.ά.) οι οποίοι συγκροτούσαν ένα υποστηρικτικό δίκτυο διάχυσης και επιβολής των βιοπολιτικών προτύπων στο κοινωνικό σύνολο.⁷⁸ Στον πρώτο κύκλο των κειμένων του για τη βιοπολιτική (1976), ο διανοητής εστίασε στον ρόλο της επιστημονικής γνώσης ως προνομιακού εταίρου του κρατικών οργάνων στις διαδικασίες διαχείρισης και ανάπτυξης

⁷⁶ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 302, 306.

⁷⁷ Michael Dillon, «Governing through contingency: The security of biopolitical governance», *Political Geography*, no. 26, 2007, σ. 44–46.

⁷⁸ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 307–309.

της ζωής. Ειδικότερα, ανέδειξε τη στενή συνεργασία της βιοπολιτικής εξουσίας με την ιατρική επιστήμη (λόγω της εγγύτητας της τελευταίας με τις βιολογικές λειτουργίες). Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί μεθόδευσαν την ανάπτυξη της κοινωνικής ιατρικής για την προστασία του πληθυσμού (δημόσια υγιεινή) και η ιατρική γνώση έπαιξε τον ρόλο του κύριου αναμεταδότη των πολιτικών στοχεύσεων για τη ζωή. Έτσι, «η ιατρική αποτέλεσε μια πολιτική τεχνική παρέμβασης επί του σώματος με ίδιες συνέπειες εξουσίας».⁷⁹

Στο πλαίσιο αυτής της τοποθέτησης, στο έργο του η *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: η θέληση για γνώση*, ο φιλόσοφος κατέγραψε την κανονικοποίηση της σεξουαλικής συμπεριφοράς (για λόγους κοινής ωφελείας) από τους κυβερνητικούς μηχανισμούς με τη σύμπραξη και αρωγή του ψυχιατρικού και ψυχαναλυτικού λόγου. Η ιατρικοποίηση της σεξουαλικότητας ήρθε να αποκαλύψει την αληθινή φύση του σεξ, να οριοθετήσει την «παρά φύσιν» διάστασή του και να καταδείξει τις αρνητικές επιπτώσεις των σεξουαλικών παρεκκλίσεων στην υγεία του πληθυσμού και στην κοινωνική ευημερία. Η σεξουαλική ταυτότητα, στο συγκεκριμένο κείμενο, αποτυπώθηκε ως το παράγωγο ενός συστήματος λόγου και εξουσίας το οποίο προσέδιδε στα άτομα ένα συγκεκριμένο είδος συμπεριφοράς, έναν χαρακτήρα, μια παιδική ηλικία, ένα παρελθόν, μια μορφολογία και μια ανατομία.⁸⁰ Οι διαστρεμμένες μορφές και οι αποκλίνουσες τάσεις από την «υγιή σεξουαλικότητα» υποβλήθηκαν σε θεραπευτικές διαδικασίες ομαλοποίησης. Παράλληλα, εκστρατείες σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, ηθικές παροτρύνσεις, οικονομικά και φορολογικά κίνητρα χρησιμοποιήθηκαν για να διαμορφώσουν τη σεξουαλική διαγωγή του πληθυσμού με καθορισμένο τρόπο και να τη συναρμόσουν με έναν συγκεκριμένο πολιτικό και οικονομικό

⁷⁹ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 310.

⁸⁰ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας: η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 56.

σχεδιασμό που απέβλεπε στο να επιτείνει τις θετικές επιπτώσεις και τα οφέλη της αναπαραγωγικής δραστηριότητας για το κοινωνικό σύνολο.⁸¹ Η ιστορία της σεξουαλικότητας ήταν η ιστορία των σωμάτων και του τρόπου με τον οποίο επενδύθηκε ό,τι πιο υλικό και ζωντανό υπήρχε μέσα τους, με βάση ένα σύνολο πολιτικών στοχεύσεων και σχεδιασμών.⁸²

Πέρα από τη θεμελίωση της κανονικοποιητικής δράσης της βιοπολιτικής εξουσίας σε επιστημονικές αλήθειες, ένα άλλο χαρακτηριστικό που αναγνώρισε ο Φουκώ στις ρυθμιστικές/τυποποιητικές μεθόδους διαχείρισης της ζωής από τους βιοπολιτικούς μηχανισμούς ήταν η χωρική τους στόχευση. Αν στην περίοδο της Απόλυτης Μοναρχίας, το περιβάλλον εκλαμβάνονταν ως γη και επικράτεια και ήταν υπολογίσιμο ως πλούτος και υλικά αγαθά, η βιοπολιτική εξουσία αντιμετώπισε τον χώρο ως ένα οικοσύστημα (ένα πεδίο δράσης ποικίλων δυνάμεων όπου υπήρχαν αλυσίδες επιδράσεων και αλληλοκαθορισμών μεταξύ του βιολογικού, του φυσικού και του κοινωνικού στοιχείου) και επενεργούσε σε αυτό, μετασχηματίζοντάς το υπό συγκεκριμένη διάταξη.⁸³ Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αυτή η νέα σύλληψη του χώρου είχε το έρεισμά της σε διάφορες επιστημονικές θεωρίες που αναδύθηκαν περίπου κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, όπως αυτές του Jussieu, του Lamarck, του Vicq d'Azyr, του Pinel, του Cuvier.⁸⁴ Σύμφωνα με αυτές τις νέες επιστημονικές αντιλήψεις κάθε μορφή ζωής θεωρούνταν ως το συνεκτικό σύνολο μιας βαθύτερης οργάνωσης, ενός ευρύτερου πεδίου που περιελάμβανε κρυμμένες λειτουργίες,

⁸¹ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας: η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 38, 170.

⁸² *Αυτ.*, σ. 177.

⁸³ Paolo Tavares, «Lines of Siege: The Contested Government of Nature», στο S. Mezzadra κ.ά. (επιμ.), *The Biopolitics of Development: Reading Michel Foucault in the Postcolonial Present*, Springer, Ινδία 2013, σ. 127.

⁸⁴ Μισέλ Φουκώ, *Οι Λέξεις και τα Πράγματα: μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα 2008, σ. 304–309, 315–324, 349.

σχέσεις, αρθρώσεις και συνδέσεις με άλλα στοιχεία.⁸⁵ Υπό αυτήν την οπτική, η ανθρώπινη ζωή άρχισε να γίνεται αντιληπτή ως το επιφανόμενο μιας ευρύτερης δομής.

Στις διαλέξεις *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, επισημάνθηκε η περιβαλλοντική δράση των βιοπολιτικών μηχανισμών. Σε αντίθεση με την πειθαρχική εξουσία η οποία προσέγγιζε διεξοδικά και σχολαστικά το σώμα, εκγυμνάζοντάς το με πειθαρχικές τεχνικές, η βιοπολιτική δεν δρούσε, ως επί το πλείστον, απευθείας πάνω στα άτομα.⁸⁶ Οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί εφάρμοζαν μια σφαιρική στρατηγική για τη διαχείριση της ζωής, ασκώντας ολικές ρυθμίσεις στο περιβάλλον, δημιουργώντας χωρικές κατανομές και διευθετήσεις, παρεμβαίνοντας στους ποικίλους περιφερειακούς παράγοντες που επηρέαζαν τις βιολογικές διαδικασίες με στόχο να επιφέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Οι βιοπολιτικές τεχνολογίες εξαπλώνονταν και επένδυναν το σώμα, την υγεία, τους τρόπους διατροφής και κατοικίας, τις βιοτικές συνθήκες, ολόκληρο τον χώρο ύπαρξης.⁸⁷ Βασικό παράδειγμα της βιοπολιτικής δράσης στον χώρο και της χρήσης του από τους βιοπολιτικούς μηχανισμούς για τη διενέργεια διευθετήσεων και παρεμβάσεων επί της ανθρώπινης ζωής αποτέλεσαν οι σχεδιασμένες επεμβάσεις στις πόλεις από τις πολιτικές εξουσίες οι οποίες άρχισαν να διενεργούνται από τον 18^ο αιώνα και μετά. Οι πόλεις έγιναν αντιληπτές και λειτούργησαν ως σύνθετα οικιστικά συστήματα και τα χωροταξικά τους διαγράμματα συνδέθηκαν με πολιτικές στρατηγικές διασφάλισης της υγείας, της ασφάλειας και της αναπαραγωγής του πληθυσμού.⁸⁸

⁸⁵ Μισέλ Φουκώ, *Οι Λέξεις και τα Πράγματα: μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, ό.π., σ. 304–309, 315–324, 349.

⁸⁶ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 302–303.

⁸⁷ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας: η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 167.

⁸⁸ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 300, 308–309.

Με την αναφορά του στη χωρική παράμετρο της βιοπολιτικής δράσης στις διαλέξεις του 1976 (*Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*), παρατηρούμε ότι ο διανοητής ήδη από την πρώτη περίοδο της ανάλυσής του για τη βιοπολιτική είχε εντοπίσει την πολλαπλότητα των πεδίων στα οποία παρενέβαινε ο βιοπολιτικός σχεδιασμός, αναδεικνύοντας ότι δεν ήταν η ζωή στην ενικότητά της και αποκλειστικά στη βιολογική της διάσταση που γινόταν αντικείμενο της βιοπολιτικής, αλλά ο σύνδεσμος και η σχέση επίδρασης ανάμεσα στο ζωτικό στοιχείο και στο περιβάλλον (φυσικό και κοινωνικό) που τοποθετούνταν στο επίκεντρο της βιοπολιτικής και διαμέσου του οποίου το φυσικό γινόταν διαχειρίσιμο.⁸⁹ Η βιοπολιτική χαρτογραφούσε τον χώρο και τον αναδιέτασσε, δημιουργώντας ένα περιβάλλον που επιδρούσε πάνω στη ζωή και τη διαμόρφωνε υπό συγκεκριμένο τρόπο. Επρόκειτο για μια δράση που οργάνωνε τη ζωή σε ένα πλήθος επιπέδων, επενδύοντας με αυτόν τον τρόπο κάθε λεπτομέρεια και όψη της. Στον δεύτερο κύκλο κειμένων για τη βιοπολιτική (1978-79), αυτές οι προεκτάσεις που μπορούσαν να λάβουν οι βιοπολιτικοί σχεδιασμοί και το εύρος της διείσδυσής τους σε ποικίλες παραμέτρους της ζωής και σε διάφορες εκφάνσεις της αποτέλεσαν ένα από τα κύρια θέματα της φουκωικής ανάλυσης για τη βιοπολιτική εξουσία. Στις διαλέξεις της περιόδου 1978-79, ο Φουκώ εστίασε στην τακτική μεταμόρφωσης του χώρου που εγκαινίασαν οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί (τόσο των υλικών και όσο και των πολιτιστικών δομών), καθώς και στις ποικίλες επιπτώσεις που επέφερε αυτή η στρατηγική επί της ζωής. Έτσι, στα σεμινάρια με τίτλο *Ασφάλεια, Επικράτεια, Πληθυσμός* (1978) αναφέρθηκε αναλυτικά στον χωρικό προσανατολισμό της βιοπολιτικής δράσης (*milieu*) καταγράφοντας διάφορα παραδείγματα βιοπολιτικών παρεμβάσεων στο αστικό τοπίο, όπως τον πολεοδομικό

⁸⁹ Maria Muhle, «A Genealogy of Biopolitics: The Notion of Life in Canguilhem and Foucault», στο Vanessa Lemm κ.ά. (επιμ.), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics and Neoliberalism*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη 2014, σ. 92–93.

σχεδιασμό της γαλλικής πόλης Nantes, κατά τον 18^ο αιώνα.⁹⁰ Εκεί, κατέδειξε ότι ο χώρος της πόλης και η αρχιτεκτονική της δομή αντικατόπτριζαν την υλική διάσταση διαφόρων πολιτικών σχεδιασμών που αποσκοπούσαν στη βελτιστοποίηση των βιοτικών συνθηκών. Ακολούθως, στις διαλέξεις *Η Γέννηση της βιοπολιτικής* (1979), ο φιλόσοφος προέβη εξίσου σε εκτεταμένες αναφορές για τις δράσεις πλαισίου που υποδείχθηκαν από διάφορες πολιτικές ορθολογικότητες με στόχο την ανάπτυξη νέων κοινωνικών συμπεριφορών. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα, έφερε τις προτάσεις μεταμόρφωσης του χώρου που εισηγήθηκαν διάφοροι εκπρόσωποι του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού (ορντοφιλελευθερισμός) όπως ο Wilhelm Röpke (1899-1966), με τις οποίες επιδιώχθηκε η ενίσχυση της ιδιωτικότητας και η ενδυνάμωση της ατομικής πρωτοβουλίας μέσα από σχέδια ανάπτυξης ιδιωτικών κατοικιών και χώρων επαγγελματικής στέγης. Στόχος αυτών ρυθμίσεων ήταν να εδραιωθεί ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον που θα ευνοούσε την επιχειρηματική δράση και θα ενθάρρυνε ένα πνεύμα ατομικών ενεργειών και προσωπικής μέριμνας από τα ίδια τα άτομα για την εξασφάλιση της ατομικής και κοινωνικής ευημερίας.⁹¹

Ανακεφαλαιώνοντας, κατά την πρώτη περίοδο ανάλυσης της βιοπολιτικής, ο φουκωικός στοχασμός προέβαλλε τις πρακτικές κανονικοποίησης ως ένα βασικό εργαλείο οργάνωσης και διαχείρισης της ζωής από τους βιοπολιτικούς μηχανισμούς. Ο κανόνας προσδιόριζε την έννοια της ανθρώπινης φύσης και υπέβαλλε την ανθρώπινη ζωή σε διορθωτικές πρακτικές που είχαν ως σκοπό την αναμόρφωσή της σύμφωνα με προδιαγεγραμμένες αλήθειες. Η κανονικοποιητική λειτουργία αποκρυστάλλωνε τη

⁹⁰ Michel Foucault, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France (1977-78)*, μτφρ. G. Burchell, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη χχ, σ. 32–35.

⁹¹ *Αντ.*, σ. 32–38· Michel Foucault, *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 148.

σύζευξη της πολιτικής με την ιατρική και την οικονομία και λειτουργούσε ως μια τεχνική που στόχευε τόσο το σώμα όσο και τον περιβάλλοντα χώρο του, μεταπλάθοντάς τα.⁹² Αυτό που επίσης επισημάνθηκε αυτήν την περίοδο ήταν ότι η τυποποιητική λειτουργία των βιοπολιτικών μηχανισμών δεν εφαρμοζόταν πάντα με θετικούς όρους, αλλά ότι μπορούσε να λάβει επίσης τη μορφή ωμών και καταπιεστικών κρατικών επεμβάσεων και παρεμβολών. Ο στοχαστής αναγνώρισε ότι η πολιτική επένδυση της ζωής μπορούσε, εξίσου, να εκθέσει τη ζωή στη βία και στον θάνατο, εξοντώνοντάς την, ή υποβάλλοντάς την σε έμμεσες μορφές θανάτου (επί παραδείγματι με την περιθωριοποίησή της).⁹³ Με βάση αυτή τη διαπίστωση, έκανε λόγο για το «θεωρούμενο παράδοξο» των πολιτικών διαχείρισης της ζωής στην «εποχή της βιοεξουσίας».

4. Το παράδοξο της βιοπολιτικής: βία και θάνατος στην «εποχή της βιοεξουσίας»

Στα κείμενα του 1976, απασχόλησε ιδιαίτερα τη φουκωική σκέψη ένα γεγονός που εμφανιζόταν ως μία αντίφαση στην «εποχή της βιοπολιτικής»: στο κατώφλι της βιολογικής νεωτερικότητας, παρά τη μεταστροφή των εξουσιαστικών μηχανισμών προς μια πολιτική μέριμνας και επένδυσης της ζωής, εξακολουθούσαν να υφίστανται κυβερνητικές πολιτικές που έθεταν σε κίνδυνο και υπέβαλλαν στον θάνατο και στην εξόντωση το ανθρώπινο είδος (γενοκτονίες, πόλεμοι, πυρηνικά όπλα).

Συμφωνώ με την άποψη της Catherine Mills ότι ο Φουκώ προσέγγισε το συγκεκριμένο παράδοξο ως μια θεωρητική πλάνη, ανάλογη με αυτή της υπόθεσης

⁹² Francesco Paolo Adorno, «Power over Life, Politics of Death: Forms of Resistance to Biopower in Foucault», στο Vanessa Lemm κ.ά. (επιμ.), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics and Neoliberalism*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη 2014, σ. 98–100.

⁹³ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 311–316.

καταστολής της σεξουαλικότητας από την εξουσία στις νεωτερικές κοινωνίες (ένα θέμα στο οποίο αναφέρθηκε διεξοδικώς στο έργο του *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*).⁹⁴ Στο ζήτημα της σεξουαλικότητας, ο φιλόσοφος επεσήμανε ότι η σεξουαλική συμπεριφορά δεν ήταν μια προσωπική υπόθεση και ότι η έκφραση της σεξουαλικής επιθυμίας δεν έθετε ένα όριο στην καταπιεστική δράση της εξουσίας, αντιθέτως η σεξουαλικότητα αποτελούσε μια λαβή επέμβασης της εξουσίας επί των σωμάτων. Αντιστοίχως, ο στοχαστής αναγνώρισε ότι ο θάνατος και η βιοπολιτική δεν ήταν δύο ασύνδετα στοιχεία. Αν και όπως επεσήμανε στην «εποχή της βιοεξουσίας», ο θάνατος εκλαμβάνονταν ως το όριο της βιοπολιτικής, καθώς αυτή εστίαζε στη ζωή και στην προστασία της, ο ίδιος ισχυρίστηκε ότι οι βιοπολιτικές πρακτικές δεν ακύρωναν το δικαίωμα των εξουσιαστικών μηχανισμών να επιβάλουν τον θάνατο. Η βιοεξουσία σε αρκετές περιπτώσεις ενσωμάτωσε μεθόδους που επέφεραν ανθρώπινες απώλειες και τις χρησιμοποίησε ως μέσο παρέμβασης υπέρ της ζωής και για την ενίσχυσή της.⁹⁵

Η βιοπολιτική εξουσία μπορούσε να υιοθετήσει τη βία και να προσλάβει βάνανυσες και ακραίες μορφές, υπό προϋποθέσεις και με περιορισμούς. Καθώς αυτές οι πρακτικές αποτελούσαν πρόβλημα προς την ορθολογικότητα της βιοπολιτικής, η οποία είχε εδραιωθεί ως εγγυήτρια της ζωής, ελάμβαναν πάντα μία κάλυψη (που συνήθως τους την παρείχαν οι μηχανισμοί γνώσης και εξουσίας μέσα από τη διαχείριση της αλήθειας και την επιστημονική νομιμοποίηση) και προβάλλονταν ως συμβατές με τους βιοπολιτικούς στόχους.⁹⁶ Με την ανάδυση της βιοεξουσίας, οι θανατοπολιτικές δικαιολογήθηκαν και υποστηρίχθηκαν από τα διάφορα συστήματα λόγων και εξουσίας ως μέσα και εργαλεία για

⁹⁴ Catherine Mills, «Biopolitical Life», στο Jacob Nilson κ.ά. (επιμ.), *Foucault Biopolitics and Governmentality*, Södertörn Philosophical Studies, Στοκχόλμη 2013, σ. 90–91.

⁹⁵ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 304–305, 313–315.

⁹⁶ Johanna Oksala, «Violence and the Biopolitics of Modernity», *Foucault Studies*, no. 10, Nov 2010, σ. 38 – 39.

την προστασία και την ανάπτυξη της ζωής. Ο βιολογικός ρατσισμός αποτέλεσε ένα από τα πιο χαρακτηριστικά ιστορικά παραδείγματα ενός λόγου αληθείας που συνέδεσε την ενίσχυση της ζωής με τη διαίρεση του ανθρώπινου είδους ανάμεσα στα στοιχεία που έπρεπε να ζήσουν και στα στοιχεία που έπρεπε να πεθάνουν.⁹⁷ Ο ρατσισμός, προβάλλοντας την απειλή του βιολογικού εκφυλισμού, ενέταξε την τεχνολογία του θανάτου στις κρατικές πολιτικές ενδυνάμωσης της ζωής, ανάγοντας δύο αντιθετικές πρακτικές διαχείρισης της ζωής σε συμπληρωματικές.

Ειδικότερα, οι κρατικές ρατσιστικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν στις νεωτερικές κοινωνίες τροποποίησαν έναν ήδη προϋπάρχοντα πολιτικό λόγο που αναφερόταν στις συγκρούσεις και στην πάλη των φυλών και των κοινωνικών ομάδων, μεταγράφοντάς τον σε έναν βιολογικό πόλεμο που διεξαγόταν στο όνομα της ζωής, καθώς έστρεψε το κράτος εναντίον όσων υπονόμευαν την καθαρότητα και την ομοιοστασία του κοινωνικού σώματος. Τις παροξυσμικές διαστάσεις αυτής της ιδιότυπης κοινωνικής πολιτικής που παρήγαγε διακρίσεις, σύμφωνα με τις οποίες έπρεπε να διαμορφωθεί και να τυποποιηθεί το κοινωνικό σώμα, ο Φουκώ τις εντόπισε στο ναζιστικό κράτος αλλά και στο σταλινικό καθεστώς, κατά τον 20^ο αιώνα. Εκεί, με κριτήρια τη διασφάλιση της καθαρότητας του κοινωνικού σώματος ή τη διαφύλαξη του κοινωνικού αταξικού καθεστώτος (στην περίπτωση του σταλινισμού) πραγματοποιήθηκαν από τους κρατικούς μηχανισμούς μαζικές και βίαιες εκκαθαρίσεις της κοινωνίας από τους βιολογικούς κινδύνους ή τους ταξικούς αντιπάλους.⁹⁸ Και στις δύο περιπτώσεις, εφαρμόστηκε μια ισχυρή κοινωνική πολιτική όπου οι προστατευτικές και ρυθμιστικές παρεμβάσεις προς όφελος της ζωής συναρθρώθηκαν με το παλιό δικαίωμα της εξουσίας της κυριαρχίας να επιβάλει τον

⁹⁷ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 313, 315.

⁹⁸ *Αυτ.*, σ. 320–324.

θάνατο, την εξόντωση και να απαξιώνει τη ζωή το οποίο, ωστόσο, τροποποιήθηκε και εγγράφηκε στη λογική ενίσχυσης της ζωής.⁹⁹ Υπό αυτήν την οπτική, ο θάνατος λειτούργησε επικουρικά, ως αρωγός της τυποποιητικής δράσης των βιοπολιτικών μηχανισμών.

Με την παραπάνω ανάλυση, ο Φουκώ θέλησε να επισημάνει ότι «στην εποχή της βιοεξουσίας»: «η παραγωγική, ευνοϊκή σχέση της εξουσίας με την ανθρώπινη ζωή μπορούσε να συνυπάρχει με το δικαίωμα της επιβολής του θανάτου που αποτέλεσε τη βασική λειτουργία των προνεωτερικών μορφών εξουσίας [Απόλυτη Μοναρχία]».¹⁰⁰ Προβάλλοντας τη συνύπαρξη της βιοεξουσίας με τρόπο συμπληρωματικό (ή και ανταγωνιστικό) με άλλες μορφές εξουσίας, προσπάθησε να αποτρέψει ιστορικές γενικεύσεις που, ενδεχομένως, μπορούσαν να εκλάβουν οι αναλύσεις του για την εξουσία.¹⁰¹ Είναι γνωστό ότι ο στοχαστής ήταν αντίθετος προς κάθε στατική αντίληψη της εξουσίας. Στα έργα του, θέλησε να ανιχνεύσει τις ιστορικές μεταμορφώσεις των εξουσιαστικών μηχανισμών, όπως, επίσης, και την ποικιλία των πρακτικών τους. Η εξουσία της κυριαρχίας και η βιοεξουσία καταγράφηκαν ως ορισμένες από τις μορφές που προσέλαβε η εξουσία στην ιστορία των δυτικών κοινωνιών. Η ανάδυση αυτών των τύπων εξουσίας, ωστόσο, δεν θα έπρεπε να γίνει αντιληπτή ως ένα απόλυτο πέρασμα από τον έναν μηχανισμό εξουσίας στον άλλο. Δεν μπορούμε να μιλήσουμε για μια καθαρή «εποχή της Ανώτατης Εξουσίας» και για μια αμιγή «εποχή της βιοεξουσίας».

Ο φιλόσοφος προσπάθησε να αναλύσει τους διάφορους εξουσιαστικούς μηχανισμούς όπως εμφανίζονταν σε διάφορες ιστορικές περιόδους (Μεσαίωνας, Νεότεροι Χρόνοι, Σύγχρονη Εποχή) υπό την οπτική ότι δεν επέφεραν οριστικές ρήξεις με τις

⁹⁹ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 295.

¹⁰⁰ Κύρκος Δοξιάδης, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, ό.π., σ. 157.

¹⁰¹ *Αυτ.*

προηγούμενες εξουσιαστικές τεχνολογίες, δεν τις διέβρωναν και δεν τις αντικαθιστούσαν ολοκληρωτικά (η βιοεξουσία δεν κατήργησε την κυριαρχική εξουσία). Ο ίδιος ενδιαφερόταν να φέρει στην επιφάνεια τις αναδιπλώσεις, τις ανακατανομές των εξουσιαστικών πρακτικών οι οποίες δημιουργούνταν υπό την πίεση των διαφόρων ιστορικών συνθηκών.¹⁰² Στόχος του ήταν να προβάλει την ευελιξία και την προσαρμοστικότητα των εξουσιαστικών δυνάμεων, να καταγράψει τις στρατηγικές τους που τις οδηγούσαν στη σύνδεση και στον συντονισμό διαφορετικών και ορισμένες φορές αντιθετικών στοιχείων (στρατηγική λογική της ετερογένειας). Όπως σχολίασε στις διαλέξεις του *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής*, κατά τη δεύτερη περίοδο της ανάλυσής του για τη βιοπολιτική δράση: «η ετερογένεια δεν είναι ποτέ μια αρχή αποκλεισμού ή, αν θέλετε επίσης, η ετερογένεια δεν εμποδίζει ούτε τη συνύπαρξη, ούτε τη σύζευξη, ούτε τη σύνδεση».¹⁰³

Στο ίδιο κείμενο, ο στοχαστής διευκρίνισε ότι αυτή η τακτική σύνδεσης διαφορετικών στοιχείων ακόμη και αντιθετικών που εφάρμοζαν οι εξουσιαστικοί μηχανισμοί δεν θα έπρεπε να εκληφθεί ως μια διαδικασία που δημιουργούσε συνεκτικά σύνολα: η στρατηγική λογική της εξουσίας οδηγεί σε συνδέσεις μεταξύ παράταιρων όρων οι οποίοι παραμένουν παράταιροι.¹⁰⁴ Έτσι, τα διάφορα ιστορικά μοντέλα των εξουσιαστικών μηχανισμών που κατά καιρούς αναδύθηκαν, δεν ήταν συμπαγείς και ομοιόμορφες ενότητες, αλλά πολύπλοκα και ρευστά συστήματα. Γενικότερα, η φουκωική σκέψη υποστήριζε ότι κάθε πολιτικό σύστημα χρησιμοποιούσε μια πολλαπλότητα πρακτικών και ότι η πολιτική λειτουργία διαχείρισης της ζωής εδραιωνόταν πάνω σε

¹⁰² Thomas Lemke, «Foucault, Politics and Failure: A Critical Review of Studies of Governmentality», στο Jacob Nilson κ.ά. (επιμ.), *Foucault Biopolitics and Governmentality*, Södertörn Philosophical Studies, Στοκχόλμη 2013, σ. 40 –41.

¹⁰³ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 57.

¹⁰⁴ *Αυτ.*

ποικίλες συνδέσεις: στη συνάρθρωση των ατομικών πειθαρχικών μεθόδων με τις μαζικές βιοπολιτικές ρυθμίσεις, του κανόνα με τον νόμο, της μέριμνας με τη βία.¹⁰⁵ Αυτές οι συννυπάρξεις δεν δημιουργούσαν μόνο συμπλεύσεις και συγκλίσεις αλλά πυροδοτούσαν, επίσης, οξύνσεις και συγκρούσεις: η πολιτική εγγύησης της ζωής δημιουργούσε εντάσεις και αμφισβητήσεις έναντι των βίαιων και καταπιεστικών κυβερνητικών παρεμβάσεων επί της ζωής, η προσφυγή στον νόμο και στα δικαιώματα λειτουργούσε ως μια μορφή αντίστασης στις πειθαρχικές και βιοπολιτικές ρυθμίσεις (αν και για τον φιλόσοφο η επίκληση στον νόμο δεν ήταν ένα απόλυτα επαρκές και αποτελεσματικό εργαλείο αντίστασης, καθότι το δίκαιο στις νεωτερικές κοινωνίες είχε αρχίσει να αποικίζεται από τον κανόνα και έτεινε να λειτουργεί υποστηρικτικά και όχι αντιθετικά προς τις τεχνικές τυποποίησης).¹⁰⁶ Ο Φουκώ αντιλαμβανόταν, συνεπώς, τις διάφορες μορφές εξουσίας ως σύνθετους και μη ενιαίους μηχανισμούς.

Σύμφωνα με τον Stephen Collier, αυτή η τοπολογική προσέγγιση από τον διανοητή των εξουσιαστικών μορφών ως διαγραμμάτων, ως πολύπλοκων και ανοιχτών σχημάτων συσκοτιζόταν στα κείμενα του 1976, ενώ αντιθέτως, ήταν πρόδηλη στη δεύτερη περίοδο μελέτης του (1978-79) για τη βιοπολιτική όπου εκεί αποσαφήνιζε ευκρινώς αυτή του τη θέση. Ο Collier υποστηρίζει ότι στην πρώτη περίοδο της ενασχόλησής του με την έννοια της βιοεξουσίας (1976), αρχής γενομένης από το έργο του *Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής* (1975), ο Φουκώ έτεινε πολλές φορές σε εκκαθολικεύσεις που έδιναν την εντύπωση ότι σε κάθε εποχή δέσποζε μια μορφή εξουσίας η οποία δημιουργούσε συνεκτικά και σταθερά σύνολα, διατυπώσεις που οδηγούσαν σε μονολιθικές συλλήψεις των καθεστώτων εξουσίας, αναιρώντας την πολυμορφία τους και τη ρευστότητα τους. Επί

¹⁰⁵ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π. σ. 295, 297, 308 · Michel Foucault, *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας: η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 59.

¹⁰⁶ *Αυτ.*, σ. 56–60· *Αυτ.*, σ. 169.

παραδείγματι, στις διαλέξεις *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, στην παράδοση όπου γινόταν αναφορά στη βιοπολιτική, ο αναλυτής θεωρεί ότι τονίζοντας ο Φουκώ την αλληλοεπικάλυψη της πειθαρχικής με τη βιοπολιτική εξουσία (και υποστηρίζοντας αυτή του τη θέση με παραδείγματα για τις πολυεπίπεδες ρυθμίσεις της σεξουαλικότητας και τις πολύπλευρες επεμβάσεις στη ζωή των πόλεων από τους κρατικούς μηχανισμούς, τόσο σε συλλογικό όσο και σε ατομικό επίπεδο) παρουσίαζε τις νεωτερικές κοινωνίες σαν να έχουν κυριευθεί εξολοκλήρου από την τυποποιητική δράση των μηχανισμών της βιοεξουσίας.¹⁰⁷ Γενικότερα, ο Collier υποστηρίζει ότι σε πολλά σημεία στα κείμενα του 1976, καλλιεργήθηκε η αίσθηση στον αναγνώστη ότι με την έλευση της νεωτερικότητας πραγματοποιήθηκε ένα σαφές πέρασμα από την εποχή της Απόλυτης Εξουσίας και της επιβολής του νόμου σε μια εποχή όπου επικρατούσε ο ομαλοποιητικός κανόνας και η τυποποίηση της ζωής από τους πολιτικούς σχεδιασμούς (η οποία διενεργούνταν με εργαλεία την ατομική πειθάρχηση και τη βιοπολιτική ρύθμιση).¹⁰⁸

Ασπάζομαι την παραπάνω εκτίμηση του Collier καθώς, όντως, ο φιλόσοφος προέβη αρκετές φορές σε εκφραστικά ολισθήματα που προέβαλλαν την εικόνα μιας εποχικής ανάλυσης και έδιναν την αίσθηση μιας ολοποιητικής αφήγησης η οποία αποτύπωνε μια ισχυρή εκδοχή των εξουσιαστικών μηχανισμών (σε κάθε εποχή αντιστοιχούσε και μια συγκεκριμένη μορφή εξουσίας) δημιουργώντας παρανοήσεις. Ωστόσο, θεωρώ ότι ο Φουκώ επιχείρησε, εξίσου, να αμβλύνει αυτές τις συγχύσεις, χωρίς να καταφέρνει πάντοτε να γίνονται ξεκάθαρες οι απόψεις του. Έτσι, στις διαλέξεις του 1976, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, σε άλλα σημεία των παραδόσεων του (που δεν αναφέρονταν στη βιοπολιτική εξουσία) διατυπώνοντας τη θέση ότι η εξουσία

¹⁰⁷ Stephen Collier, «Topologies of Power: Foucault's Analysis of Political Government beyond Governmentality», στο *Theory, Culture & Society*, vol. 26 (6), 2009, σ. 82–87.

¹⁰⁸ *Αυτ.*

λειτουργούσε όπως ο πόλεμος, υπαινίχθηκε εμμέσως ότι τα διάφορα καθεστώτα εξουσίας δεν ήταν κλειστά συστήματα, αλλά ένα σύνθετο και ασταθές πεδίο συσχετισμού δυνάμεων, ένας πολύπλοκος συνδυασμός διαφόρων λειτουργιών και δράσεων που δημιουργούσαν ένα ευμετάβλητο σχηματισμό.¹⁰⁹ Αντιστοίχως, στο έργο του *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας: η βούληση για γνώση* ο στοχαστής ανέφερε ότι στη νεωτερική εποχή η εξουσία ως μηχανισμός παρακράτησης και άσκησης βίαιων τακτικών επί της ζωής έτεινε να μην ήταν η πλέον κύρια μορφή εξουσίας, χωρίς ωστόσο όμως να έχει εξαφανιστεί, καθώς παρέμενε συμπληρωματική με τις άλλες δράσεις της εξουσίας που ενίσχυαν τη ζωή (πειθαρχική, βιοπολιτική λειτουργία).¹¹⁰ Σε αυτό το σημείο, επεσήμανε την πολυπλοκότητα των πολιτικών διαχείρισης της ζωής, χωρίς όμως να διευκρινίζει (αποτρέποντας τις παρανοήσεις) ότι οι συνδέσεις αυτών των διαφορετικών πρακτικών δεν παγίωναν ολοκληρωτικά και μονομερή συστήματα εξουσίας.

Κοντολογίς, η φουκωική σκέψη, στην πρώτη περίοδο της μελέτης για τη βιοπολιτική, επιχείρησε να αναδείξει αυτή τη μορφή εξουσίας ως ένα πολύπλοκο και ρευστό σύστημα που εδραίωνε ποικίλους συσχετισμούς με διάφορες εξουσιαστικές πρακτικές (χωρίς να επιτυγχάνεται όλες τις φορές να γίνεται σαφής αυτή η θέση). Στην εποχή της νεωτερικότητας, η βιοπολιτική δεν απέκλειε τη συνύφανσή της με την εξουσία της κυριαρχίας και της επιβολής του θανάτου. Αυτή η σύνδεση, ωστόσο, δεν προσεγγίσθηκε υπό την έννοια ότι υπήρχε μια εγγενής σχέση ανάμεσα στη βιοπολιτική και την κυριαρχική εξουσία, όπως υποστήριξε αργότερα ένας άλλος μελετητής του ζητήματος της πολιτικής επικέντρωσης στη ζωή, ο Giorgio Agamben.¹¹¹ Ο Ιταλός πολιτικός

¹⁰⁹ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 30–37.

¹¹⁰ Michel Foucault, *Η ιστορία της σεξουαλικότητας: η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 158–159.

¹¹¹ Mika Ojakangas, «Impossible Dialogue on Bio-power: Agamben and Foucault», *Foucault Studies*, no. 2, May 2005, σ. 15.

φιλόσοφος στο έργο του *Homo Sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή* (1998), με βάση τη φουκωική ανάλυση για τη βιοπολιτική, προχώρησε σε μια νέα ερμηνεία της έννοιας. Διαφοροποιούμενος από τη φουκωική θέση ότι η πολιτική διαχείριση της ζωής την εποχή της νεωτερικότητας έφερε μια ιστορική αλλαγή στην πολιτική λειτουργία και δράση, ο Agamben ισχυρίστηκε ότι η πολιτική ανέκαθεν έθετε στο στόχαστρό της τη ζωή και ότι το νεωτερικό κράτος τοποθετώντας στο επίκεντρο των υπολογισμών του τη βιολογική παράμετρο το μόνο που έκανε ήταν να επαναφέρει στο φως τον άρρηκτο και πανάρχαιο δεσμό που υπήρχε ανάμεσα στην εξουσία και τη ζωή.¹¹² Ο ίδιος προέβαλλε τη βιοπολιτική ως τη συνέχεια της κυριαρχικής εξουσίας και την παρουσίασε αποκλειστικά ως μια εξουσία της αφαίρεσης, της καταστολής και της καθυπόταξης η οποία αποφασίζει για τον θάνατο και τη ζωή των ατόμων (ποια άτομα μπορούν να λάβουν την προστασία του νόμου και ποια τίθενται στο περιθώριο, απογυμνώνονται από νομικά δικαιώματα και αφήνονται να εκτεθούν στον θάνατο) χωρίς να αναγνωρίζει στη βιοπολιτική εξουσία το θετικό της ρόλο ως μίας δράσης που επενδύει και προάγει τις ανθρώπινες ικανότητες.¹¹³ Σε αντίθεση με αυτές τις θέσεις του Ιταλού στοχαστή, ο Φουκώ δεν θεωρούσε ότι η θανατοπολιτική συνιστούσε την ουσία της βιοεξουσίας/βιοπολιτικής, ενώ δεν αντιμετώπιζε την πολιτική εξουσία ως μια άχρονη δομή με δεδομένους και παγιωμένους τρόπους άσκησης της. Ο Γάλλος φιλόσοφος τόνισε τους ιστορικούς μετασχηματισμούς των εξουσιαστικών συστημάτων, τη συνθετότητα του τρόπου άσκησης της πολιτικής διαχείρισης της ζωής και τις διαφορές στον τρόπο δράσης της βιοπολιτικής και της κυριαρχικής εξουσίας, αντιμετωπίζοντας τις συνδέσεις ανάμεσα στην πολιτική υπέρ της ζωής και στην πολιτική

¹¹² Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Π. Τσιαμούρας, Scripta, Αθήνα 2005, σ. 25–26.

¹¹³ Thomas Lemke, «A Zone of Indistinction» – A Critique of Giorgio Agamben's Concept of Biopolitics », στο <http://www.thomaslemkeweb.de/engl.%20texte/A%20Zone3.pdf>, επίσκεψη 25/5/16, σ. 3–5, 8–9, 10.

της βίαιης καταστολής της όχι ως αναγκαίες και καταγωγικές, αλλά ως ιστορικά επεισόδια και ως τη συνάρθρωση δύο διακριτών στοιχείων που ήταν ασταθής, συγκυριακή, εύθραυστη και ενεργοποιούνταν στα πλαίσια ευρύτερων πολιτικών στρατηγικών.¹¹⁴ Στόχος του ήταν να αναδείξει τη μη τυποποίηση της βιοπολιτικής δράσης και να ανιχνεύσει τις διάφορες ενσωματώσεις, τις μετατοπίσεις, τις αναδιπλώσεις που χαρακτήριζαν τη λειτουργία των εξουσιαστικών μηχανισμών, τους «δαιμονικούς» συνδυασμούς που ενεργοποιούσαν (οι οποίοι αναιρούσαν τη λογική της αντίφασης) ώστε να αποτελέσουν πεδίο διερεύνησης και προβληματισμού για την πολιτική ανάλυση.

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις για την πολιτική επί της ζωής

Κατά την πρώτη χρονική περίοδο ενασχόλησής του με την ανάδυση της βιοεξουσίας, ο Φουκώ ανέλυσε τη βιοπολιτική ως μια νέα μορφή εξουσίας που τοποθέτησε τη ζωή και τη ρύθμιση των μαζικών βιολογικών φαινομένων στο επίκεντρο των κυβερνητικών πολιτικών. Η βιοπολιτική σηματοδότησε την αναδιαμόρφωση της πολιτικής λειτουργίας σε μια προνοιακή δράση επί της ζωής με κανονικοποιητικό χαρακτήρα, η οποία αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της ευζωίας, της ασφάλειας του πληθυσμού, του πολλαπλασιασμού και της επαύξησης των ζωτικών δυνάμεων.

Ο διανοητής μελέτησε τις τεχνικές, τις μεθόδους και τις πρακτικές που χρησιμοποίησε η βιοπολιτική εξουσία, υιοθετώντας το μοντέλο του πολέμου, θεωρώντας ότι η δράση της χαρακτηριζόταν από τη λογική της στρατηγικής, η οποία οδηγούσε στον συνδυασμό πολλαπλών και ορισμένες φορές αντιθετικών στοιχείων και πρακτικών. Η συνάρθρωση της επιστημονικής γνώσης με τους πολιτικούς μηχανισμούς αποτέλεσε ένα από τα χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτών των πολυάριθμων συνδέσεων που

¹¹⁴ Johanna Oksala, «Violence and the Biopolitics of Modernity», ό.π., σ. 36–37.

χαρακτήρισαν τη λειτουργία της βιοεξουσίας, στις νεωτερικές κοινωνίες. Η γνώση αναδείχθηκε σε απαραίτητο στοιχείο για την άσκηση της βιοπολιτικής. Η πολιτική διαχείριση της ζωής θεμελιωνόταν πάνω σε διάφορα καθεστώτα αλήθειας σχετικά με την ανθρώπινη φύση που παρήγαγαν οι πολιτικοί μηχανισμοί με την επικουρία της γνώσης και τα οποία χρησιμοποιούνταν ως «όπλα» για την ευθυγράμμιση των ατόμων στα κυβερνητικά πρότυπα για τη βιολογική ύπαρξη.

Υπό την ίδια οπτική της συνθετότητας της βιοπολιτικής δράσης, ο στοχαστής επεσήμανε ότι η χρήση βίας δεν εξαφανίστηκε στα βιοπολιτικά συστήματα, φέροντας ως παράδειγμα το ναζιστικό κράτος. Εκεί, οι προνοιακές πολιτικές των Ναζί ενεργοποίησαν έναν δολοφονικό μηχανισμό κατά των αποκαλούμενων επικίνδυνων, για το γερμανικό έθνος, στοιχείων. Σύμφωνα με τη φουκωική σκέψη, ο διαχωρισμός ανάμεσα στο παθολογικό και στο φυσιολογικό και η κανονικοποίηση του μη φυσιολογικού ήταν το στοιχείο που λειτούργησε ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στη μέριμνα και τη βία. Υποστηρίχθηκε δε ότι αυτή η διαδικασία της διάκρισης και της ομαλοποίησης δεν χαρακτήριζε μόνο τη δράση των ολοκληρωτικών καθεστώτων, αλλά και τις δημοκρατικές κοινωνίες, καθώς τα πρώτα κατά εξακολούθηση χρησιμοποίησαν γενικότερες τακτικές (όπως την τυποποίηση) τις οποίες είχαν ενσωματώσει στους μηχανισμούς τους τα πολιτικά συστήματα στις νεωτερικές κοινωνίες. Μόνο που στην περίπτωση των ολοκληρωτικών καθεστώτων οι κανονικοποιητικές διαδικασίες ως τεχνικές διαχείρισης της ζωής εφαρμόστηκαν με περισσότερο ζήλο και με πιο τερατώδη τρόπο.¹¹⁵ Θα μπορούσαμε να στοιχειοθετήσουμε τη συγκεκριμένη φουκωική θέση για τη βίαιη τροπή που δύναται να προσλάβει η μέριμνα επί της ζωής σε ορισμένες περιπτώσεις, αναφερόμενοι και στις σύγχρονες κοινωνίες, όπου η θετική διαχείριση της ζωής από τους ειδήμονες και τους

¹¹⁵ Allesandro Fontana – Mauro Bertani, «Situating the Lectures», ό.π., σ. 275–277.

ειδικούς (οι οποίοι λειτουργούν ως περιφερειακά κέντρα άσκησης της βιοπολιτικής) μπορεί να ασκηθεί «μέχρι θανάτου», όπως στις περιπτώσεις διακοπής της κύησης όταν τα έμβρυα εμφανίζουν γενετικές διαταραχές και ανωμαλίες.¹¹⁶

Γενικότερα, στην πρώτη περίοδο μελέτης της βιοπολιτικής (1976), δόθηκε έμφαση στην ιδιαίτερη επίδραση που ασκούσαν τα βιοπολιτικά καθεστώτα γνώσης και εξουσίας στο πεδίο της ζωής. Η πολιτική διαχείρισης του κοινωνικού σώματος μέσω της αλήθειας που εγκαινίασε η βιοπολιτική δράση δεν περιοριζόταν σε μια απλή διευθέτηση των βιοτικών του αναγκών και στην οργάνωση της προστασίας του από πιθανούς κινδύνους, αλλά λειτουργούσε, επίσης, ως μήτρα διαμόρφωσης των σωμάτων: διείσδυε σε αυτά, τα μορφοποιούσε και τα μετασχημάτιζε, δημιουργώντας καινούργιες πραγματικότητες και ταυτότητες για τη βιολογική ύπαρξη. Παρά την εκτεταμένη εστίασή του στη διαπλαστική δράση των βιοπολιτικών τεχνολογιών επί των σωμάτων, ο Φουκώ δεν παρέλειψε να υπενθυμίσει ότι η σχέση ανάμεσα στη βιοεξουσία και στη ζωή δεν ήταν αποκλειστικά μονής κατεύθυνσης. Τα ίδια τα σώματα, όπως θα παρουσιάσω και πιο αναλυτικά στην ενότητα *Η στρατηγική της αντίστασης*, ανέπτυσαν τους αγώνες τους έναντι των βιολογικών ταυτοτήτων και των προτύπων που εδραίωναν οι βιοπολιτικοί μηχανισμοί.

Η δεύτερη περίοδος ανάλυσης της βιοπολιτικής εξουσίας (1978-79) σηματοδότησε μια μεθοδολογική στροφή της φουκωικής ματιάς, σχετικά με τον τρόπο προσέγγισης της εξουσίας. Ήδη από το 1977, ο φιλόσοφος άρχισε να αναφέρεται όλο και λιγότερο στην αναλογία της εξουσίας με τον πόλεμο (χωρίς όμως να εγκαταλείψει ποτέ αυτήν την υπόθεση εξολοκλήρου).¹¹⁷ Ίσως, γιατί όπως ο ίδιος αποκάλυψε σε κάποιες συζητήσεις του το ίδιο έτος, προβληματιζόταν με την κρατούσα αντίληψη που προέβαλλε

¹¹⁶ Sergei Prozorov, «The Unrequited love of Power: Biopolitical Investment and the Refusal of Care», *Foucault Studies*, no. 4, Feb 2007, σ. 59.

¹¹⁷ Mark Kelly, *The Political Philosophy of Michel Foucault*, Routledge, Νέα Υόρκη 2008, σ. 57–59.

τον πόλεμο, πρωτίστως, ως μια σχέση απόλυτης αντιπαράθεσης, μια μετωπική σύγκρουση μεταξύ αντιμαχόμενων και αντίπαλων δυνάμεων, επισκιάζοντας τη στρατηγική του διάστασι: τις ποικίλες τακτικές που χρησιμοποιούνταν, τις αναδιπλώσεις που δημιουργούνταν (και οι οποίες οδηγούσαν πολλές φορές κάποιες αντιτιθέμενες δυνάμεις να λειτουργούν ως στηρίγματα η μία της άλλης) και γενικότερα την πολύπλοκη λειτουργία των αγώνων.¹¹⁸ Ο πόλεμος, επίσης, ήταν ευρέως ταυτισμένος με τη βία και η σύλληψη της εξουσίας αποκλειστικά ως μιας κατασταλτικής δράσης ήταν μια αντίληψη που συνεχώς αντιστρατευόταν ο Φουκώ.¹¹⁹ Υπό αυτό το πρίσμα, στη δεύτερη περίοδο του έργου του για τη βιοπολιτική (1978-79) αντικατέστησε την υπόθεση του πολέμου με την έννοια της διακυβέρνησης, χρησιμοποιώντας την ως βάση για την ανάλυση της βιοπολιτικής εξουσίας στις νεωτερικές κοινωνίες.

Με το μοντέλο της διακυβέρνησης, ο διανοητής επεξεργάστηκε τα ίδια ζητήματα που τον απασχόλησαν στον πρώτο κύκλο της μελέτης του και συγκεκριμένα τη σύνδεση ανάμεσα στην αλήθεια, την εξουσία και τη συγκρότηση της εμπειρίας, πολλαπλασιάζοντας τις οπτικές ανάλυσης τους. Διάφορα ήταν τα ερωτήματα που τον προβλημάτισαν αυτήν την περίοδο: η πολιτική διαχείριση της ζωής περιοριζόταν στην επιβολή εξωτερικών κανόνων ρύθμισης και πειθάρχησης, ή δημιουργούσε μια βαθύτερη σχέση με τα άτομα, διεισδύοντας στην εσωτερικότητα τους; Τα άτομα και η γνώση ήταν μόνο παθητικά σημεία εγγραφής των βιοπολιτικών στοχεύσεων ή ασκούσαν μια πιο πολύπλευρη λειτουργία;¹²⁰ Γενικότερα στα κείμενα του 1978-79, επιχειρήθηκε να απεικονισθεί ακόμη περισσότερο ο στρατηγικός χαρακτήρας της βιοπολιτικής, η πολλαπλότητα των μορφών της και η

¹¹⁸ Μισέλ Φουκώ, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 144–147, σ. 176–181.

¹¹⁹ Mark Kelly, *The Political Philosophy of Michel Foucault*, ό.π., σ. 55–60.

¹²⁰ Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 101–102.

πολυπλοκότητα των ρόλων που μπορούσαν να διαδραματίσουν οι διάφορες δυνάμεις που εμπλέκονταν σε αυτό το πολιτικό σύστημα διαχείρισης του ανθρώπινου βίου. Ας προχωρήσουμε όμως σε μια πιο αναλυτική παρουσίαση του φουκωικού συλλογισμού, σε αυτόν τον δεύτερο κύκλο μελέτης της βιοπολιτικής εξουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΩΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

1. Η βιοπολιτική ως τέχνη διακυβέρνησης

Οι διαλέξεις *Ασφάλεια, Επικράτεια, Πληθυσμός* (1978) και *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής* (1979) συγκρότησαν τον δεύτερο κύκλο κειμένων του στοχαστή για την βιοπολιτική εξουσία. Σε αυτήν την περίοδο, η έρευνά του για την πολιτική διαχείριση της ζωής έλαβε νέες κατευθύνσεις. Στις διαλέξεις *Ασφάλεια, Επικράτεια, Πληθυσμός*, η ανάλυσή του για τις μεθόδους ασφάλειας και προστασίας του πληθυσμού που από τον 18^ο αιώνα εφάρμοσε η βιοπολιτική εξουσία, από την τέταρτη διάλεξη, στράφηκε προς τη μελέτη της ιστορίας των τεχνολογιών διακυβέρνησης του πληθυσμού όπως αναπτύχθηκαν στις δυτικές νεωτερικές κοινωνίες.¹²¹ Ακολούθως, το επόμενο έτος, στις διαλέξεις *Η Γέννηση της βιοπολιτικής*, ο Φουκώ επικεντρώθηκε στην ανάλυση της νεοφιλελεύθερης τέχνης της διακυβέρνησης στις σύγχρονες κοινωνίες.¹²² Στα σεμινάρια αυτής της περιόδου, ο όρος βιοπολιτική είχε αντικατασταθεί από αυτόν της διακυβερνησιμότητας (*gouvernementalité*).¹²³ Σχολιαστές του φουκωικού έργου, όπως ο Thomas Lemke και ο Michelle Senellart θεώρησαν ότι η προβληματική της διακυβέρνησης εγκαινίασε ένα νέο πλαίσιο σκιαγράφησης της βιοπολιτικής εξουσίας.¹²⁴ Η βιοπολιτική προσεγγίσθηκε από τον φιλόσοφο ως τέχνη διακυβέρνησης των ανθρώπων, ως μια μορφή εξουσιαστικής δράσης η οποία στόχευε στην καθοδήγηση της συμπεριφοράς των ατόμων και η οποία κατεύθυνε τις πράξεις και τη σκέψη τους, διαμορφώνοντας την υποκειμενικότητά τους σύμφωνα με

¹²¹ Michel Senellart, «Course Context», στο *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France (1977-78)*, μτφρ. G. Burchell, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη χχ, σ. 477– 478.

¹²² *Αυτ.*, σ. 478.

¹²³ Στα αγγλικά αποδίδεται ως *governmentality*. Η ελληνική μετάφραση του όρου είναι ποικίλη: τέχνη διακυβέρνησης, κυβερνητικότητα, κυβερνησιμότητα, κυβερνοοτροπία, κυβερνο-λογική.

¹²⁴ Michel Senellart, «Course Context»..., ό.π., σ. 478 · Thomas Lemke, «Beyond Foucault: From Biopolitics to the Government of Life», ό.π. σ. 173.

καθορισμένα πρότυπα, με απώτερο στόχο την επίτευξη της κοινωνικής και ατομικής ευημερίας.¹²⁵ Μέσα από αυτή τη μεθοδολογική στροφή, ο Φουκώ προέκτεινε την έρευνά του για τους τρόπους με τους οποίους η βιοεξουσία στις δυτικές κοινωνίες διαχειριζόταν και οργάνωνε τον ανθρώπινο βίο, προσεγγίζοντάς την ως μία δύναμη που παρενέβαινε όχι μόνο επί της ζωής, αλλά και επί του πώς της ζωής.

Συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας το μοντέλο της διακυβερνησιμότητας, ο διανοητής εξακολούθησε να αναλύει τη βιοπολιτική με βάση το τρίπτυχο εξουσία, γνώση υποκείμενο, προσδίδοντας, ωστόσο, στα στοιχεία αυτά νέες λειτουργίες. Καταρχάς, ανέδειξε το εύρος του πεδίου της δράσης των βιοπολιτικών μηχανισμών. Αναφερόμενος σε διάφορα ιστορικά παραδείγματα κυβερνητικών πολιτικών διαχείρισης της ζωής (ορθολογικό κράτος, νεοφιλελευθερισμός) ο φιλόσοφος επεσήμανε ότι οι βιοπολιτικές τεχνολογίες ασκούσαν μια πολύπλοκη επίδραση. Στις διαλέξεις του κατά το χρονικό διάστημα 1978-79, υπογράμμισε την κοινωνική και ηθοποιητική δράση της βιοπολιτικής εξουσίας, σχολιάζοντας ότι από τη στιγμή που η εξουσία έστρεψε την προσοχή της στον πληθυσμό άρχισε να τον διαχειρίζεται όχι μόνο ως βιολογικό είδος, αλλά και ως κοινωνικό και πολιτικό σώμα, παρεμβαίνοντας και διαπλάθοντας τη συμπεριφορά των ατόμων, τις αντιλήψεις τους, τους φόβους τους, τα ήθη και τα έθιμά τους.¹²⁶ Η βιοπολιτική εξουσία διαμόρφωνε τον άνθρωπο πολλαπλώς: ως φυσική οντότητα, ως παραγωγό, ως υποκείμενο και ως κοινωνική ύπαρξη.¹²⁷ Η φουκωική σκέψη τόνισε, αυτήν την περίοδο, την πολυεπίπεδη λειτουργία των βιοπολιτικών μηχανισμών, την ολοποιητική και την εξατομικευτική τους δράση η οποία επένδυε τη ζωή στην πολυμορφία της, οργανώνοντας

¹²⁵ Thomas Lemke, «Beyond Foucault: From Biopolitics to the Government of Life», ό.π. σ. 166–167, 172–179.

¹²⁶ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 105.

¹²⁷ Mitchell Dean, *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*, Sage, Λονδίνο 2004, σ. 99.

τόσο τις βιολογικές διαδικασίες όσο και τον ευγενή βίο: τη ζωή ως συλλογικότητα και ως ατομική ολοκλήρωση.

Ένα δεύτερο στοιχείο που εισήγαγε η προσέγγιση της βιοπολιτικής ως μιας δράσης διακυβέρνησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς ήταν η ανάδειξη του ενεργητικού ρόλου που διαδραμάτιζε το υποκείμενο στις διαδικασίες μορφοποίησης της διαγωγής του από τα βιοπολιτικά εξουσιαστικά συστήματα. Οι πολιτικές τεχνολογίες επένδυσης της ζωής προσάρμοζαν τα άτομα στις βιοπολιτικές στοχεύσεις, αυτοματοποιώντας την εξατομίκευσή τους μέσω της εσωτερίκευσης από τα υποκείμενα των προτύπων ζωής που προκρίνονταν από τους βιοπολιτικούς μηχανισμούς. Η διαμορφωτική δράση των βιοπολιτικών μηχανισμών έβρισκε το έρεισμά της στις πρακτικές αυτοδιαχείρισης.¹²⁸ Σύμφωνα με τον Φουκώ: «καμιά [γενική] στρατηγική δεν θα μπορούσε να διασφαλίσει σφαιρικά αποτελέσματα αν δεν στηριζόταν σε επακριβείς και λεπτές σχέσεις που της χρησίμευαν όχι μόνο ως εφαρμογή και συνέπεια, αλλά και ως στήριγμα και έρεισμα».¹²⁹ Εν προκειμένω, η φουκωική προσέγγιση επεσήμανε ότι η διακυβέρνηση των ατόμων, η οργάνωση της ζωής τους δεν προϋπόθετε πάντα την ωμή επιβολή και την απευθείας παρέμβαση αλλά, επίσης, διενεργούνταν με την κατεύθυνση της ίδιας της δράσης των υποκειμένων, με διαδικασίες ελέγχου και επίδρασης επί της συνείδησης των ατόμων, διαμέσου των οποίων παραγόταν η αυτόβουλη συμμόρφωσή τους στα βιοπολιτικά πρωτόκολλα. Η βιοπολιτική ήταν μια

¹²⁸ Thomas Lemke, «Foucault, Governmentality and Critique», στο <http://www.thomaslemkeweb.de/publikationen/Foucault,%20Governmentality,%20and%20Critique%20IV-2.pdf>, επίσκεψη 20/1/16, σ. 3– 4, 12.

¹²⁹ Michel Foucault, *Η ιστορία της σεξουαλικότητας, η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 117.

μορφή εξουσίας που συνέδεε την πολιτική με την ηθική και που καθιστούσε τα άτομα σε συμμετέχοντες και συναινούντες στις διαδικασίες διάπλάσής τους.¹³⁰

Η σύνδεση γνώσης και εξουσίας παρέμεινε ένα κεντρικό σημείο της φουκωικής ανάλυσης και σε αυτήν την περίοδο ενασχόλησης με τη βιοπολιτική εξουσία. Μέσα από τη μελέτη των πολιτικών ορθολογικοτήτων και των συνθηκών διαμόρφωσής τους, ο Φουκώ εξέτασε τους εκάστοτε διανοητικούς μηχανισμούς που ενεργοποιούνταν μέσα από τη συνάρθρωση λόγου και εξουσίας σε κάθε εποχή οι οποίοι προσδιόριζαν την πραγματικότητα και την καθιστούσαν ένα αντικείμενο προς διαχείριση από την πολιτική δράση, ενώ παράλληλα ανέλυαν τη λειτουργία της βιοπολιτικής εξουσίας και καθόριζαν τους στόχους, τις μεθόδους της και τα τυχόν όρια της.¹³¹ Έτσι, τα άτομα σε διάφορες ιστορικές περιόδους γίνονταν αντιληπτά ποικιλοτρόπως: ως λαός-ποίμνιο που έπρεπε να καθοδηγηθεί, ως παραγωγικές δυνάμεις διαθέσιμες προς αξιοποίηση, ως υποκείμενα συμφέροντος που έπρεπε να διασφαλιστεί η ελεύθερη δράση τους.¹³² Την ίδια στιγμή, επισημάνθηκε ένα άλλο χαρακτηριστικό της σκέψης, ο κριτικός της ρόλος. Σε αυτόν τον κύκλο κειμένων, ο φιλόσοφος ισχυρίστηκε ότι η γνώση δεν αποτελούσε αποκλειστικά το δεκανίκι της βιοεξουσίας, αλλά μπορούσε να λειτουργήσει και ως ένας παράγοντας ελέγχου και αναθεώρησης των βιοπολιτικών προγραμμάτων.¹³³ Οι διαλέξεις του 1978-79 αποτέλεσαν μια ιστορική καταγραφή της ποικιλομορφίας των ορθολογικοτήτων (μερκαντισμός, φυσιοκρατία, νεοφιλελευθερισμός) που καθοδήγησαν τη βιοπολιτική δράση στις δυτικές κοινωνίες, αποτυπώνοντας την αδιάκοπη αναπροσαρμογή των

¹³⁰ Nikolas Rose – Pat O'Malley – Mariana Valverde, «Governmentality», *Legal Studies Research Paper*, no. 9/94, Sep. 2009, σ. 10.

¹³¹ Nikolas Rose – Peter Miller, «Political Power beyond the State: Problematics of Government», ό.π., σ. 178–179.

¹³² Λίλα Τρουλινού, «Εξουσία και Δίκαιο στον Φουκώ», στο *Foucault, Michel, Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα 1991, σ. 175.

¹³³ Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 101.

πρακτικών διαχείρισης της ζωής, μέσα από διαδικασίες συνεχών διερωτήσεων και στοχασμού για το πώς πρέπει να ασκείται η διακυβέρνηση, ποια είναι τα ζητήματα και τα προβλήματα τα οποία πρέπει να διαχειριστεί, ποιες είναι οι αρχές και οι στόχοι στους οποίους πρέπει να προσανατολιστεί: οικονομική ανάπτυξη, εξασφάλιση της ελευθερίας της δράσης, καλλιέργεια της αυτοβουλίας και της υπευθυνότητας των ατόμων και άλλα κριτήρια.¹³⁴

Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι και σε αυτήν την περίοδο, οι βιοπολιτικές μορφές διακυβέρνησης δεν παρουσιάστηκαν ως κλειστά σχήματα διαχείρισης της ζωής. Αυτήν τη φορά, η συγκεκριμένη θέση αποτυπώθηκε με μεγαλύτερη ενάργεια, χωρίς συσκοτίσεις. Έτσι, αναδείχθηκε η πολυμορφία των βιοπολιτικών συστημάτων, οι απίθανες συνέχειες μεταξύ τους και οι απρόσμενες συγκρούσεις τους που δημιουργούσαν υβριδικά σχήματα και μεταλλάξεις στις βιοπολιτικές τεχνολογίες. Ο Φουκώ επεξεργάστηκε τα βιοπολιτικά καθεστώτα διακυβέρνησης υπό το πρίσμα της πολλαπλότητας: της ποικιλομορφίας των νοηματοδοτήσεων που παρήγαγαν για την έννοια της ζωής, της συνθετότητας της λειτουργίας τους, της πολυεδρικότητάς τους.

Υπό αυτήν την οπτική, το κράτος ως κέντρο άσκησης της βιοπολιτικής εξουσίας δεν προβλήθηκε ως ένα πολιτικό οικουμενικό, ως ένα ιστορικό συνεχές που χαρακτηριζόταν από δεδομένες μεθόδους διαχείρισης του πληθυσμού.¹³⁵ Στον αντίποδα, αποτυπώθηκε ως ένας τελεστικός μηχανισμός άσκησης πρακτικών διακυβέρνησης οι

¹³⁴ Nikolas Rose – Peter Miller, «Political Power beyond the State: Problematics of Government», ό.π., σ. 179.

¹³⁵ Michel Foucault, *Η Γέννηση τη βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 87.

οποίες τροποποιούνταν και αναδιαμορφώνονταν στον ρου της ιστορίας.¹³⁶ Παράλληλα, το κράτος δεν αντιμετωπίστηκε ως ένας απόλυτα οριοθετημένος χώρος. Η φουκωική σκέψη το παρουσίασε ως το περίβλημα ενός συνόλου δυνάμεων που συμπεριλάμβανε συμμαχίες και επαφές της κεντρικής εξουσίας με άλλα περιφερειακά κέντρα (επιστημονικούς οργανισμούς, κοινωνία των πολιτών) δημιουργώντας ένα σύνθετο δίκτυο από όπου τελικά ασκούσαν η βιοπολιτική εξουσία.¹³⁷ Η κρατική διακυβέρνηση της ζωής έγινε κατανοητή ως ένα σύνολο τρόπων και ένα πολύπλοκο άθροισμα σημείων μέσα από τα οποία επιχειρήθηκε η καθοδήγηση της ανθρώπινης ζωής και συμπεριφοράς.¹³⁸ Έτσι, κατά τον Φουκώ, δεν υπήρχε ένα διαχωριστικό όριο ανάμεσα στο μακροσκοπικό πεδίο άσκησης της βιοεξουσίας (κρατικοί θεσμοί) και στο μικροσκοπικό επίπεδο λειτουργία της (άτομα), αλλά μία συνεχής αλληλεπίδραση και μια αδιάκοπη επαφή μεταξύ τους.¹³⁹

Συνοψίζοντας, θα ισχυριστώ ότι οι διαλέξεις του 1978-79 αποτέλεσαν μια αναδρομική ματιά του στοχαστή στην προηγούμενη ανάλυσή του με την οποία επιχείρησε να συμπληρώσει τη μελέτη του για τη βιοπολιτική εξουσία. Στόχος ήταν να αποτυπωθεί η σφαιρικότητα και η πολυπλοκότητα της βιοπολιτικής δράσης, ώστε να αποφευχθεί η παγίωση μονόπλευρων ερμηνευτικών σχημάτων. Στην εικόνα των βίαιων διαδικασιών κανονικοποίησης που διεξήγαγαν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα για την προστασία της ζωής και τη διασφάλιση της κοινωνικής τάξης, ο φιλόσοφος προσέθεσε τις έμμεσες και διακριτικές πολιτικές διακυβέρνησης μέσω της εξατομίκευσης και των περιβαλλοντικών δράσεων που ενεργοποίησαν τα δημοκρατικά καθεστώτα στις δυτικές κοινωνίες,

¹³⁶ Martin Saar, «Relocating the Modern State: Governmentality and the History of Political Ideas», στο Ulrich Bröckling κ.ά. (επιμ.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*, Routledge, Νέα Υόρκη 2010, σ. 124.

¹³⁷ Michel Foucault, *Η Γέννηση τη βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 87.

¹³⁸ Michel Foucault, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σ. 97.

¹³⁹ Thomas Lemke, «An indigestible meal? Foucault, governmentality and state theory», στο <http://www.thomaslemkeweb.de/publikationen/IndigestibleMealfinal5.pdf>, επίσκεψη 20/01/16, σ. 8.

αποτυπώνοντας την ποικιλομορφία των βιοπολιτικών πρακτικών. Η ανάλυση της ηθοποιητικής δράσης της βιοεξουσίας ήρθε να καταγράψει τις οντολογικές της επιπτώσεις, αναιρώντας την εντύπωση ότι η βιοπολιτική περιορίζεται στη διαχείριση των βιολογικών φαινομένων της ζωής. Με την παρουσίαση της ιστορικότητας των βιοπολιτικών μορφών διακυβέρνησης και των στρατηγικών τους συμπράξεων (συνύπαρξη του κρατικού παρεμβατισμού και της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης, σύνδεση οικονομίας και πολιτικής) επιχειρήθηκε να τεκμηριωθεί ακόμη περισσότερο η θέση για τη ρευστότητα και την ανοιχτότητα των νεωτερικών μορφών εξουσίας. Αυτά τα ζητήματα θα μας απασχολήσουν στα επόμενα κεφάλαια.

2. Η ιστορία των πολιτικών διακυβέρνησης

α. Η βιοπολιτική ως διαγράμματα δυνάμεων

Στις διαλέξεις του 1978-79, ο Φουκώ μελέτησε διάφορες μορφές βιοπολιτικής διακυβέρνησης, όπως αναδύθηκαν κατά τη νεωτερική εποχή. Η αποτύπωση της ιστορίας των βιοπολιτικών τεχνολογιών διακυβέρνησης έγινε, όπως ο ίδιος ανέφερε, μέσα από ένα γενεαλογικό πρίσμα. Σκοπός της χρήσης της γενεαλογικής μεθόδου ήταν να αποδοθούν οι διάφοροι σχηματισμοί των βιοπολιτικών μηχανισμών στον χωροχρόνο, αποτυπώνοντας ένα παιχνίδι συνθέσεων, επαφών και αναστροφών. Η φουκωική ματιά σκιαγράφησε τις διάφορες ιστορικές μορφές βιοπολιτικής διακυβέρνησης ως διαγράμματα δυνάμεων που δεν παγιάζονταν ποτέ.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Gilles Deleuze, *Φουκώ*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2005, σ. 38–39, 68–70.

Οι παραπάνω θέσεις αποτυπώθηκαν με ευκρίνεια σε διάφορα σημεία των διαλέξεων του, κατά τη δεύτερη περίοδο της μελέτης της βιοπολιτικής. Στην πρώτη παράδοση των διαλέξεων του 1978, *Ασφάλεια, Επικράτεια, Πληθυσμός*, ο διανοητής αναφέρθηκε σε χαρακτηριστικά παραδείγματα τεχνολογιών ασφαλείας που αποτέλεσαν διαδεδομένες βιοπολιτικές μεθόδους διαχείρισης της ζωής από τον 18^ο αιώνα και έπειτα, όπως η πρακτική του εμβολιασμού για την αντιμετώπιση των επιδημιών και οι νεοφιλελεύθερες ποινικές μεταρρυθμίσεις στις σύγχρονες κοινωνίες. Αυτές οι μέθοδοι εφαρμόστηκαν υπό το πρίσμα μιας νέας αντίληψης για τη διασφάλιση της υγείας και της κοινωνικής τάξης. Στόχος ήταν η εξασφάλιση της προστασίας του πληθυσμού όχι με την κλασική, προληπτική τακτική της επιβολής απαγορεύσεων, εντατικών ελέγχων και πυκνών παρεμβάσεων επί του κοινωνικού σώματος η οποία αποσκοπούσε στην οριστική εξάλειψη των κοινωνικών κινδύνων και των βιολογικών απειλών. Οι νέες πολιτικές ασφαλείας διαχειρίστηκαν τα συγκεκριμένα ζητήματα «δουλεύοντας» με τη φύση, αναλύοντας τα δεδομένα αυτών των φαινομένων, τις αιτίες, τις πιθανότητες και τους παράγοντες που τα επηρέαζαν, διενεργώντας υπολογισμούς και προβαίνοντας σε διορθωτικές ρυθμίσεις ώστε να τροποποιηθούν και να εξισορροπηθούν οι επιπτώσεις τους σε ένα ασφαλές επίπεδο (στοχεύοντας όχι στην ολοκληρωτική ακύρωση των φαινομένων, αλλά στη διατήρησή τους σε ένα επιθυμητό όριο: μεταξύ ενός μέγιστου και ενός ελάχιστου επιτρεπτού ποσοστού).¹⁴¹

Εστιάζοντας στις συγκεκριμένες τεχνολογίες, ο Φουκώ έσπευσε να διευκρινίσει ότι αυτοί οι νεοπαγείς τρόποι προστασίας της ζωής δεν εδραίωσαν ένα μονομερές μοντέλο διαχείρισής της. Οι συγκεκριμένες βιοπολιτικές πρακτικές ασφαλείας δεν επέφεραν ένα ιστορικό σχίσμα με άλλες εξουσιαστικές τεχνολογίες όπως το νομικό-δικαϊκό σύστημα ή

¹⁴¹ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 19–25.

την πειθαρχία. Όπως ο ίδιος ανέφερε, στις σύγχρονες κοινωνίες, η τυπική εφαρμογή του νόμου και των αντίστοιχων ποινών ή οι πρακτικές της πειθαρχικής αναμόρφωσης των παρανόμων δεν υποχώρησαν, τουναντίον εξακολούθησαν να συνυπάρχουν με τις σύγχρονες μεθόδους διαχείρισης της εγκληματικότητας (οι οποίες διέπονταν από τη λογική μιας διαβαθμισμένης διαχείρισης των παρανομιών, βασισμένης σε υπολογισμούς κόστους και επιπτώσεων και δεν αποσκοπούσαν στην καθολική καταστολή της παρανομίας).¹⁴² Ακολούθως, σύμφωνα με τη φουκωική ανάλυση και στην περίπτωση της προστασίας της υγείας του κοινωνικού συνόλου, οι διάφορες πειθαρχικές τεχνικές αντιμετώπισης των επιδημιών, όπως αυτή της ταυτοποίησης των ομάδων υψηλού κινδύνου και της απομόνωσής τους δεν εγκαταλείφθηκαν. Αντιθέτως, συμπλήρωναν και υποστήριζαν τις νέες πρακτικές διασφάλισης της υγείας οι οποίες στόχευαν στη σταδιακή εξασθένιση των επιδημιών, διαμέσου της ενεργοποίησης μεθόδων που ενδυνάμωναν το ανοσοποιητικό σύστημα του οργανισμού και επέφεραν την αυτοίασή του.¹⁴³

Παρουσιάζοντας την πολυπλοκότητα των διαφόρων ιστορικών πρακτικών διαχείρισης της ζωής, ο στοχαστής διατύπωσε με σαφήνεια αυτή τη φορά, ότι η μελέτη του δεν αποτελούσε μια ιστορική μετα-αφήγηση που κατέγραφε ένα προοδευτικό πέρασμα από μια κοινωνία της κυριαρχίας (sovereignty), σε μια κοινωνία της πειθαρχίας και στη συνέχεια, σε μια κοινωνία όπου κυριαρχούσαν οι βιοπολιτικές τεχνολογίες ασφαλείας.¹⁴⁴ Σε κάθε κοινωνία, ακόμη και στις παλαιές κυριαρχικές κοινωνίες, συγκροτείτο ένα στρατηγικό πλαίσιο οργάνωσης της ζωής που εμπεριείχε σχέσεις πολλαπλών και διαφόρων στοιχείων τα οποία λειτουργούσαν κάτω από συγκεκριμένους

¹⁴² Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 19–25.

¹⁴³ *Αвт.*, σ. 22–25, 85–91.

¹⁴⁴ *Αвт.*, σ. 143.

συσχετισμούς και στοχοθετήσεις και τα οποία υποβάλλονταν σε μεταβολές.¹⁴⁵ Θέλοντας δε να επισημάνει ότι αυτά τα συστήματα δεν διακρίνονταν από συνοχή, να προβάλει την ετερογένεια των τακτικών τους, ο Φουκώ κατέγραψε, στις παραδόσεις του 1978, διαφορές σχετικά με τον τρόπο διαχείρισης της ζωής από τον νόμο, την πειθαρχική εξουσία και τους διάφορους βιοπολιτικούς ρυθμιστικούς μηχανισμούς.¹⁴⁶ Έτσι, σύμφωνα με τον φιλόσοφο δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι στις νεωτερικές κοινωνίες επικρατούσε ένας δεδομένος τρόπος άσκησης της πολιτικής επί της ζωής, αλλά εφαρμοζόταν ένα σύνολο τακτικών χειρισμού των ζωτικών φαινομένων από τους κρατικούς μηχανισμούς, ένα τρίγωνο νομικών-δικαϊκών, πειθαρχικών και ρυθμιστικών πρακτικών που συσχετίζονταν μεταξύ τους ποικιλοτρόπως, χωρίς να οδηγούν σε μια καθολική σύμπτωση. Στις διαλέξεις του, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής*, ο Φουκώ προέβη σε μια ανάλογη επισήμανση, αναφερόμενος στα ετερογενή στοιχεία που συγκροτούσαν τα διάφορα πολιτικά συστήματα διαχείρισης της ζωής τα οποία επιδρούσαν μεταξύ τους, δημιουργώντας τριβές, εντάσεις, ασυμβατότητες, επιτυχημένες ή αποτυχημένες προσαρμογές, ρευστές αναμειξείς.¹⁴⁷ Πρόσθεσε, επίσης, ότι τα συστήματα αυτά δεν εδραιώνονταν μέσα υπό μια διαδοχική πορεία οριστικών ρήξεων, αλλά ότι αλληλοεπικαλύπτονταν, στηρίζοντας, ή αντιμάχοντας το ένα το άλλο.¹⁴⁸

Γενικότερα, στα κείμενα της δευτέρας περιόδου, ο διανοητής έπαψε να ομιλεί για μία «εποχή βιοπολιτικής ή βιοεξουσίας» και αναφερόταν στην ιστορία των διαφόρων τύπων διακυβέρνησης της ζωής. Η μελέτη της βιοπολιτικής επιχειρήθηκε υπό το πρίσμα μιας σφαιρικής και ανοιχτής ματιάς που ξέφευγε από στεγανά και οριοθετήσεις και

¹⁴⁵ Gilles Deleuze, *Φουκώ*, ό.π., σ. 69–70.

¹⁴⁶ Stephen Collier, «Topologies of Power...», ό.π., σ. 86–87.

¹⁴⁷ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 37.

¹⁴⁸ *Αυτ.*, σ. 288.

στόχευε στο να αποτυπωθούν οι διάφοροι συνδυασμοί των εξουσιαστικών σχηματισμών διαχείρισης της ζωής ως σύνθετα, πολύμορφα και μη αρραγή σύνολα, ως μη τυποποιημένες και ευέλικτες λειτουργίες οι οποίες ήταν ενταγμένες στον τόπο και στον χρόνο.

β. Μορφές βιοπολιτικής διακυβέρνησης: Ορθολογικό κράτος, Φυσιοκρατία, Νεοφιλελευθερισμός

Το ορθολογικό κράτος, η Φυσιοκρατία και ο Νεοφιλελευθερισμός αποτέλεσαν ιστορικές μορφές βιοπολιτικής διακυβέρνησης μέσα από την εκτενή μελέτη των οποίων επιχειρήθηκε να αναδειχθούν από τη φουκωική ανάλυση ακόμη περισσότερο η δυναμικότητα των βιοπολιτικών συστημάτων εξουσίας, οι συνέχειες και οι ασυνέχειες που χαρακτήριζαν τη δράση τους και οι στρατηγικές συνθέσεις που δρομολογούσαν.

Το ορθολογικό κράτος εγκαίνιασε μια πολιτική διαχείριση της ζωής των υπηκόων η οποία βασίστηκε πάνω σε πολύπλοκους συνδυασμούς, δημιουργώντας μια ιδιάζουσα συνάρθρωση ανάμεσα στη βιοπολιτική, την κυριαρχική και την πειθαρχική εξουσία. Ο Μερκαντισμός και η αστυνομία (police) αποτέλεσαν τους βασικούς μηχανισμούς ενεργοποίησης αυτών των συνδέσεων. Η οικονομική πολιτική του Μερκαντισμού σηματοδότησε μια πολιτική μαζικών ρυθμιστικών παρεμβάσεων επί του πληθυσμού η οποία έλαβε χώρα σε ένα θεσμικό και διανοητικό πλαίσιο όπου εξακολουθούσε να κυριαρχεί η μορφή της Υπέρτατης Εξουσίας.¹⁴⁹ Συγκεκριμένα, ο Μερκαντισμός δρομολόγησε τη συνάρθρωση της κυριαρχικής εξουσίας με τη γνώση (στατιστική, δημογραφία), καθιερώνοντας μια αναπτυξιακή διαχείριση του κοινωνικού σώματος (η οποία ήταν βασισμένη σε τεχνικές συλλογής και επεξεργασίας γνώσεων και πληροφοριών

¹⁴⁹ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 139.

για τις οικονομικές δραστηριότητες και τις δυνάμεις του πληθυσμού: δεδομένα για τη θνησιμότητα, τη γεννητικότητα, καταγραφές των εμπορικών σχέσεων) που ωστόσο αποσκοπούσε αποκλειστικά στην αύξηση της ισχύος και του πλούτου του ηγεμόνα και όχι στην ευημερία του ίδιου κοινωνικού σώματος.¹⁵⁰ Αντιστοίχως, οι ποικίλες βιοπολιτικές ρυθμίσεις που καθιέρωσε ο Μερκαντισμός (οι οποίες στόχευαν στην ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών και σχέσεων) εφαρμόστηκαν με τη χρήση παραδοσιακών εργαλείων άσκησης της κυριαρχικής εξουσίας και συγκεκριμένα με την επιβολή νομικών διαταγμάτων που εμπεριείχαν απαγορεύσεις, κυρώσεις, περιορισμούς.¹⁵¹

Την ίδια στιγμή, η αστυνομία, στην εποχή του ορθολογικού κράτους, λειτουργούσε ως ένας συμπληρωματικός μηχανισμός άσκησης της πολιτικής διακυβέρνησης του πληθυσμού, εφαρμόζοντας πειθαρχικές τεχνικές επί του κοινωνικού σώματος, ώστε να επιτευχθούν οι επιδιώξεις του ηγεμόνα. Η δράση αυτού του κρατικού θεσμού δεν επικεντρωνόταν μόνο στην εφαρμογή του νόμου είχε, επίσης, έναν κανονικοποιητικό χαρακτήρα καθώς έπρεπε να μεριμνά και να επιτηρεί τη δραστηριότητα όχι μόνο των ομάδων, όχι μόνο των διάφορων τάξεων, αλλά και των ίδιων των ατόμων μέχρι την παραμικρή της λεπτομέρεια.¹⁵² «Η αστυνομία είναι κατεξοχήν ένας πειθαρχικός θεσμός» διακήρυττε η αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β΄ της Ρωσίας, τον 18^ο αιώνα, εξηγώντας ότι εργαλεία της αποτελούσαν, κυρίως, η ρύθμιση της δράσης του πληθυσμού, η καθοδήγηση των ατόμων και λιγότερο οι νόμοι.¹⁵³

¹⁵⁰ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 139–141, 354, 411.

¹⁵¹ *Αвт.*, σ. 139, 439–440.

¹⁵² *Αвт.*, σ. 440–443.

¹⁵³ *Αвт.*, σ. 441–442.

Εν προκειμένω, το ορθολογικό κράτος αποτυπώθηκε από τη φουκωική σκέψη, ως μια πρώτη μορφή διακυβέρνησης του συλλογικού σώματος που ουδόλως χαρακτηρίστηκε από ομοιογένεια. Αντιθέτως, καταγράφηκε πώς η πολιτική διαχείριση του πληθυσμού διενεργήθηκε με ανομοιόμορφους όρους, εφαρμόζοντας σύνθετες και ετερογενείς πολιτικές πρακτικές που συνδύαζαν τις μαζικές ρυθμιστικές μεθόδους, με τις νομικές κυρώσεις και την ατομική πειθάρχηση και στηρίχθηκε πάνω σε συναρθρώσεις διαφόρων δυνάμεων όπως τον συνασπισμό της κυριαρχικής εξουσίας με τη γνώση, αποτυπώνοντας με αυτό τον τρόπο την πολλαπλότητα των στοιχείων και των μεθόδων που υποστήριζαν τις νέες στοχοθετήσεις των εξουσιαστικών μηχανισμών. Οι δε ποικίλοι μηχανισμοί του ορθολογικού κράτους μεταχειρίστηκαν τον πληθυσμό ως ένα παθητικό πεδίο προς οργάνωση και διευθέτηση, επιβάλλοντας επί αυτού ένα ασφυκτικό πλέγμα περιορισμών, επιτηρήσεων και ελέγχων ώστε να λειτουργεί ως μια χρήσιμη μηχανή παραγωγής πλούτου και ανάπτυξης.

Οι αναφορές του Φουκώ στις αναδιαμορφώσεις των πολιτικών επί της ζωής, μέσα από την επίδραση της γαλλικής φυσιοκρατικής θεωρίας, του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού (ορντοφιλελευθερισμός) και του αμερικανικού νεοφιλελευθερισμού, στοιχειοθέτησαν τη θέση του ότι τα βιοπολιτικά συστήματα δεν εγκλωβίζουν τη ζωή μέσα σε παγιωμένα πλαίσια διαχείρισής της, σημειώνοντας την ύπαρξη εντάσεων και συγκρούσεων που προκαλούσαν τις μεταπλάσεις τους. Οι βιοπολιτικές πρακτικές διέπονταν από αναπροσαρμογές, τροποποιήσεις και αναθεωρήσεις οι οποίες υποκινούνταν

από τις ιστορικές συνθήκες και τα διάφορα προβλήματα που ανέκυπταν. Η ιστορία δεν έπαυε να «κληρώνει» νέους τρόπους διαχείρισης και επένδυσης της ζωής.¹⁵⁴

Τόσο η φυσιοκρατία όσο και οι δύο εκδοχές του νεοφιλελευθερισμού αναπτύχθηκαν ως απάντηση σε οξεία κοινωνικά οικονομικά και πολιτικά ζητήματα που ταλάνισαν τις δυτικές κοινωνίες κατά καιρούς: προβλήματα σιτοδείας στο γαλλικό κράτος κατά τον 18^ο αιώνα, ζήτημα επανίδρυσης του γερμανικού κράτους μετά την ήττα της ναζιστικής Γερμανίας το 1948, θέματα αναζωπύρωσης της οικονομίας και διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής και τάξης μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο στην Αμερική.¹⁵⁵ Και οι τρεις πολιτικές ορθολογικότητες αποκρυστάλλωσαν τον προβληματισμό για τη δραστικότητα προϋπάρχοντων κρατικών πολιτικών (μερκαντιλισμός και αστυνομικό κράτος στη Γαλλία, κρατικός συγκεντρωτισμός στη ναζιστική Γερμανία, κεϋνσιανισμός και άλλες κρατικές παρεμβατικές πολιτικές στην Αμερική) οι οποίες διενεργούσαν έναν έντονο και συνεχή έλεγχο επί της κοινωνικής και οικονομικής ζωής (επεμβάσεις στις ανθρώπινες δραστηριότητες και στις συνθήκες διαβίωσης: στην εκπαίδευση, στην εργασία, στη στέγαση, στη μετακίνηση, στην υγεία).¹⁵⁶

Στα πλαίσια αυτών των αμφισβητήσεων, τα τρία αυτά ρεύματα εδραίωσαν νέες αντιλήψεις για τη ζωή οι οποίες σηματοδότησαν και αντίστοιχες νέες πρακτικές διακυβέρνησής της. Οι φυσιοκράτες εισήγαγαν την έννοια της φύσης και τις αρχές της πολιτικής οικονομίας στη βιοπολιτική δράση, εγκαινιάζοντας τη φιλελεύθερη τέχνη διακυβέρνησης. Θεμέλιος λίθος της φυσιοκρατικής θεωρίας ήταν η άποψη ότι η ζωή έφερε

¹⁵⁴ Gilles Deleuze, *Φουκώ*, ό.π., σ. 152.

¹⁵⁵ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ.439, 443· Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 112–115, 200–201.

¹⁵⁶ *Αυτ.*

κάποια πάγια χαρακτηριστικά και φυσικές λειτουργίες που ακολουθούσαν τους δικούς τους νόμους (μηχανισμοί της αγοράς: όπως η επιδίωξη των ατομικών συμφερόντων, η αυτορρύθμιση).¹⁵⁷ Κάθε κυβερνητική πολιτική επί της ζωής για να έχει έναν αποδοτικό χαρακτήρα δεν θα έπρεπε να εφαρμόζει μια υπερβολική, εξαντλητική διευθέτηση του ανθρώπινου βίου, καθώς αυτού του είδους οι παρεμβάσεις είχαν αποδειχθεί αναποτελεσματικές, αλλά να σέβεται, να στηρίζει και να αξιοποιεί τις εγγενείς ικανότητες και τάσεις της ανθρώπινης φύσης, τον έμφυτο τρόπο δράσης και σκέψης των ατόμων. Η κυβερνητική πολιτική θα έπρεπε να περιοριστεί σε μια υποστηρικτική δράση που να διευκολύνει τις φυσικές διαδικασίες και λειτουργίες της ζωής ώστε να εκδιπλώνονται οι θετικές τους συνέπειες και να εξισορροπούνται αυτόματα και φυσικά, τυχόν αρνητικά φαινόμενα.¹⁵⁸ Σε ένα ανάλογο πνεύμα, οι γερμανοί νεοφιλελεύθεροι απέδωσαν στην εδραίωση μιας νοοτροπίας του ελεύθερου ανταγωνισμού, εξίσου, θεμελιώδη σημασία για τη διασφάλιση της κοινωνικής και της ατομικής ευημερίας, προσδίδοντας στο κράτος μια νέα πολιτική λειτουργία που αποσκοπούσε στην καλλιέργεια αυτού του πνεύματος.¹⁵⁹ Ακολούθως, ο αμερικανικός νεοφιλελευθερισμός αναγνώρισε στην επιχειρηματική νοοτροπία την ουσία και το υπόβαθρο κάθε ανθρώπινης συμπεριφοράς και το κλειδί της κοινωνικής ανάπτυξης. Οι εκπρόσωποι αυτής της θεωρητικής σχολής ανήγαγαν την οικονομική ορθολογικότητα των κυβερνωμένων σε αρχή περιορισμού της κρατικής διακυβερνησιακής λειτουργίας, προσδίδοντας, ταυτόχρονα, πρωτεύοντα ρόλο στην αυτοβουλία και την ατομική δράση.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 31, 44–46.

¹⁵⁸ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 451· Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 31–32.

¹⁵⁹ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 126–128.

¹⁶⁰ *Αυτ.*, σ. 207, 223, 287.

Κατά τη φουκωική ανάλυση, κάθε μία από τις προαναφερθείσες πολιτικές ορθολογικότητες τροποποίησε τους στόχους και τη λειτουργία της βιοπολιτικής εξουσίας (διευκόλυνση της ελευθερίας της δράσης, καλλιέργεια της ανταγωνιστικότητας, ενθάρρυνση του επιχειρηματικού πνεύματος) προβάλλοντας μια νέα πραγματικότητα για την ανθρώπινη φύση. Και τα τρία ρεύματα εντατικοποίησαν τη σύζευξη του κυβερνάν με τον επιστημονικό λόγο, καθιστώντας τις επιστημονικές θεωρίες και μεθόδους ένα απαραίτητο εργαλείο για την άσκηση της διακυβερνησιακής πρακτικής. Σύμφωνα με τις νέες αντιλήψεις, η καλή διακυβέρνηση δεν ήταν απλώς μια δίκαιη διακυβέρνηση, θα έπρεπε να ήταν χρήσιμη και ωφέλιμη και αυτό μπορούσε να επιτευχθεί μόνο όταν λειτουργούσε σύμφωνα με την αλήθεια.¹⁶¹ Η διακυβέρνηση που δεν ελάμβανε υπόψη της τη γνώση (καθώς αυτή αποτύπωνε τις αληθινές λειτουργίες που χαρακτήριζαν την ανθρώπινη φύση και συμπεριφορά) εθεωρείτο ότι ήταν καταδικασμένη να αποτύχει.

Ο στοχαστής επεσήμανε, και σε αυτήν την περίοδο της μελέτης του, τη στενή συνεργασία ανάμεσα στους μηχανισμούς της γνώσης και της εξουσίας την οποία εγκαινίασε η βιοπολιτική εξουσία. Ειδικότερα, σκιαγράφησε πώς οι εξελίξεις στα διάφορα επιστημονικά πεδία (όπως στην οικονομική θεωρία, με την μετάβαση από την ανάλυση του πλούτου στην πολιτική οικονομία, ή στη βιολογία με την ανάδυση των οργανιστικών θεωριών για τη ζωή και των αντιλήψεων για τις φυσικές λειτουργίες που τη διέπουν: αυτοσυντήρηση, αυτορρύθμιση) σε συνδυασμό με ένα άλλο πλήθος παραγόντων (κοινωνικά, οικονομικά δεδομένα: όπως αύξηση του πληθυσμού, αλλαγές στην παραγωγή) διαπλέκονταν και αλληλοεπιδρούσαν, δημιουργώντας συνθήκες που ωθούσαν τις συμπεριφορές να χάνουν την οικειότητά τους και τις πολιτικές πρακτικές να γίνονται

¹⁶¹ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 46.

αντικείμενο επερωτήσεων και προβληματισμού.¹⁶² Στα πλαίσια των ευρύτερων μετασχηματισμών τόσο στον επιστημονικό τομέα όσο και στα κοινωνικά δεδομένα, εδραιωνόταν ένας νέος τόπος αληθολογίας (επί παραδείγματι η αγορά) που καθόριζε και έναν καινούργιο τρόπο κατανόησης των ατόμων και των πραγμάτων. Η παραγωγή νέων γνώσεων μετασχημάτιζε την αντίληψη και την εμπειρία του πραγματικού, οδηγώντας σε αναθεωρήσεις των πολιτικών τεχνολογιών διακυβέρνησης της ζωής.

Έτσι, σε αυτόν τον κύκλο κειμένων, προβλήθηκε εκ νέου ο συγκροτητικός ρόλος της γνώσης στη διαμόρφωση των πολιτικών διακυβέρνησης της ζωής, ενώ παράλληλα δόθηκε έμφαση και σε μία άλλη διάστασή της: τη λειτουργία της ως αρχή γνωμοδότησης επί των βιοπολιτικών πρακτικών. Η γνώση δεν λειτουργούσε μόνο ως στήριγμα στην πολιτική εξουσία, αλλά αξιολογούσε επίσης τη βιοπολιτική δράση: εξέθετε την πολιτική και καταδείκνυε τα λάθη της, υπό όρους αλήθειας ή ψεύδους.¹⁶³ Η φυσιοκρατική θεωρία, επί παραδείγματι, λειτούργησε ως σφήνα στην απέραντη έπαρση του ορθολογικού κράτους, επισημαίνοντας την αναποτελεσματικότητα της υπερβολικής διακυβέρνησης της ζωής από τους κρατικούς μηχανισμούς και τα δόγματά της εξελίχθηκαν σε ένα βασικό κριτήριο αποτίμησης των διαφόρων πολιτικών διαχείρισης της ζωής στις νεωτερικές δυτικές κοινωνίες.¹⁶⁴ Η τέχνη της διακυβέρνησης, σκιαγραφήθηκε, συνεπώς, ως ένας ιδιάζοντας συνδυασμός επιστήμης και απόφασης, όπου ο λόγος μπορεί να ήταν ταυτοχρόνως το εργαλείο και το αποτέλεσμα της εξουσίας και συνάμα το πεδίο ανάπτυξης ερωτημάτων που οδηγούσαν στην αναθεώρηση των πολιτικών τεχνολογιών επί της ζωής.

¹⁶² Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 47· Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 108.

¹⁶³ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 34, 226–228.

¹⁶⁴ *Αυτ.* σ. 33.

Για τον Stephen Collier, η δεύτερη περίοδος μελέτης του Φουκώ για τη βιοπολιτική έκανε εμφανή τη σταδιακή απομάκρυνση του στοχαστή από την πεποίθηση ότι η σκέψη διαμορφωνόταν ολοκληρωτικά από τους εξουσιαστικούς μηχανισμούς, προβάλλοντας την πολυσθένεια των λόγων: παρουσιάζοντας τη γνώση ως μία διαδικασία υπονόμησης των πολιτικών πρακτικών και αναδεικνύοντας τη συμβολή της στην παραγωγή αντιτιθέμενων στρατηγικών.¹⁶⁵ Η ιστορία της σκέψης δεν ήταν μόνο η ιστορία των αναπαραστάσεων και των συμπεριφορών, αλλά και η ιστορία των προβληματοποιήσεων: των αμφισβητήσεων από μέρους του ανθρώπου για αυτό που είναι, αυτό που κάνει και για τον κόσμο στον οποίο ζει.¹⁶⁶ Στόχος του φιλοσόφου στα κείμενα αυτού του κύκλου διαλέξεων ήταν, όπως ο ίδιος υποστήριξε, να αναδείξει τον αλλεπάλληλο και συνεχή αναστοχασμό επί του τρόπου διακυβέρνησης, παρουσιάζοντας μια σειρά από διάφορα θεωρητικά κείμενα σχετικά με την πολιτική διακυβέρνησης της ζωής, καθώς και τα ερωτήματα και τις ανακατατάξεις που αυτά προκάλεσαν.¹⁶⁷ Το δε κράτος και οι κρατικές πολιτικές αποτυπώθηκαν από τη φουκωική σκέψη ως ένας καθρέπτης αυτών των πολλαπλών πολιτικών ορθολογικοτήτων που συνεχώς αναδύονταν στον ρου της ιστορίας οι οποίες διαμόρφωναν την κρατική δράση, προσδίδοντας στον κρατικό μηχανισμό τις διάφορες μορφές του: το ισχυρό παρεμβατικό κράτος του μερκαντισμού, το λιτό κράτος του αμερικανικού νεοφιλελευθερισμού.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Stephen Collier, «Topologies of Power...», ό.π., σ. 90, 95–96.

¹⁶⁶ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας: η χρήση των ηδονών*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2013, σ. 18.

¹⁶⁷ Michael Gane, «Foucault on Governmentality and Liberalism», στο *Theory, Culture & Society*, vol. 25 (7-8), 2008, σ. 356–357.

¹⁶⁸ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 20.

γ. Η άρση των διαζευκτικών: κρατικός παρεμβατισμός ή ελευθερία, οικονομία ή πολιτική

Είναι χρήσιμο να διευκρινιστεί ότι η φουκωική μελέτη για τη φυσιοκρατία και τη νεοφιλελεύθερη πολιτική ορθολογικότητα δεν είχε τον χαρακτήρα μιας τελεολογικού τύπου αφήγησης. Ο Φουκώ δεν κατέγραψε την ανάδυση του φιλελευθερισμού ως μια προοδευτική πορεία προς την κατάργηση της παρουσίας του κράτους στα κοινωνικά και οικονομικά δρώμενα και τη σταδιακή επικράτηση της αυτοδιακυβέρνησης και του αυτοπροσδιορισμού. Σε αντίθεση με την εδραιωμένη άποψη ότι η φυσιοκρατία και ο νεοφιλελευθερισμός άσκησαν οξεία κριτική στον κρατικό παρεμβατισμό και στον ασφυκτικό εναγκαλισμό του ανθρώπινου βίου από τους βιοπολιτικούς εξουσιαστικούς μηχανισμούς, η φουκωική προσέγγιση κατέδειξε ότι οι παραπάνω πολιτικές ορθολογικότητες δεν ακύρωσαν τη βιοπολιτική δράση του κράτους, αλλά εδραίωσαν εναλλακτικούς τρόπους για την πολιτική διαχείριση των ανθρώπων, προσδίδοντας καινούργια μορφή και περιεχόμενο σε ήδη υπάρχουσες κρατικές πρακτικές (νόμος, ρυθμίσεις, πειθαρχικές μεθόδους). Το πρόβλημα που έθεσε η νεοφιλελεύθερη σκέψη δεν ήταν ο περιορισμός της πολιτικής διαχείρισης της ζωής (σε ποια πεδία θα επέμβει η κρατική πολιτική και σε ποια όχι), αλλά ο τρόπος δράσης της, «το διακυβερνησιακό ύφος» (πώς θα τα αγγίζει).¹⁶⁹ Άλλωστε, τόσο για τη φυσιοκρατία όσο και για τον νεοφιλελευθερισμό, η οικονομική συμπεριφορά της ανθρώπινης φύσης (η απρόσκοπτη λειτουργία της οποίας αποτελούσε το θεμέλιο για την προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη) ήταν μια φυσικότητα ευπαθής και εξαρτώμενη από πολλούς παράγοντες (περιβάλλον).¹⁷⁰ Επρόκειτο για μια εύθραυστη φύση που λειτουργούσε και εκδιπλωνόταν υπό προϋποθέσεις

¹⁶⁹ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 133.

¹⁷⁰ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 449· *Αντ.*, σ. 126, 245.

και ήταν αυτό ακριβώς το γνώρισμά της που την έκανε προσπελάσιμη και ανοιχτή σε έξωθεν παρεμβάσεις και που καθιστούσε την κρατική διακυβερνησιακή λειτουργία σε αέναο σύστοιχό της.

Εν προκειμένω, η πολιτική διαχείριση της ζωής στα φυσιοκρατικά και νεοφιλελεύθερα καθεστώτα εδραιώθηκε πάνω στη σύζευξη της οικονομίας και της πολιτικής. Η οικονομία άρχισε να γίνεται αντιληπτή ως ένα σύστημα διαδικασιών, ως ένα σύνολο σχέσεων και συμπεριφορών στην ανάπτυξη και στην εύρυθμη λειτουργία των οποίων η πολιτική διαδραμάτιζε ένα σημαντικό ρόλο. Έτσι, ως στόχος της πολιτικής από τις συγκεκριμένες κυβερνητικές ορθολογικότητες τέθηκε η διασφάλιση της λειτουργίας της οικονομικής συμπεριφοράς σε όλους τους τομείς η οποία προϋπόθετε τη διαμόρφωση συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών και την κρατική επέμβαση σε διάφορα πεδία του κοινωνικού βίου με στόχο να στηριχθεί η νοοτροπία της αγοράς. Η φωτισμένη δεσποτεία, την οποία υπέδειξε η φυσιοκρατική θεωρία ως αντίδοτο στα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα της Γαλλίας κατά τον 18^ο αιώνα, αποτέλεσε ένα από τα πρώτα χαρακτηριστικά παραδείγματα ενός τέτοιου προσανατολισμού της πολιτικής λειτουργίας. Επρόκειτο για μια μορφή κρατικής διακυβέρνησης που αποσκοπούσε στην ανάπτυξη των οικονομικών μηχανισμών. Σύμφωνα με τους φυσιοκράτες, ο κυρίαρχος, ως γνώστης των φυσικών οικονομικών διαδικασιών, έπρεπε να ασκεί μια πληθώρα επιτηρήσεων και υπολογισμών επί των ανθρώπινων δραστηριοτήτων (επί παραδείγματι, στις εισαγωγές, εξαγωγές, στους μισθούς, στην εργασία) ώστε να διαφυλάσσεται η λειτουργία της ελεύθερης αγοράς και να αποτρέπονται τυχόν παρακωλύσεις στη δράση της.¹⁷¹

¹⁷¹ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 100, 450 · Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 74, 122.

Και για τους γερμανούς νεοφιλελεύθερους (ορντοφιλελεύθεροι), η πολιτική εξουσία μπορούσε να διασφαλίσει την κοινωνική ευημερία, στηρίζοντας και ενθαρρύνοντας την οικονομική νοοτροπία. Όπως διατείνονταν, σκοπός της κρατικής λειτουργίας ήταν να παράγει τον ελεύθερο ανταγωνισμό και να εμποδίζει την αλλοίωση του.¹⁷² Αυτός ο στόχος προϋπόθετε μια επαγρυπνούσα κρατική πολιτική, με παρεμβάσεις σε διάφορα πεδία που καθιστούσαν εφικτή ή ανέφικτη τη λειτουργία των οικονομικών διαδικασιών. Υπό αυτό το πρίσμα, οι ορντοφιλελεύθεροι υπέδειξαν μια σειρά μεταρρυθμιστικών επεμβάσεων σε διάφορους τομείς: εκπαίδευση, κοινωνική ασφάλιση, εργασία, μετανάστευση, νομικό σύστημα και την εφαρμογή πολιτικών δράσεων με υλικό, τεχνικό και πολιτιστικό χαρακτήρα ώστε να επιτευχθεί η οικονομική αναμόρφωση της κοινωνίας.¹⁷³

Ακόμη και στην πιο ριζοσπαστική μορφή της νεοφιλελεύθερης σκέψης, τον αμερικανικό νεοφιλελευθερισμό με την έντονη κριτική διάθεση για τις κρατικές βιοπολιτικές δράσεις, ο κρατικός παρεμβατισμός δεν εξαλείφθηκε εντελώς, αλλά συνέχιζε να υφίσταται υπό νέες προϋποθέσεις, επιτελώντας έναν συγκεκριμένο ρόλο. Οι κρατικοί θεσμοί λειτουργούσαν ως αρωγοί στην ενδυνάμωση του επιχειρηματικού πνεύματος που για τους εκπροσώπους αυτής της θεωρητικής σχολής αποτελούσε τον πυρήνα όλων των σχέσεων και συμπεριφορών. Η στήριξη αυτή επιτυγχανόταν μέσα από κρατικές ρυθμίσεις που δεν στόχευαν άμεσα τα άτομα, αλλά αποσκοπούσαν στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που ευνοούσε την αυτόνομη δράση των οικονομικών υποκειμένων.¹⁷⁴

¹⁷² Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 124–125.

¹⁷³ *Αντ.*, σ. 138–141, 153.

¹⁷⁴ *Αντ.*, σ. 241.

Γενικότερα για τη φουκωική σκέψη, η οικονομία της αγοράς ως αρχή οργάνωσης και διευθέτησης της ζωής για την εξασφάλιση της ευημερίας στις δυτικές κοινωνίες δεν υπονόμει την κρατική διακυβέρνηση, αλλά την τροποποίησε. Η διασφάλιση της απρόσκοπτης επιδίωξης των ατομικών συμφερόντων που ήταν το θεμέλιο τόσο της φυσιοκρατικής θεωρίας, όσο και της νεοφιλελεύθερης σκέψης στηρίχθηκε πάνω σε κρατικές πολιτικές. Η ελευθερία της εργασίας, της έκφρασης, του διαλόγου, των κινήσεων, των επιλογών που συγκροτούσαν το απαραίτητο πλαίσιο δράσης των οικονομικών/ορθολογικών υποκειμένων δεν ήταν ένα παγιωμένο και οικουμενικό δεδομένο.¹⁷⁵ Αντιθέτως, ήταν συνθήκες που έπρεπε να καλλιεργηθούν, διαδικασίες που προϋπόθεταν την εφαρμογή διαφόρων ρυθμίσεων, καθοδηγήσεων, ενισχύσεων ώστε να οργανωθεί αυτός ο απαραίτητος χώρος ελευθερίας. Αυτό το έργο επωμίσθηκαν οι κυβερνητικοί μηχανισμοί. Οι κρατικές διακυβερνησιακές πρακτικές στα νεοφιλελεύθερα καθεστώτα ελάμβαναν νομιμοποίηση ως μηχανισμοί που παρήγαγαν, εκπαίδευαν, συντηρούσαν και ενδυνάμωναν την ελευθερία της δράσης.¹⁷⁶ Ο κρατικός παρεμβατισμός επί της ζωής, συνεπώς, δεν ασκούνταν εις βάρος της ελευθερίας των ατόμων, αλλά χρησιμοποιούσε την ηθική της ελευθερίας ως φόρμουλα διαχείρισης και εδραίωσης ελεύθερων κοινωνιών.¹⁷⁷ Μόνο που όπως ανέφερε ο φιλόσοφος, η ελευθερία που παρήγαγε η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση δεν ήταν μια ελευθερία εν γένει, αλλά ένας νατουραλισμός, ένα καθορισμένο είδος ελευθερίας που ταυτιζόταν με την αυθορμησία, την

¹⁷⁵ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 75–76, 80–81.

¹⁷⁶ *Αυτ.*, σ. 76–77.

¹⁷⁷ Nikolas Rose – Pat O'Malley – Mariana Valverde, «Governmentality», ό.π., σ. 12.

εσωτερική μηχανική των οικονομικών διαδικασιών και την επίτευξη των προσωπικών συμφερόντων.¹⁷⁸

Ένα άλλο σημείο που επεσήμανε η φουκωική ανάλυση ήταν ότι την ίδια στιγμή που στις νεοφιλελεύθερες κοινωνίες, η κρατική διακυβέρνηση εξακολουθούσε να υφίσταται (έχοντας έναν υποστηρικτικό ρόλο προς τους φυσικούς μηχανισμούς και τις εγγενείς τάσεις της ανθρώπινης φύσης) η κρατική βιοπολιτική δράση συμπεριλάμβανε, επίσης, μια πληθώρα άλλων τεχνικών και πρακτικών: διαδικασίες πειθάρχησης, ελέγχου, μεθόδους καταστολής και άλλες ρυθμιστικές δράσεις προνοιακού χαρακτήρα τις οποίες ο διανοητής κατονόμασε ως τεχνολογίες ασφαλείας. Οι συγκεκριμένες τεχνολογίες (με την ποικιλία των μορφών τους) έρχονταν να λειτουργήσουν ως αντιστάθμισμα στο κόστος της ελευθερίας της δράσης όπως την προέκρινε ο νεοφιλελεύθερος λόγος και να διασφαλίσουν τη ζωή από τα ρίσκα, τα απρόοπτα και τους κινδύνους που μπορούσαν να την πλήξουν.¹⁷⁹

Επί παραδείγματι, η φτώχεια και οι κοινωνικές εντάσεις που δημιουργούνταν από τις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις και τις αλλαγές στην εργασία, οι μεταναστευτικές ροές που προκαλούνταν από την κατάργηση των περιορισμών στη μετακίνηση, αλλά και οι άλλες απειλές που μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή (πανδημίες, τρομοκρατία, δημογραφική μείωση και ότι άλλο πιστοποιούταν ως κίνδυνος) σφράγιζαν, ακόμη περισσότερο, την παρουσία του κράτους στην κοινωνική ζωή, ωθώντας και υποκινώντας ένα πλήθος επεμβάσεων για τη διασφάλιση της υγείας, του βιοτικού επιπέδου, της τάξης που πολλές φορές ξεπερνούσαν τα όρια και το είδος της κρατικής επέμβασης όπως τα

¹⁷⁸ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 73–74.

¹⁷⁹ *Αυτ.*, σ. 77–79.

έθετε η νεοφιλελεύθερη σκέψη, δημιουργώντας εντάσεις και επικριτικές τάσεις για αυτές τις μεθόδους διαχείρισης της ζωής.¹⁸⁰

Ας σημειωθεί, ότι οι ποικίλες πρακτικές και δράσεις προστασίας της ζωής έναντι των διαφόρων κινδύνων που εφαρμόζονταν στις νεοφιλελεύθερες κοινωνίες δεν ασκούσαν αποκλειστικά από τους κρατικούς μηχανισμούς. Τα ίδια τα άτομα καλούνταν να συμμετέχουν, να προφυλάσσουν τη ζωή τους και να εκτιμούν τις συνέπειες των ρίσκων που μια ζωή του «ζην επικινδύνως» μπορούσε να επιφέρει. Το νεοφιλελεύθερο υποκείμενο δεν λειτουργούσε μόνο ως ένα ελεύθερο και δραστήριο ον που έπαιρνε πρωτοβουλίες, αλλά ήταν και ένα συνετό άτομο που ελάμβανε όλα τα απαραίτητα μέτρα για να μετριάσει την έκθεσή του σε κινδύνους: φρόντιζε την υγεία του, τη διατροφή του, προχωρούσε σε προληπτικούς ιατρικούς ελέγχους, εξέλισσε τις ικανότητές του, ανέπτυσσε δεξιότητες και υιοθετούσε έναν τρόπο ζωής (life style) σύμφωνα με τους κανόνες και τα πρότυπα που οι διάφοροι ειδικοί όριζαν για μια επιτυχημένη και μακροβιότερη ζωή.¹⁸¹ Έτσι, στα νεοφιλελεύθερα καθεστώτα η προστασία της ζωής μετατρεπόταν, εξίσου, σε μια προσωπική υπόθεση.

Γενικότερα, αναφερόμενος ο φιλόσοφος στο ζήτημα των τεχνολογιών ασφάλειας και στον περιορισμό της ελευθερίας των ατόμων που πολλές φορές επέφερε η εφαρμογή τους θέλησε να αναιρέσει την αντίληψη ότι η φιλελευθεροποίηση των κοινωνιών οδήγησε σε έναν καθολικό εξορθολογισμό των πρακτικών διακυβέρνησης του πληθυσμού, σε μια πλήρη ομοιοστασία και σε μια ολοκληρωτική μετάβαση προς ηπιότερες, πιο

¹⁸⁰ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 78–83.

¹⁸¹ Thomas Lemke, «The Risks of Security: Liberalism, Biopolitics and Fear», στο Vanessa Lemm κ.ά. (επιμ.), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics and Neoliberalism*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη 2014, σ. 68–69.

εκλεπτυσμένες μορφές καθοδήγησης της ζωής.¹⁸² Αντιθέτως, επισημάνθηκε ότι η διαχείριση του πληθυσμού εδραιωνόταν σε μια υπολογιστική πολιτική που παλινδρομούσε ανάμεσα στον έλεγχο, στην επιτήρηση και στην ενδυνάμωση της ανεξαρτησίας, αποτελώντας ένα μάγμα ανάπτυξης, πρόληψης και καταστολής. Η φουκωική σκέψη κατέδειξε ότι υπήρχε μια συνέχεια ανάμεσα στη νεοφιλελεύθερη βιοπολιτική διακυβέρνηση και στην κυριαρχική και πειθαρχική εξουσία και όχι μια οριστική ρήξη. Για τον Sven Optiz, αυτή η πολύπλοκη χρήση και εφαρμογή διαφόρων πολιτικών τεχνολογιών που γινόταν στο όνομα της προστασίας της ζωής, όπως την κατέγραψε η φουκωική μελέτη, είναι αισθητή και στις σύγχρονες κοινωνίες, αν λάβουμε υπόψη τη χρήση βίαιων και κατασταλτικών μεθόδων που εφαρμόζουν οι κρατικοί μηχανισμοί σε περιπτώσεις «υψίστης» ασφαλείας (όπως τρομοκρατικές ενέργειες), καθώς, επίσης, και την αυξανόμενη εφαρμογή πειθαρχικών μεθόδων επιτήρησης (επί παραδείγματι, την επίβλεψη και εποπτεία του χώρου και των ατόμων με τη χρήση διαφόρων συστημάτων ελέγχου και συλλογής πληροφοριών: όπως τράπεζα προσωπικών δεδομένων, τη διεξαγωγή συνοριακών ελέγχων κ.ά.) με στόχο τον εντοπισμό υπόπτων στοιχείων που αποτελούν κινδύνους για την ασφάλεια και την υγεία του πληθυσμού.¹⁸³

Γίνεται λοιπόν προφανές, ότι τόσο στη φυσιοκρατία όσο και στον νεοφιλελευθερισμό, η διακυβερνησιακή παρέμβαση για τη διαχείριση της ζωής δεν είναι λιγότερο πυκνή, λιγότερο συχνή, λιγότερο συνεχής από όσο σε ένα άλλο σύστημα.¹⁸⁴ Ειδικότερα στα νεοφιλελεύθερα καθεστώτα, κατά τη φουκωική οπτική, οι κρατικές

¹⁸² Trent Hammam, «Neoliberalism, Governmentality, and Ethics», *Foucault Studies*, no. 6, Feb 2009, σ. 47.

¹⁸³ Sven Optiz, «Government Unlimited: The Security Dispositif of Illiberal Government», στο Ulrich Bröckling κ.ά. (επιμ.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*, Routledge, Νέα Υόρκη 2010, σ. 105–110.

¹⁸⁴ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 145.

επεμβάσεις εκδηλώνονται υπό διάφορες μορφές: με την ενεργοποίηση υποστηρικτικών μηχανισμών που στοχεύουν στην αναδιαμόρφωση της κοινωνίας σύμφωνα με την ελευθερία της αγοράς, καθώς και με τη χρήση τεχνολογιών ασφαλείας που δρομολογούν ποικίλες παρεμβάσεις επί της ζωής οι οποίες αποσκοπούν στη διασφάλιση της κοινωνικής τάξης και στην προστασία του κοινωνικού συνόλου από πιθανούς κινδύνους και απειλές. Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές ορθολογικότητες συγκροτούν ένα στρατηγικό περιβάλλον διαχείρισης της ζωής όπου δεν αποκλείονται οι επαφές με το πειθαρχικό και αστυνομικό μοντέλο διακυβέρνησης, ενεργοποιώντας ποικίλους συνδυασμούς ανάμεσα σε φαινομενικά «ετερόκλητα» στοιχεία, όπως τη σύνδεση της οικονομίας με την πολιτική, την κρατική επίβλεψη και την ασφάλεια με την ελευθερία. Η νεοφιλελεύθερη πολιτική αποτυπώνεται, συνεπώς, από τη φουκωική ματιά, ως μια πολύπλοκη τέχνη διακυβέρνησης της ζωής και αυτό διότι, όπως επισημαίνεται, καλείται να υλοποιήσει με επιτυχία ένα σύνθετο εγχείρημα: να διαχειριστεί ένα σύνολο διαφορετικών συμφερόντων, την ατομική ανάπτυξη με τη συλλογική ωφελιμότητα, την ενδυνάμωση της αυτονομίας με την προστασία της ύπαρξης, διατηρώντας μεταξύ αυτών μια αμοιβαία ισορροπία.¹⁸⁵

3. Omnes et Singulatim

Η αντίληψη ότι η βιοπολιτική διαθέτει μια διαπλαστική ισχύ επί της κοινωνίας και λειτουργεί ως μήτρα μορφών υποκειμενικότητας αποτέλεσε μια σημαντική παράμετρο της φουκωικής ανάλυσης για τη βιοπολιτική εξουσία, στις διαλέξεις της δευτέρας περιόδου. Προεκτείνοντας την αρχική του προσέγγιση, ο διανοητής ισχυρίστηκε ότι αυτή η μορφή εξουσίας επένδυε την ύπαρξη τόσο σε συλλογικό όσο και σε ατομικό επίπεδο,

¹⁸⁵ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 59.

διαμορφώνοντας την, όχι μόνο σωματικά, αλλά και ως ηθικό και πολιτικό ον.¹⁸⁶ Από τη στιγμή που το κοινωνικό σώμα έγινε το αντικείμενο των εξουσιαστικών μηχανισμών, ένα νέο πρόβλημα προέκυψε για τις πολιτικές εξουσίες: όχι πώς να εξουσιάζεις μια περιοχή, αλλά πώς να κυβερνάς το σώμα αυτό, λαμβάνοντας υπόψη και παρεμβαίνοντας σε παραμέτρους που αφορούν τη συμπεριφορά, τα ήθη και τα έθιμα, τις αντιλήψεις, τη νοοτροπία του, τις απαιτήσεις του.¹⁸⁷

Υπό αυτό το πρίσμα, ο Φουκώ μελέτησε τις βιοπολιτικές τεχνολογίες εξίσου ως παράγοντες συγκρότησης κοινωνικών ταυτοτήτων και διαμόρφωσης της ατομικότητας, σύμφωνα με συγκεκριμένα πρότυπα. Σε αυτή δε την περίοδο, συνέκλινε στην άποψη ότι στις μοντέρνες κοινωνίες η βιοπολιτική δράση δεν ασκούνταν μόνο με ολοποιητικές διαδικασίες, αλλά χρησιμοποιούσε επίσης τεχνικές εξατομίκευσης. Όπως ανέφερε σε ένα μεταγενέστερο δοκίμιό του, τις περισσότερες φορές το κράτος γινόταν αντιληπτό ως ένας τύπος της πολιτικής εξουσίας που αγνοούσε τα άτομα και δεν ασχολείτο παρά με τα συμφέροντα της κοινότητας. Ωστόσο, στις νεωτερικές δυτικές κοινωνίες, η κρατική εξουσία συμπεριλάμβανε στις πρακτικές της έναν σύνθετο συνδυασμό τεχνολογιών με ατομική και συλλογική στόχευση.¹⁸⁸ Ο φιλόσοφος εντόπισε τις ρίζες αυτής της διττής λειτουργίας που ασκούσαν οι κρατικές πολιτικές διαχείρισης της ζωής στη νεωτερική εποχή, στην ενσωμάτωση μιας παλιάς πρακτικής των εκκλησιαστικών θεσμών, την ποιμαντορική δράση. Η ποιμαντική εξουσία κληροδότησε στην κοσμική εξουσία τις τεχνικές διαμόρφωσης της ταυτότητας, τον έλεγχο της συνείδησης των ατόμων και τις πρακτικές χειρισμού της.¹⁸⁹ Επρόκειτο για μια μορφή σχολαστικής καθοδήγησης των

¹⁸⁶ Thomas Lemke, «Beyond Foucault: From Biopolitics to the Government of Life», ό.π., σ. 174–175.

¹⁸⁷ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 105.

¹⁸⁸ Μισέλ Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σ. 82–86.

¹⁸⁹ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 221–240.

ψυχών και της ανθρώπινης διαγωγής (*ars atrium*) που απευθυνόταν όχι μόνο στο σύνολο, αλλά και στο κάθε άτομο ξεχωριστά (*Omnes et Singulatim*).¹⁹⁰ Αντιστοίχως, η βιοπολιτική διακυβέρνηση επικεντρωνόταν στα άτομα, εστιάζοντας στην ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία και αντίστροφα, διενεργούσε μια γενικότερη καθοδήγηση του κοινωνικού σώματος σε συνολικό επίπεδο, διαμέσου της οποίας ρύθμιζε την ατομική συμπεριφορά. Στις νεωτερικές δυτικές κοινωνίες, η βιοπολιτική καθοδήγηση του ανθρώπινου βίου διεξαγόταν τόσο σε μικροσκοπικό όσο και σε μακροσκοπικό επίπεδο.

Ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα, από την εποχή του ορθολογικού κράτους, η αστυνομία, ως βασικό τελεστικό όργανο της πολιτικής διαχείρισης του πληθυσμού, ασκούσε έναν συνδυασμό μαζικών κοινωνικών ρυθμίσεων και στοχευόμενων επεμβάσεων επί των ατόμων, αναλαμβάνοντας αρμοδιότητες που οι στόχοι τους ξεπερνούσαν την απλή συντήρηση του πληθυσμού και την εξασφάλιση των ζωτικών του αναγκών. Η αστυνομία επέβλεπε και παρενέβαινε στις δραστηριότητες των ατόμων, στην ηθική τους, στις σχέσεις τους με τους άλλους, στην ολότητα της ζωής τους, εφαρμόζοντας ευρύτερες πολιτικές κοινωνικών παροχών (παροχή εκπαίδευσης) και διενεργώντας εξατομικευμένες δράσεις (καθοδήγηση στην επιλογή επαγγέλματος).¹⁹¹ Σκοπός αυτής της στενής επιτήρησης των υπηκόων ήταν η διαμόρφωση της κοινωνικής και της ατομικής ζωής με πρότυπο συγκεκριμένα ήθη και έθη (καλλιέργεια της νομιμοφροσύνης, της ευσυνειδησίας, της εργατικότητας) ώστε να συγκροτηθούν πολιτικά πειθήνια και οικονομικώς, παραγωγικά άτομα. Με τη συγκεκριμένη δράση, εδραιωνόταν ο κοινωνικός έλεγχος και εξασφαλιζόταν η προσαρμογή του κοινωνικού σώματος στις πολιτικές στοχεύσεις.

¹⁹⁰ Μισέλ Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σ. 82–83.

¹⁹¹ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 414–422.

Σε ένα ανάλογο πνεύμα, στις διαλέξεις του *Η Γέννηση της βιοπολιτικής* (1979) ο στοχαστής μελέτησε τον νεοφιλελεύθερο λόγο όχι απλά ως ένα οικονομικό δόγμα ή μια πολιτική ιδεολογία, αλλά ως την μήτρα μιας οντολογίας, ως ένα πλαίσιο διαμόρφωσης της αίσθησης του εαυτού και της κοινωνικής συνείδησης.¹⁹² Στα νεοφιλελεύθερα καθεστώτα, η ζωή του οικονομικού επιχειρείν και του ανταγωνισμού αποτελούσε τον νέο κανόνα με βάση τον οποίο ασκούσαν μια πολιτική τυποποίησης της κοινωνίας. Η ευθυγράμμιση της ανθρώπινης διαγωγής με την οικονομική, ανταγωνιστική νοοτροπία πραγματοποιούνταν τόσο σε κοινωνικό όσο και σε ατομικό επίπεδο διαμέσου μιας διακυβέρνησης από απόσταση: με την εισαγωγή ρυθμίσεων περιβαλλοντικού τύπου που στόχευαν στη διαμόρφωση του πλαισίου δράσης και του τρόπου σκέψης των ατόμων. Αυτή η διαδικασία υποστηριζόταν από μια πολλαπλότητα συμπληρωματικών σημείων «άσκησης της διακυβέρνησης» διαρθρωμένης γύρω από τον κρατικό μηχανισμό: κοινωνικοί φορείς, επιστημονικά κέντρα κ.ά.

Ο διανοητής στοιχειοθέτησε τις συγκεκριμένες θέσεις του σχετικά με τον διαπλαστικό χαρακτήρα που οι πολιτικές διαχείρισης της ζωής προσέλαβαν στις μοντέρνες κοινωνίες, χρησιμοποιώντας ως τεκμήρια τις πολιτικές αναλύσεις διαφόρων θεωρητικών του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η θεωρία του Γερμανού καθηγητή Οικονομικών Wilhelm Röpke (1899-1966) ο οποίος όρισε ως μέριμνα της νεοφιλελεύθερης πολιτικής την ανασύσταση της γερμανικής κοινωνίας, μετά το πέρας του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, με βάση την ηθική της επιχείρησης. Ο Röpke πρότεινε μια σειρά από κυβερνητικούς σχεδιασμούς που δρομολογούσαν έμμεσες επεμβάσεις στον κοινωνικό ιστό (ενθάρρυνση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, οικονομικά

¹⁹² Johanna Oksala, «Neoliberalism and Biopolitical Governmentality», στο Jacob Nilson κ.ά. (επιμ.), *Foucault Biopolitics and Governmentality*, Södertörn Philosophical Studies, Στοκχόλμη 2013, σ. 54.

κίνητρα ανάπτυξης ατομικών επιχειρήσεων) ώστε τα άτομα να συμπεριφέρονται και να λειτουργούν ως επιχειρηματικές μονάδες. Στόχος ήταν η μεταμόρφωση της κοινωνίας: η ανάπτυξη και η καλλιέργεια ενός επιχειρηματικού πνεύματος που θα την διαπότιζε εξολοκλήρου, θα καθοδηγούσε κάθε μορφή κοινωνικής δράσης, θα καθόριζε την ίδια την ύπαρξη του ατόμου, τη σχέση του με τον εαυτό του, τον χρόνο του και τον χώρο του, την καθημερινότητά του.¹⁹³ Έτσι, οι κοινωνικές πολιτικές στη μεταπολεμική Γερμανία δεν αφορούσαν μόνο αναδιανεμητικές διαδικασίες και παροχές, αλλά αποτελούσαν, πρωτίστως, μηχανισμούς που παρήγαγαν ένα γενικό ήθος, ένα ευρύτερο σύστημα τρόπου ζωής στο οποίο καλείτο κάθε άτομο να συμμετάσχει.¹⁹⁴

Η ηθοποιητική δράση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών διακυβέρνησης ήταν, εξίσου, εμφανής στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου όπως διατυπώθηκε από τους αμερικανούς νεοφιλελεύθερους της Σχολής του Σικάγου. Οι αμερικανοί νεοφιλελεύθεροι εδραίωσαν ένα είδος οικονομικού ρεαλισμού, προβάλλοντας τη συμπεριφορά του οικονομικού ατόμου (*homo economicus*) ως την αρχή που καθοδηγούσε όλες τις κοινωνικές διαδικασίες και καθόριζε τον τρόπο σκέψης και δράσης των ανθρώπων σε όλα τα πεδία: το προσωπικό, το οικογενειακό, το κοινωνικό, το δημόσιο. Το άτομο-επιχειρηματίας στον νεοφιλελεύθερο λόγο δεν ήταν απλά ένας ορθολογικός παίκτης στο οικονομικό πεδίο· αποτελούσε ένα ευρύτερο πρότυπο ζωής: ένα ηθικό και πολιτικό όν που ήταν αυτόνομο, το οποίο καθόριζε τις σχέσεις του με τους άλλους και με το κράτος, σχεδίαζε τις επιλογές του σύμφωνα με τα συμφέροντά του, επένδυε θετικά στον εαυτό του, αναπτύσσοντας τις σωματικές και πνευματικές του δυνάμεις.¹⁹⁵ Ο *homo economicus* ήταν

¹⁹³ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 123, 146, 148–149, 221.

¹⁹⁴ Thomas Lemke, «Beyond Foucault: From Biopolitics to the Government of Life», ό.π., σ. 175.

¹⁹⁵ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 210, 223–224, 246.

ένας στρατηγικός επενδυτής που αναλάμβανε εξολοκλήρου την υποχρέωση για τη συντήρηση και την ανάπτυξη της ζωής του.

Ωστόσο, αυτό που επεσήμανε ο Φουκώ στις διαλέξεις του ήταν ότι ο *homo economicus* δεν ήταν ένα ελεύθερο και ανεξάρτητο υποκείμενο όπως προβαλλόταν από τους αμερικανούς νεοφιλελεύθερους, αλλά ήταν το παράγωγο μιας διακυβερνητικής δράσης, μια οικονομική, πολιτική και κοινωνική οντότητα που συγκροτούσε το νεοφιλελεύθερο πολιτικό σύστημα. Το νεοφιλελεύθερο άτομο δεν ήταν ένα σημείο απροσπέλαστο και απρόσβλητο από τους μηχανισμούς της εξουσίας. Αντιθέτως, το επιχειρηματικό υποκείμενο ήταν κατεξοχήν διαχειρίσιμο γιατί: «δεχόταν την πραγματικότητα και αντιδρούσε συστηματικά σε οποιοσδήποτε αλλαγές τροποποιούσαν το περιβάλλον της δράσης του».¹⁹⁶ Ο *homo economicus* καθίστατο διακυβερνήσιμος διότι ο τρόπος σκέψης του, η συμπεριφορά του, οι επιθυμίες του και οι ανάγκες του ήταν δυνατό να χειραγωγηθούν και να προσδιορισθούν κατά συγκεκριμένο τρόπο, με διάφορες «διακριτικές» παρεμβάσεις και μορφοποιήσεις στο περιβάλλον όπου διαβιούσε.

Κατά τη φουκωική σκέψη, ο αμερικανικός νεοφιλελευθερισμός ήταν μια πολιτική ορθολογικότητα η οποία διαχειριζόταν τη ζωή διαπλάθοντας την ατομικότητα, προσκολλώντας τα άτομα σε μια καθορισμένη ταυτότητα, μέσω της εσωτερίκευσης κανόνων συμπεριφοράς που δεν επιβάλλονταν ανοιχτά, αλλά προβάλλονταν ως απαραίτητα, φυσικά και ορθολογικά και ως η μοναδική επιλογή για την κατάκτηση της ευεξίας και της ευημερίας. Επρόκειτο για μια μορφή διακυβέρνησης η οποία ήταν λιγότερο περιοριστική, λιγότερο σωματική, εξίσου όμως δραστική, καθώς δομούσε το

¹⁹⁶ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 245–246.

πεδίο της σκέψης των υποκειμένων, κατευθύνοντας κάθε πιθανή τους ενέργεια.¹⁹⁷ Ο διανοητής σε ένα προηγούμενο έργο του για τη βιοεξουσία (*Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*) είχε επισημάνει την αποτελεσματικότητα αυτής της μεθόδου με τα παρακάτω λόγια: «ένας ανόητος τύραννος μπορεί να εξαναγκάζει σκλάβους με σιδερένιες αλυσίδες· αλλά ένας πραγματικός πολιτικός τους δίνει πολύ πιο σφιχτά χάρη στην αλυσίδα των ιδεών τους· [...] η ακλόνητη βάση των πιο σταθερών Αυτοκρατοριών εδραιώνεται στις μαλακές ίνες του εγκεφάλου».¹⁹⁸

Αυτή η διαπλαστική δράση επί της προσωπικότητας των ατόμων που εφαρμόζε η νεοφιλελεύθερη πολιτική ορθολογικότητα στόχευε στην ενεργοποίηση της αυτοβουλίας και στην ενθάρρυνση ενός ατομικού ακτιβισμού όπου τα υποκείμενα αυτοδιαμόρφωναν τα σώματά τους, τις ψυχές τους, τις σκέψεις τους σύμφωνα με τους προκρινόμενους κανόνες. Τα υποκείμενα χρίζονταν εταίροι σε μια πολιτική διακυβέρνησης της ζωής που είχε ως κανόνα: αφήστε τα να δράσουν (με μια τροπικότητα η οποία, όμως, ήταν εξαρχής καθορισμένη). Υπό αυτό το πρίσμα, η βιοπολιτική μέριμνα επί της ζωής μετατρέποταν σε ένα ζήτημα αυτοδιαχείρισης, όπου η διασφάλιση της ευζωίας και της ευημερίας εξαρτιόταν από τη σχέση που είχε το κάθε άτομο με τον εαυτό του και βασιζόταν σε ένα πλήθος υπολογισμένων ατομικών επιλογών και προσωπικών, ορθολογικών επενδύσεων. Ο αμερικανικός νεοφιλελευθερισμός ήταν μια μορφή βιοπολιτικής διακυβέρνησης που στόχευε στην καλλιέργεια μιας κοινής στάσης για τη ζωή, στην εδραίωση μια κοινότητας οικονομικών υποκειμένων, όχι με την ενεργοποίηση μαζικών μεθόδων κανονικοποίησης, αλλά διαμέσου μιας αυξανόμενης εξατομίκευσης που είχε ως πρότυπο ένα δραστήριο και αυτόνομο άτομο.

¹⁹⁷ Jason Read, «A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity», *Foucault Studies*, no. 6, Feb 2009, σ. 29.

¹⁹⁸ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*, ό.π., σ. 119.

Ας σημειωθεί, ότι οι διαλέξεις για τη *Γέννηση της Βιοπολιτικής* δεν ήταν το πρώτο κείμενο στο οποίο ο Φουκώ είχε υπαινιχθεί τον ενεργητικό ρόλο που μπορούσε να διαδραματίσει το υποκείμενο στις διαδικασίες καθοδήγησης της διαγωγής του· αντιθέτως, υπήρχαν αναφορές στο συγκεκριμένο ζήτημα και σε προγενέστερα έργα του στοχαστή για τη βιοεξουσία, συγκεκριμένα: στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, η *βούληση για γνώση* και στην *Επιτήρηση και Τιμωρία*, η *γέννηση της φυλακής*. Εκεί, είτε επρόκειτο για το υποκείμενο της ψυχαναλυτικής διαδικασίας όπου η ανακάλυψη του εαυτού προϋπόθετε εν μέρει μια αυτόβουλη διαδικασία (αυτοσυνειδησία για την ομολογία των απωθημένων μυστικών και αληθειών), είτε για την περίπτωση των πειθαρχικών υποκειμένων στα σωφρονιστικά ιδρύματα, όπου η πειθάρχηση των σωμάτων τους ήταν ταυτόχρονα και αυτοπειθάρχηση γινόταν εμφανές ότι το υποκείμενο συμμετείχε στις διαδικασίες υποκειμενοποίησής του.¹⁹⁹

Και στα δύο παραπάνω παραδείγματα όπως και στην περίπτωση του νεοφιλελεύθερου οικονομικού υποκειμένου, οι ενέργειες που ασκούσαν τα άτομα πάνω στον εαυτό τους (αυτοεξέταση, αυτοέλεγχος, αυτοδιαχείριση) δεν επιβεβαίωναν την αυτονομία και την ανεξαρτησία τους, αλλά λειτουργούσαν ως στηρίγματα στη χειραγωγή και διάπλαση της ατομικότητάς τους από τα καθεστώτα γνώσης και εξουσίας και συντελούσαν στην εναρμόνιση των ατόμων με τους κοινωνικούς κανόνες. Υπό αυτό το πρίσμα, η ασκητική, οι πρακτικές που εφάρμοζε το άτομο στον εαυτό του για να το διαμορφώσει, λειτουργούσε ως συνέχεια της βιοπολιτικής δράσης.²⁰⁰ Αυτή η στενή σχέση, η συμπληρωματικότητα που μπορούσε να υπάρξει ανάμεσα στην πολιτική διαχείριση της ζωής και στην αυτοδιακυβέρνηση, καθώς και το ενδεχόμενο των

¹⁹⁹ Κύρκος Δοξιάδης, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, ό.π., σ. 220–223.

²⁰⁰ Trent Hammam, «Neoliberalism, Governmentality, and Ethics», ό.π., σ. 56.

συγκρούσεων που μπορούσαν να προκύψουν μεταξύ αυτών των διαδικασιών απασχόλησαν ιδιαίτερα τον φιλόσοφο και αποτέλεσαν τη βασική πηγή του προβληματισμού του στο μετέπειτα έργο του:

Αν κάποιος θελήσει να αναλύσει γενεαλογικά το άτομο στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού, θα πρέπει να ερευνήσει τόσο τις τεχνικές κυριαρχίας όσο και τις τεχνικές του εαυτού [...]. Η διακυβέρνηση των ατόμων δεν είναι ένας τρόπος να επιβάλεις στα άτομα να πράξουν αυτό που επιθυμεί ο κυβερνήτης· πρόκειται για έναν πολύπλευρο μηχανισμό που εμπερικλείει τη συνάρθρωση αλλά και τις συγκρούσεις μεταξύ των τεχνολογιών που εξασφαλίζουν την υποταγή των ατόμων και των διεργασιών διαμέσου των οποίων το άτομο συγκροτεί και μορφοποιεί τον εαυτό του [μτφρ. δική μου].²⁰¹

Αναφορικά με αυτόν τον ιδιαίτερο τρόπο διαχείρισης και ανάπτυξης της ζωής που εισήγαγε η νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα όπως τον κατέγραψε ο Φουκώ, ένα σημείο που έχει τονισθεί από αρκετούς αναλυτές είναι ότι η διακυβέρνηση των ατόμων διαμέσου της διέγερσης της δημιουργικής τους δύναμης δεν είναι πάντα μια ήπια και θετική πρακτική. Έχει επισημανθεί ότι η διακυβέρνηση μέσω της παρότρυνσης για αυτονομία και ελευθερία συνεπάγεται διακρίσεις και ιεραρχήσεις, καθώς το κοινωνικό σώμα υποβάλλεται σε έρευνες και αναλύσεις από διάφορους θεσμούς με σκοπό να αναγνωρισθούν ποια άτομα είναι ικανά να αναλάβουν την αυτοδιαχείριση της ζωής τους και ποια δεν διαθέτουν αυτές τις ικανότητες ή συμπεριφέρονται εχθρικά και αρνητικά προς αυτή τη στάση ζωής.²⁰² Για τα άτομα που δεν εναρμονίζονται με το ήθος του οικονομικού υποκειμένου (άστεγοι, μετανάστες, άνεργοι) ενεργοποιούνται σύνθετοι μηχανισμοί προσαρμογής τους στα νεοφιλελεύθερα πρότυπα της αυτονομίας και της υπευθυνότητας οι οποίοι μπορούν να εφαρμόσουν και εξαναγκαστικές μεθόδους και να οδηγήσουν στην περιθωριοποίηση όσων

²⁰¹ Thomas Lemke, «Foucault, Governmentality and Critique», ό.π., σ. 4–5.

²⁰² Michael Dillon – Luis Lobo Guerrero, «Biopolitics of security in the 21st century: an introduction», *Review of International Studies*, no. 34, 2008, σ. 291.

δεν συμμορφώνονται με τις νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις.²⁰³ Το να δημιουργείς τα νεοφιλελεύθερα υποκείμενα και να αναπτύσσεις τις ικανότητές τους και τις δεξιότητές τους είναι μια πολύπλοκη πρακτική που εμπεριέχει ορισμένες φορές μεθόδους διόρθωσης και τιμωρίας.

Σε αυτό το συμπέρασμα κατέληξε η ερευνήτρια Barbara Cruikshank η οποία μελετώντας διάφορα προγράμματα καταπολέμησης της φτώχειας τα οποία διενεργήθηκαν στην Αμερική τη δεκαετία του 1960 κατέδειξε ότι οι πρακτικές αυτοβελτίωσης (που στα πλαίσια αυτών των πολιτικών εφαρμόστηκαν) δεν οδήγησαν στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης των οικονομικά αδυνάτων και στην προσωπική τους χειραφέτηση, αλλά αποτέλεσαν μια πρακτική πειθάρχησης των υποκειμένων, μία μέθοδος αξιολόγησης των ατόμων και αναγκαστικής τους προσαρμογής στα νεοφιλελεύθερα πρότυπα.²⁰⁴ Ο ίδιος ο Φουκώ, στις διαλέξεις του για τον νεοφιλελευθερισμό (*Η Γέννηση της βιοπολιτικής*) αναφέρθηκε πολύ επιγραμματικά στις αρνητικές παραμέτρους και συγκεκριμένα στις κοινωνικές διακρίσεις (ταυτοποίηση των ευπαθών ατόμων προς βελτίωση) που μπορούσε να επιφέρει μια πολιτική διήθησης και ανάπτυξης του ανθρωπίνου κεφαλαίου όπως την έθετε ο νεοφιλελευθερισμός, ίσως διότι είχε μελετήσει τις προεκτάσεις και τις ακραίες μορφές που μια τέτοια διαδικασία ενίσχυσης και ενδυνάμωσης της ανθρώπινης φύσης μπορούσε σε ορισμένες περιπτώσεις να λάβει με την ανάλυση του κρατικού ρατσισμού, στον πρώτο κύκλο των κειμένων του για τη βιοπολιτική.²⁰⁵

Εν κατακλείδι, μελετώντας τη διαμορφωτική λειτουργία των νεοφιλελεύθερων μορφών διακυβέρνησης επί του κοινωνικού σώματος, τον ρόλο τους στη διάπλαση της

²⁰³ Michael Dillon – Luis Lobo Guerrero, «Biopolitics of security in the 21st century: an introduction», ό.π., σ. 291.

²⁰⁴ Mitchell Dean, *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*, ό.π., σ. 67–70.

²⁰⁵ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 212–213.

κοινωνικής και ατομικής ταυτότητας, ο στοχαστής ανέδειξε πώς η βιοπολιτική διακυβέρνηση δημιουργούσε μια καινούργια τοπογραφία για την άσκηση της πολιτικής δράσης: η πολιτική εξουσία διαπερνούσε και διείσδυε όλα τα πεδία του ανθρώπινου βίου (κοινωνικό, ιδιωτικό) διαχειριζόμενη εξολοκλήρου τη ζωή. Στις νεοφιλελεύθερες νεωτερικές κοινωνίες, η πολιτική στρατηγική διαχείρισης της ζωής δημιουργούσε έναν ακόμη «δαιμονικό» συνδυασμό: τη σύνδεση του κράτους με την κοινωνία των πολιτών. Η κοινωνία των πολιτών λειτουργούσε ως εταίρος στη βιοπολιτική δράση, καθώς οι πολιτικές πρακτικές διαχείρισης της ζωής διακατέχονταν από μια λογική διακυβέρνησης διαμέσου της κοινωνίας και των ατόμων.²⁰⁶ Υπό αυτό το πρίσμα, υπήρχε μια αδιάκοπη επαφή μεταξύ των κυβερνώντων και των κυβερνωμένων, όπου οι τελευταίοι διαδραμάτιζαν τον ρόλο του στόχου, αλλά και του αρωγού για την άσκηση των πολιτικών διακυβέρνησης της ζωής.²⁰⁷

Καθώς αυτή η περίοδος του φουκωικού σχολιασμού για τη βιοπολιτική δράση ανέδειξε την κατάργηση κάθε διαχωριστικού ορίου ανάμεσα στην πολιτική και στο κοινωνικό και ατομικό πεδίο και επεσήμανε ότι τόσο το υποκείμενο, όσο και η κοινωνία γενικότερα, δεν βρίσκονταν απέναντι από την εξουσία, αλλά συνομιλούσαν με αυτήν, θα μπορούσε να λεχθεί ότι φουκωική ανάλυση συνέκλινε στην άποψη ότι η ζωή από τη στιγμή που τοποθετήθηκε στο επίκεντρο της πολιτικής κατέστη απολύτως δέσμια των πολιτικών στοχεύσεων και σχεδιασμών;

²⁰⁶ Miikka Pykkönen, «Liberalism, Governmentality and Counter-Conduct; An Introduction to Foucauldian Analytics of Liberal Civil Society Notions», *Foucault Studies*, no. 20, Dec 2015, σ. 10.

²⁰⁷ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 270–271.

4. Η στρατηγική της αντίστασης

Είναι προφανές ότι και στους δύο κύκλους μελέτης της βιοπολιτικής, η πολιτική διαχείριση της ζωής αναλύθηκε ως ένας παράγοντας που συγκροτεί τα άτομα, διαπλάθει το σώμα τους και την ψυχή τους, μέσα από μια πολλαπλότητα προτύπων που προβάλλονται με όρους επιστημονικούς (βιολογικούς, οικονομικούς). Η ιστορία των μορφών βιοπολιτικής διακυβέρνησης προβλήθηκε ως η ιστορία του τρόπου με τον οποίο τα διάφορα καθεστώτα γνώσης και εξουσίας παγίωσαν συγκεκριμένες αφηγήσεις για το ανθρώπινο ον και τις ενέγραψαν στην πραγματικότητα, διαμέσου της διαπλαστικής λειτουργίας του κανόνα και των μεθόδων της φυσικοποίησης, της ιεράρχησης και της υποκειμενοποίησης. Ο διανοητής επεσήμανε την πρόσδεση του ανθρώπινου σώματος και της ατομικής συμπεριφοράς σε μια εξωτερικότητα (πλέγματα λόγου και εξουσίας) η επίδραση της οποίας τα καταδίκασε αενάως στην ιστορική μεταβολή και μεταμόρφωση.

Παρά την έμφαση που απεδόθη στη συγκρότηση του ανθρώπινου βίου από τους μηχανισμούς της βιοπολιτικής εξουσίας, θα εμπίπταμε σε μια μονολογική ανάλυση του φουκωικού έργου αν θεωρούσαμε ότι αυτή τη διαδικασία αποτυπώθηκε ως εντελώς επιτεύξιμη. Όπως σχολιάζουν οι αναλυτές Peter Miller και Nikolas Rose, η βιοπολιτική διαχείριση της ζωής δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως μια απολύτως επιτυχημένη πολιτική πρακτική υλοποίησης ενός κυβερνητικού ιδεώδους για την ανθρώπινη ύπαρξη.²⁰⁸ Πράγματι κατά τον Φουκώ, η διακυβέρνηση της ανθρώπινης ζωής δεν ολοκληρωνόταν ποτέ διότι συναντούσε αντιδράσεις που τη μετρίαζαν, την εξέτρεπαν, την αναδιαμόρφωναν. Η διακυβέρνηση των ανθρώπων ήταν μια πρακτική διαχείρισης της ζωής που δεν επιβαλλόταν μονομερώς από τους κυβερνώντες στους κυβερνόμενους, αλλά

²⁰⁸ Ulrich Bröckling – Suzan Krasmann – Thomas Lemke, «From Foucault's Lectures at the Collège de France to Studies of Governmentality», ό.π. σ. 11.

είχε τη φύση μιας μεταξύ τους αδιάκοπης συναλλαγής η οποία συμπεριλάμβανε μια ολόκληρη σειρά συγκρούσεων, συμφωνιών, συζητήσεων, αμοιβαίων παραχωρήσεων.²⁰⁹

Αναλυτικότερα, ο φιλόσοφος, αν και αναγνώριζε τους ιστορικούς επικαθορισμούς που δεχόταν το άτομο από τους μηχανισμούς γνώσης και εξουσίας, δεν αφαίρεσε από το υποκείμενο την ικανότητα αντίστασης. Σε ένα μεταγενέστερο δοκίμιό του, με τίτλο *Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία*, γραμμένο το 1982, αποτύπωσε με ευκρίνεια τη θέση του ότι η σχέση ανάμεσα στην εξουσία και στο υποκείμενο δεν ήταν μηδενικού αθροίσματος, αλλά ότι αποτελούσε μια στρατηγική κατάσταση όπου μια δύναμη ασκούσαν έναντι μιας άλλης δύναμης, μία δράση ασκούσαν πάνω σε μια άλλη δράση, πάνω σε ενδεχόμενες ή πραγματικές δράσεις, μελλοντικές ή παρούσες.²¹⁰ Η άσκηση της εξουσίας συνοδευόταν από μορφές αντίπραξης, από τη δυσπείθεια της βούλησης που την αντέστρεφαν και την μετασχημάτιζαν.²¹¹

Υπήρχε, συνεπώς, για τον Φουκώ μια «πληθειακή» διάσταση στα άτομα.²¹² Αν και δεν κατάφερε να εξηγήσει ικανοποιητικά πώς προέκυπτε αυτή η αντιδραστική δύναμη (όπως πολλοί κριτικοί του καταλόγισαν) την αναγνώρισε ως δυνατότητα και την προσέγγισε ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που ανέλυσε την εξουσία: εστιάζοντας στο πώς ελάμβανε χώρα η αντίδραση.²¹³ Ο στοχαστής δεν εξέτασε την αντίσταση υπό το πρίσμα ενός δεδομένου τρόπου εκδήλωσης, αλλά ανίχνευσε την ποικιλία των μορφών της (νομικά δικαιώματα, επαναστάσεις, αισθητική της ύπαρξης), εκτίμησε τα γκρίζα στοιχεία της κάθε πρακτικής (ήταν πάντα σκεπτικός για τις υποσχέσεις μιας οριστικής αποδέσμευσης από την εξουσία που προέβαλλαν οι επαναστατικοί αγώνες ή για τη δραστικότητα του νόμου έναντι

²⁰⁹ Michel Foucault, *Η Γέννηση της βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 27

²¹⁰ Μισέλ Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σ. 91.

²¹¹ *Αυτ.*, σ. 98–99.

²¹² Μισέλ Φουκώ, *Το μάτι της εξουσίας*, ό.π., σ. 170.

²¹³ Θανάσης Λάγιος, *Stirner, Nietzsche, Foucault...*, ό.π., σ. 330–331.

των πειθαρχικών μεθόδων) και επεσήμανε τις συναρθρώσεις που μπορούσαν να δημιουργηθούν ανάμεσα στους διάφορους τύπους αντιδράσεων, τονίζοντας ότι η αντίσταση έπρεπε να ειπωθεί ως μια πολύμορφη και ανανεώσιμη διαδικασία και ότι έπρεπε να επινοούνται καινούργιες στρατηγικές αντιμετώπισης και δράσης έναντι των πολυάριθμων μετασχηματισμών και των διαφόρων μεθοδεύσεων της εξουσίας.

Στη μελέτη του για τη βιοπολιτική, ο φιλόσοφος κατέγραψε τους διάφορους τρόπους με τους οποίους εκδηλώνονταν η αντίσταση. Έτσι, αναφέρθηκε στην ανάδυση διαφόρων συλλογικών αγώνων και στις διεκδικήσεις που προτάθηκαν με την επίκληση στον νόμο και στα θεμελιώδη δικαιώματα, προβάλλοντάς τες ως μορφές άρνησης και εναντίωσης στους περιορισμούς και στους ελέγχους που έθετε η εξουσιαστική δράση (αρνητική αντίσταση). Αναλυτικότερα, στις διαλέξεις *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας* (1976), ο στοχαστής σκιαγράφησε την πολιτική ιστορία των δυτικών κοινωνιών ως μια συνεχή αφήγηση καταγγελιών δεδομένων τρόπων καθυπόταξης και μαχών διεκδίκησης δικαιωμάτων. Οι φυλετικές διαμάχες των αυτοχθόνων Σαξόνων έναντι των Νορμανδών κατακτητών στην Αγγλία, η ταξική σύγκρουση στην επαναστατική Γαλλία, όλα αυτά τα κινήματα αποκρυστάλλωναν τις κοινωνικές αντιδράσεις και τις εξεγέρσεις που πυροδοτούσαν οι κυριαρχικές πολιτικές.²¹⁴

Ακολούθως, στον πρώτο τόμο του έργου *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Η βούληση για Γνώση* (1976), ο Φουκώ ανέφερε ότι στο κατώφλι της βιολογικής νεωτερικότητας, η ζωή αντιπάλεψε τις πολιτικές πρακτικές διαχείρισής της που διενεργήθηκαν με έναυσμα την ασφάλεια, την υγεία, την ενδυνάμωση και την ανάπτυξη, αναπτύσσοντας αγώνες που διεκδίκησαν το δικαίωμα της ευτυχίας και της ολοκλήρωσης,

²¹⁴ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π. σ. 81– 83, 127– 143.

χωρίς προϋποθέσεις, διαχωρισμούς, εξαναγκασμούς και κανόνες.²¹⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων κινητοποιήσεων ήταν οι ομοφυλοφιλικοί αγώνες με το αίτημα διεκδίκησης μιας «φυσιολογικής» ζωής.²¹⁶ Αντιστοίχως, στις διαλέξεις *Η Γέννηση της βιοπολιτικής* (1979) ο διανοητής κατέγραψε πώς ο νεοφιλελεύθερος λόγος καλλιέργησε έναν νομικό ακτιβισμό που στόχευε στο να θέσει όρια στον υπερβολικό κρατικό παρεμβατισμό επί της κοινωνικής και ατομικής ζωής (Κράτος Δικαίου).²¹⁷

Στη δεύτερη περίοδο ανάλυσης για τη βιοπολιτική (1978-79), οι αντιστάσεις στις στρατηγικές καθοδήγησης της ζωής καταγράφηκαν κυρίως ως κινήματα και θεωρητικοί λόγοι που αντέτασσαν νέες σχέσεις με τον εαυτό και διαφορετικούς τρόπους διακυβέρνησης έναντι των προτύπων που προέκριναν οι διάφορες μορφές διακυβέρνησης (θετική αντίσταση). Στις διαλέξεις *Ασφάλεια, Επικράτεια, Πληθυσμός*, η φουκωική σκέψη παρουσίασε διάφορους τύπους θρησκευτικών αντιστάσεων που αμφισβήτησαν την άσκηση της ποιμαντορικής δράσης από την Εκκλησία, προβάλλοντας διαφορετικές πρακτικές καθοδήγησης του ατομικού και κοινωνικού βίου.²¹⁸ Στα ίδια σεμινάρια, έγινε αναφορά στις εναντιώσεις των ατόμων, από το τέλος του 18^{ου} αιώνα, στην εξουσία που ασκούσε στα σώματα, στην ψυχή και γενικότερα στη ζωή των ατόμων η ιατρική γνώση, με την άρνηση της συμμόρφωσης στις κλασικές ιατρικές μεθόδους (όπως ο εμβολιασμός) και με την υιοθέτηση εναλλακτικών μορφών θεραπείας (βότανα, ηλεκτρομαγνητισμός κ.ά.).²¹⁹

Αντιστοίχως, στις διαλέξεις *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής* επισημάνθηκε ότι η κοινωνία των πολιτών δεν ήταν απλά το προϊόν της βιοπολιτικής δράσης, αλλά ότι

²¹⁵ Michel Foucault, *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας: η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 169

²¹⁶ *Αυτ.*

²¹⁷ Terry Flew, «The Birth of Biopolitics and contemporary neo-liberalism debates», *Thesis Eleven*, no. 108 (1), 2012, σ. 56.

²¹⁸ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 271 –275, 280 –281.

²¹⁹ *Αυτ.*, σ. 266.

αποτελούσε ταυτόχρονα μια αρχή περιορισμού των κρατικών μεθόδων διαχείρισης της ζωής.²²⁰ Οι κοινωνικοί φορείς μπορούσαν να συγκροτήσουν μια αντίρροπη δύναμη στις διακυβερνησιακές πολιτικές, καθώς στους κόλπους της κοινωνίας των πολιτών αναπτύσσονταν κοινωνικοί δεσμοί και εναλλακτικές αντιλήψεις για την ύπαρξη (όπως επί παραδείγματι το αίτημα του αυτοπροσδιορισμού) που αμφισβητούσαν τους περιορισμούς που επέβαλλαν οι διακυβερνητικές τεχνολογίες και την πατερναλιστική τους δράση.²²¹

Πολλοί αναλυτές θεώρησαν ότι η δεύτερη περίοδος μελέτης για τη βιοπολιτική με την έρευνα για τις εναλλακτικές μορφές διακυβέρνησης και υποκειμενικότητας που προτάχθηκαν από τις διάφορες μορφές αντίστασης και αμφισβήτησης απέναντι στις βιοπολιτικές πρακτικές, προετοίμασε τη μετέπειτα στροφή του Φουκώ στη διερεύνηση της λειτουργίας της ηθικής επιμέλειας του εαυτού. Συγκεκριμένα, η μελέτη για τα θρησκευτικά κινήματα, όπως ο ασκητισμός και ο μυστικισμός τα οποία αποτέλεσαν παραδείγματα μιας ατομικής στάσης που καλλιεργούσε νέους τρόπους ζωής και επαφής με τον Θεό, καλλιέργησε το ενδιαφέρον του για την αντίσταση που μπορούσε να αναπτυχθεί στο μικροσκοπικό επίπεδο, μέσα από μια προσωπική δράση επανεγγραφής και επαναπροσδιορισμού των μορφών υποκειμενικότητας που επέβαλλαν οι εκάστοτε μορφές βιοπολιτικής δράσης.²²² Υποστηρίζοντας την ίδια υπόθεση, ο Andrew Dilts σχολίασε ότι στις διαλέξεις του 1979 για το νεοφιλελεύθερο υποκείμενο, η έμφαση που απέδωσε ο νεοφιλελεύθερος λόγος στην αυτενέργεια των ατόμων και στην αυτοδιαμόρφωσή τους (με βάση, βέβαια, συγκεκριμένα πρότυπα) προσέλκυσε την προσοχή του στοχαστή και τον ώθησε να διερευνήσει, στο ύστερο έργο του, τον ρόλο που οι πρακτικές του εαυτού και οι

²²⁰ Michel Foucault, *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής...*, ό.π., σ. 270–271.

²²¹ Miikka Pykkönen, «Liberalism, Governmentality and Counter-Conduct...», ό.π. σ. 26.

²²² Ben Golder, «Foucault and the Genealogy of Pastoral Power», *Radical Philosophy Review*, vol. 10, no. 2, 2007, σ. 161– 162, 174 –176.

διεργασίες αυτοσυγκρότησης μπορούσαν να διαδραματίσουν, λειτουργώντας όχι μόνο ως στηρίγματα στις διάφορες πολιτικές διακυβέρνησης, αλλά και ως αντίβαρό τους.²²³

Θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι οι διάφορες μορφές αντίστασης που ενεργοποιούσαν τα υποκείμενα δεν προβλήθηκαν από τη φουκωική σκέψη ως διαδικασίες που επέφεραν την απόλυτη χειραφέτηση και την πλήρη αυτονομία. Ο διανοητής χαρακτήριζε ουτοπική τη θεώρηση ότι οι άνθρωποι μπορούσαν να δραπετεύσουν οριστικά από την εξουσία και τις διάφορες μορφές της και να ανακτήσουν μια κατάσταση πλήρους ελευθερίας, ιδεατούς αυθεντικότητας η οποία θα υφίστατο πέρα και έξω από τους ιστορικούς επικαθορισμούς και τον εξουσιαστικό έλεγχο επί της ζωής.²²⁴ Τα άτομα έπρεπε να αποστασιοποιηθούν από το δίπολο εντός/εκτός των πλεγμάτων εξουσίας.²²⁵ Στις διαλέξεις *Ασφάλεια, Επικράτεια, Πληθυσμός*, ο φιλόσοφος παρουσίασε τα διάφορα θρησκευτικά κινήματα ενάντια στην εκκλησιαστική εξουσία καθοδήγησης της διαγωγής, ως αντιδράσεις που δεν επέφεραν μια άπαξ και διαπαντός απαλλαγή από τους ποιμαντορικούς μηχανισμούς αλλά προέτασσαν τη δυνατότητα μιας άλλης επιλογής από τα υποκείμενα: «[προβάλλοντας το αίτημα οι πιστοί] να διακυβερνιούνται διαφορετικά, από άλλους αρχηγούς και ποιμένες, προς νέους στόχους και μορφές σωτηρίας και διαμέσου άλλων διαδικασιών και μεθόδων» [μτφρ. δική μου].²²⁶

Η ελευθερία, συνεπώς, δεν προσεγγίσθηκε ως ένα αγαθό το οποίο κατακτιόταν απόλυτα και ολοκληρωτικά και επίσης δεν γινόταν αντιληπτή ως η χωρίς περιορισμούς επιδίωξη από το κάθε άτομο των συμφερόντων του, όπως υποστήριζε ο νεοφιλελεύθερος

²²³ Andrew Dilts, «From Entrepreneur of the Self to Care of the Self: Neo- Governmentality and Foucault's Ethics», *Foucault Studies*, no. 12, Oct 2011, σ.132, 141, 143,145.

²²⁴ David Weberman, «Are Freedom and Antihumanism compatible? The case of Foucault and Butler», *Constellations*, vol. 7, 2002, σ. 262–264.

²²⁵ Μυριάμ Ρεβώ Ντ'Αλλόν, «Μισέλ Φουκώ: μια φιλοσοφία της επικαιρότητας», μτφρ. Κ. Σπαθαράκης, *Νέα Εστία*, τομ. 169, τχ. 1843, Απρ. 2011, σ. 612.

²²⁶ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 259.

λόγος. Καθώς ο Φουκώ αντιλαμβανόταν ότι οι λεγόμενες προσωπικές επιλογές και προτιμήσεις, τα ατομικά πάθη και τα συμφέροντα διαμορφώνονταν και μορφοποιούνταν από τα εκάστοτε καθεστώτα γνώσης και εξουσίας, ότι η επιθυμία, η ανθρώπινη φύση, η ελευθερία δεν ήταν καθολικές έννοιες, αλλά ελάμβαναν ποικίλες σημασιοδοτήσεις μέσα στο εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο και μέσα σε καθορισμένα παιχνίδια αλήθειας παρουσίασε την ελευθερία όχι ως ένα δεδομένο δικαίωμα, αλλά ως μια πρακτική, ως κάτι που έπρεπε να ασκηθεί.²²⁷ Ως τέτοιες πρακτικές άσκησης της ελευθερίας κατέδειξε την κριτική σκέψη και τον αναστοχασμό διαμέσου των οποίων τα άτομα επερωτούσαν και αμφισβητούσαν ότι τους είχε παρουσιασθεί ως οικουμενικό, αναγκαίο και υποχρεωτικό.²²⁸ Το στοχάζεσθαι επί των πολιτικών διαχείρισης της ζωής μπορούσε να δημιουργήσει έναν προβληματισμό γύρω από αυτές και να ενεργοποιήσει την ανυπακοή και τη διαφοροποίηση. Στον δεύτερο κύκλο κειμένων για τη βιοπολιτική, ο νεοφιλελεύθερος λόγος με την κριτική του στάση στον κρατικό παρεμβατισμό αποτυπώθηκε από τον στοχαστή ως ένα πρώτο παράδειγμα των προβληματισμών της σκέψης και των αλλαγών που μια τέτοια διαδικασία μπορούσε να δρομολογήσει.²²⁹

Ανακεφαλαιώνοντας, θα ισχυριστούμε ότι με την ανάλυση της βιοπολιτικής εξουσίας, επισημάνθηκε το εύρος της διείσδυσης και της επίδρασης των πολιτικών μηχανισμών επί της ζωής των ατόμων, χωρίς ωστόσο να εξαλειφθεί η δυνατότητα αντίστασης σε αυτό το πλέγμα τεχνολογιών που καθόριζε τον ανθρώπινο βίο κατά συγκεκριμένο τρόπο. Από τη δεκαετία του 1980, υπήρξε μια σχεδόν ολοκληρωτική επικέντρωση της φουκωικής σκέψης στις προοπτικές αναστροφής της πολύμορφης

²²⁷ Eduardo Mendieta, «The practice of freedom», στο Dianna Taylor (επιμ.), *Michel Foucault. Key Concepts*, Acumen, Ντάρχαμ 2011, σ. 112.

²²⁸ Michel Foucault, *Τί είναι Διαφωτισμός*, μτφρ. Σ. Ροζάνης, Έρασμος, Αθήνα 1988, σ. 35–36.

²²⁹ Dany Lacombe, «Reforming Foucault: A Critique of the Social Control Thesis», *The British Journal of Sociology*, vol. 47, no. 2, Jun 1996, σ. 347–348.

ενορχήστρωσης της ζωής που επιτελούσαν τα βιοπολιτικά συστήματα. Ο διανοητής αναφέρθηκε εκτενέστερα, στην τελευταία περίοδο του έργου του, στη σπουδαιότητα ανάπτυξης του κριτικού λόγου στο δημόσιο πεδίο (κριτικός ρόλος των διανοουμένων) για την ανάδειξη ερωτημάτων σχετικά με την ιστορική οντολογία που επιβαλλόταν στους ανθρώπους, και σε μικροσκοπικό επίπεδο, στις διάφορες πρακτικές ενός ενσυνείδητου μετασχηματισμού του εαυτού που μπορούσε να εφαρμόσει το κάθε άτομο.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι αναφορές του Φουκώ για την τέχνη του βίου και την κριτική σκέψη στο ύστερο έργο του συγκρότησαν το τρίτο σκέλος της ανάλυσής του για τη βιοπολιτική εξουσία στο οποίο ανέδειξε την προοπτική μιας «θετικής βιοπολιτικής» δηλαδή τη δυνατότητα συγκρότησης μιας οντολογίας (ενός τρόπου ζωής) που δεν επιβαλλόταν έξωθεν στα άτομα, αλλά αποτελούσε το παράγωγο μιας έλλογης και ηθελημένης επεξεργασίας του προσωπικού ήθους από μέρους των ατόμων. Ο κριτικός αυτοκαθορισμός δημιουργούσε μια σχέση του ατόμου με τον εαυτό του που δεν εδραιωνόταν στην ταυτοποίηση (αυτός είμαι), αλλά στη διαφορά και την καινοτομία (αυτός θέλω να γίνω) και ανέπτυσε τις προσωπικές ικανότητες και την αυτονομία των υποκειμένων, χωρίς παράλληλα να ενισχύει τη διακυβερνητική δράση των εξουσιαστικών πολιτικών και να εντείνει την προσάρτηση των ατόμων στους βιοπολιτικούς σχεδιασμούς.²³⁰ Η επιμέλεια του εαυτού προβλήθηκε ως ένας νέος τύπος πολιτικού ακτιβισμού έναντι σε ότι προσπαθούσε να ελέγξει και να οριοθετήσει τη ζωή υπό τη μορφή αναμφισβήτητων αληθειών. Η συγκεκριμένη πολιτική αντίστασης δεν λάμβανε τη μορφή μιας βίαιης σύγκρουσης, μιας ανοιχτής αντιπαράθεσης και δεν διενεργείτο υπό όρους

²³⁰ Jon Simons, *Foucault and the political*, Routledge, Λονδίνο 2002, σ. 78.

θεμελιωδών δικαιωμάτων.²³¹ Αντιθέτως, συνιστούσε μια προσωπική τακτική σύμφωνα με την οποία τα υποκείμενα αναγνωρίζοντας τους περιορισμούς που τους επιβάλλονταν, χειρίζονταν τα υπάρχοντα δεδομένα και τους δεδομένους κανόνες και τους αναδιέτασσαν, συνθέτοντας τον τρόπο ζωής τους, εντός ενός δικτύου σχέσεων εξουσίας.²³² Η αντίσταση δεν έπρεπε κατά τον Φουκώ να γίνεται αντιληπτή μόνο με όρους άρνησης και υπό την οπτική μιας απόλυτα απορριπτικής συμπεριφοράς. Η αντίσταση ήταν επίσης μια δημιουργική διαδικασία παραγωγής εναλλακτικών τρόπων ζωής.

Στην αισθητική της ύπαρξης αναγνώρισε κυρίως ο διανοητής μία πιθανή διέξοδο του ατόμου από τους περιορισμούς που του επέβαλλαν οι βιοπολιτικοί σχεδιασμοί. Η υπαρκτική διάσταση του ατόμου ήταν η νέα υποκειμενικότητα που προέτασσε η φουκωική φιλοσοφία: ιστορικά όντα που έχοντας αποκτήσει επίγνωση των δημιουργικών τους δυνατοτήτων αναλάμβαναν την πρωτοβουλία να γίνουν κάτι διαφορετικό από αυτό που ήδη ήταν, πυροδοτώντας την απροσδιόριστη εργασία της ελευθερίας, δηλαδή τη συγκρότηση μιας ταυτότητας που παρέμενε ανοιχτή και δεν υπαγόταν σε κάποια αρχή ή σε κάποιο προκαθορισμένο τέλος.²³³

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις για τη βιοπολιτική ως διακυβέρνηση

Με τις διαλέξεις του 1978-79, ο Φουκώ ολοκλήρωσε τη μελέτη του για τη βιοπολιτική (τουλάχιστον για εκείνη την περίοδο, καθώς σε μια μεταγενέστερη συνέντευξή του δήλωσε την πρόθεσή του να επανέλθει κάποια στιγμή στο θέμα αυτό). Σε αυτόν τον

²³¹ Roberto Nigro, «From Reason of State to Liberalism: The Coup d'État as Form of Government», στο Vanessa Lemm κ.ά. (επιμ.), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics and Neoliberalism*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη 2014, σ. 139–140.

²³² Αλέξανδρος Νεχαμάς, *Η τέχνη του βίου: Σωκρατικοί στοχασμοί από τον Πλάτωνα στον Φουκώ*, μτφρ. Β. Σπυροπούλου, Νεφέλη, Αθήνα 2001, σ. 240.

²³³ Θεόδωρος Γεωργίου, *Στα υπόγεια της Σκέψης και της Ιστορίας*, ό.π., σ. 29–31.

δίχρονο κύκλο σεμιναρίων, χρησιμοποίησε για την ανάλυσή του το μοντέλο της διακυβέρνησης με στόχο να αποκρυπτογραφήσει τη δράση μέσα από την οποία οργανώθηκε ο κοινωνικός και ατομικός βίος από τη βιοπολιτική εξουσία, στις δυτικές νεωτερικές κοινωνίες. Μέσα από την οπτική της διακυβέρνησης, προσπάθησε να ανιχνεύσει τις στρατηγικές θέσεις πάνω στις οποίες οικοδομήθηκε η πολιτική διαχείριση της ζωής.

Πιο συγκεκριμένα, η φουκωική ανάλυση κατέδειξε ότι η βιοπολιτική διακυβέρνηση κατήργησε τις παραδοσιακές διχοτομήσεις ανάμεσα στην εξουσία και στην υποκειμενικότητα, στην εξουσία και την ελευθερία. Ανιχνεύοντας την επίδραση της βιοπολιτικής δράσης στις νεωτερικές κοινωνίες, ο στοχαστής επεσήμανε ότι οι διάφορες μορφές διακυβέρνησης παρήγαγαν οντολογίες, διέπλαναν υποκειμενικότητες διαμέσου της διαμόρφωσης των προτιμήσεων, των συνηθειών, της ανάπτυξης των ικανοτήτων. Ειδικότερα, στην ανάλυση για τα νεοφιλελεύθερα καθεστώτα, αναδείχθηκε ότι η διαχείριση της ζωής από τη νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση προϋπόθετε και παρήγαγε ελευθερία. Οι νεοφιλελεύθεροι πολιτικοί σχεδιασμοί λειτουργούσαν με βάση τον κανόνα της ελάχιστης δυνατής παρέμβασης και εφαρμόζονταν χρησιμοποιώντας ως διαμεσολαβητές τα ίδια τα άτομα: παρακινώντας τα να αναπτύσσουν, να επενδύουν στον εαυτό τους και να χειρίζονται τη ζωή τους σύμφωνα με τα νεοφιλελεύθερα πρότυπα της ελευθερίας της δράσης, της ορθολογικότητας, της υπευθυνότητας, τα οποία προβάλλονταν ως το κλειδί για την κατάκτηση της προσωπικής ολοκλήρωσης και της ευτυχίας. Η ελευθερία και η υποκειμενικότητα δεν έθεταν, συνεπώς, ένα όριο στην πολιτική δράση αλλά μετατρέπονταν σε εργαλεία των βιοπολιτικών στρατηγικών διαχείρισης της ζωής.

Γενικότερα, η προσέγγιση της βιοπολιτικής ως τέχνη διακυβέρνησης ανέσυρε στο φως τον αθέατο και πολλές φορές συγκαλυμμένο χαρακτήρα των πολιτικών τακτικών της διακυβέρνησης της ζωής. Η βιοπολιτική παρήγαγε μία αλήθεια για τη ζωή και διαμόρφωνε τα άτομα με βάση αυτή, εφαρμόζοντας όχι τόσο απευθείας ρυθμίσεις πάνω στα άτομα, αλλά επενεργώντας στο περιβάλλον τους, δομώντας τον τρόπο δράσης και σκέψης τους. Αυτή η χωρική στόχευση της βιοπολιτικής διακυβέρνησης προσέδιδε στη διακυβερνητική δράση έναν σφαιρικό και πολύπλευρο προσανατολισμό ο οποίος ενεργοποιούσε μια πολλαπλότητα οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών διαδικασιών και ρυθμίσεων με στόχο να επιτευχθεί η ατομική και κοινωνική αναμόρφωση με βάση συγκεκριμένες στοχεύσεις. Παράλληλα με αυτές τις έμμεσες τακτικές, δεν εξέλειπε και η χρήση και άλλων εξουσιαστικών τεχνικών οι οποίες ενεργοποιούσαν άμεσες επεμβάσεις στη ζωή των ατόμων, υπό όρους καταστολής, ακύρωσης, ελέγχου και εποπτείας.

Την ίδια στιγμή που αποτυπωνόταν η ανομοιομορφία των διακυβερνητικών πρακτικών, το εύρος του πεδίου της δράσης τους και η πολυπλοκότητα των γραναζιών και των στηριγμάτων που υποβάσταζαν αυτές τις πολιτικές διαδικασίες διαχείρισης της ζωής (γνώση, κοινωνία) ο φιλόσοφος επεσήμανε, εξίσου, ότι η βιοπολιτική διακυβέρνηση ήταν μια τακτική οργάνωσης της ζωής που δεν ελάμβανε ποτέ μια τελική έκβαση. Και αυτό συνέβαινε διότι προσέκρουε στις αντιδράσεις των υποκειμένων και στη λειτουργία του λόγου, στις μετατοπίσεις και αναθεωρήσεις της σκέψης που καθιστούσαν ευπαθή τα βιοπολιτικά πρωτόκολλα. Αυτές οι διεργασίες δεν έθεταν απλώς ένα πρόσκομμα στους βιοπολιτικούς σχεδιασμούς, αλλά αποτελούσαν συγκροτητικό στοιχείο για τις βιοπολιτικές πολιτικές καθώς οι απαιτήσεις, τα οράματα, τα αιτήματα των υποκειμένων και οι

προβληματισμοί της σκέψης τις αναδιαμόρφωναν και προκαλούσαν τον μετασχηματισμό τους.²³⁴

Η βιοπολιτική δράση, συνεπώς, προβλήθηκε ως μία δυναμική διαδικασία η οποία εδραιωνόταν πάνω σε έναν σύνθετο συσχετισμό ανάμεσα στη ζωή και στην πολιτική. Η βιοπολιτική εξουσία διαμόρφωνε τη ζωή και η ζωή ανασυγκροτούσε και αναδιαμόρφωνε τις πολιτικές επί της ζωής. Επρόκειτο για μία συνεχώς ανακυκλούμενη διαδικασία και για μια αμφίδρομη διαπλαστική επίδραση. Σε αυτόν τον σισύφειο (κυκλικό) χαρακτήρα αυτής της σχέσης αναφέρθηκε και στο ύστερο έργο του ο Φουκώ όπου εκεί εστίασε στις πρακτικές αντίστασης του υποκειμένου. Αυτές δεν προσεγγίστηκαν υπό το πρίσμα μεσσιανικών οραμάτων για μια καθολική άρνηση και μία τελική νίκη έναντι των επιδράσεων και των οριοθετήσεων που επέβαλλε η βιοπολιτική εξουσία στους ανθρώπους, αλλά ως μια στρατηγική διαχείριση της αμοιβαίας παραγωγικής σχέσης που εδραιώθηκε ανάμεσα στους εξουσιαστικούς μηχανισμούς και στην ανθρώπινη ζωή, με την ανάδυση αυτής της προνοιακής μορφής εξουσίας η οποία, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο στοχαστής, δεν γεννήθηκε στις πόλεις, αλλά στο μαντρί.²³⁵

²³⁴ Ulrich Bröckling – Suzan Krasmann – Thomas Lemke, «From Foucault's Lectures at the Collège de France to Studies of Governmentality», ό.π. σ. 19.

²³⁵ Michel Foucault, *Security, Territory, Population...*, ό.π., σ. 174–175.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Η ανάδυση της βιοπολιτικής σηματοδότησε τη συνάντηση της ζωής με την πολιτική. Αυτή η εργασία επιχείρησε να αποτυπώσει πώς προσέγγισε αυτή τη διασταύρωση ο Γάλλος φιλόσοφος. Ο διανοητής καταρχάς έλαβε αποστάσεις από αντιλήψεις που αντιμετώπιζαν αυτή τη σύνδεση υπό το πρίσμα μιας μονομερούς απορρόφησης της πολιτικής από το ζωτικό στοιχείο, μιλώντας για μια απόλυτη φυσικοποίηση του πολιτικού. Σε αντίθεση, κατέδειξε την αμφίδρομη επίδραση αυτής της συνάρθρωσης, ανιχνεύοντας ποιές ήταν οι επιπτώσεις που επέφερε στο πολιτικό πεδίο η αναγνώριση της ζωής σε ύψιστη πολιτική αξία και αντίστροφα, διερευνώντας τους καθορισμούς τους οποίους επέβαλλε στη ζωή ο πολιτικός της σχεδιασμός.

Εν προκειμένω, από τη μονοπώληση της πολιτικής ατζέντας από ζητήματα που αφορούσαν στην εξασφάλιση της υγείας, της ασφάλειας, της ευτυχίας του πληθυσμού, μέχρι την ενσωμάτωση από τους πολιτικούς μηχανισμούς κανονικοποιητικών πρακτικών διαχείρισης του κοινωνικού σώματος (που αντλούσαν τον λόγο τους από τα επιστημονικά πεδία) και την αξιολόγηση της πολιτικής λειτουργίας με βάση την αποτελεσματικότητά της στην προστασία και ανάπτυξη της ζωής, η φουκωική μελέτη κατέγραψε τις αλλαγές και τις αναδιαμορφώσεις των στοχοθετήσεων, των πρακτικών και των κριτηρίων νομιμοποίησης της πολιτικής δράσης τις οποίες σηματοδότησε η ενασχόληση της πολιτικής με το ζωτικό στοιχείο. Από την άλλη πλευρά, καταδείχθηκε ότι η πολιτική λειτούργησε όχι μόνο ως ένας μηχανισμός συντήρησης της ζωής, αλλά και ως μια μορφοποιητική δύναμη επί της κοινωνίας και του ατόμου. Από την υγεία, την αναπαραγωγική διαδικασία και την αύξηση των σωματικών δυνάμεων έως τις σκέψεις, τις επιθυμίες και τις διαγωγές των ατόμων η πολιτική ανήχθη σε συγκροτητικό παράγοντα όλων των όψεων της ζωής, υποβάλλοντάς

τη σε μια διαδικασία διαρκούς μετασχηματισμού, εδραιώνοντας, συνεχώς, νέες προοπτικές για αυτή και καινούργιους τρόπους κατανόησής της.

Γενικότερα, ο Φουκώ προσέγγισε με έναν σκεπτικισμό δεδομένες αλήθειες πάνω στις οποίες οικοδομήθηκε η αντίληψη για την ανθρώπινη εμπειρία και τη ζωή κατά τη νεωτερική εποχή: την αντικειμενικότητα και την καθολικότητα της επιστημονικής γνώσης για την ανθρώπινη φύση, την πεποίθηση ότι οι επιθυμίες, οι χειρονομίες και οι συμπεριφορές είναι το παράγωγο μιας ακέραιης και αμετάβλητης εσωτερικότητας, τον διακριτό διαχωρισμό μεταξύ του πολιτικού πεδίου, της κοινωνικής ζωής και του ατομικού βίου. Ο στοχαστής κατέδειξε τις ρίζες των επιστημονικών αληθειών για τη ζωή σε κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα, καθώς και τον αλληπάλληλο μετασχηματισμό των σωμάτων και των συμπεριφορών από τη δράση των βιοπολιτικών μηχανισμών, διαμέσου της εφαρμογής ποικίλων πρακτικών: περιορισμών, διακρίσεων, μεθόδων πειθάρχησης, αλλά και τεχνικών ενδυνάμωσης και ανάπτυξης οι οποίες αναθεωρούνταν ακατάπαυστα. Όπως επεσήμανε, η ζωή στη νεωτερικότητα έχει καταστεί αντικείμενο μιας πολιτικής διακυβερνητικής δράσης η οποία χαρακτηρίζεται από μια συνεχή πλαστικότητα ως προς τις μορφές της και μια διαρκή ευελιξία ως προς τις μεθόδους της, ενώ δεν οδηγεί ποτέ σε ένα τέλος. Πρόκειται για μια αέναη και ευμετάβλητη διαδικασία, η ενδεχομενικότητα της οποίας εντείνεται από τις απρόοπτες συνέπειες και τους απροσδόκητους μετασχηματισμούς που μπορεί να επιφέρει στα βιοπολιτικά συστήματα η βούληση για ελευθερία.

Τα παραπάνω ζητήματα τα οποία έθεσε η φουκωική ανάλυση συνέβαλαν στην ανάδυση διαφόρων ερωτημάτων για το τρίπτυχο γνώση, εξουσία και υποκειμενικότητα πάνω στο οποίο θεμελιώνεται το σύστημα άσκησης της πολιτικής διαχείρισης της ζωής, όπως το παρουσίασε η φουκωική σκέψη. Με την επισήμανση ότι το εκάστοτε καθεστώς

γνώσης το οποίο καθορίζει τα πεδία της βιοπολιτικής παρέμβασης είναι το παράγωγο μιας επιλεκτικής διαδικασίας (όπου κάθε φορά ορισμένες θεωρίες προκρίνονται ως έγκυρες και αντικειμενικές και κάποιες άλλες περιθωριοποιούνται) ζητήματα σχετικά με το ποιοί επιστημονικοί φορείς ορίζουν την αλήθεια και τί προσδιορίζουν ως τέτοια θεωρήθηκαν από πολλούς επιστήμονες ως πεδία για περαιτέρω μελέτη και ανάλυση.²³⁶ Επίσης, ετέθησαν ως θέματα προς διερεύνηση οι κοινωνικές ασυμμετρίες, καθώς και οι σκοποί και οι αξίες που αναπαράγουν οι βιοπολιτικοί σχεδιασμοί. Επί παραδείγματι, εκφράστηκαν προβληματισμοί για το ποιες μορφές ζωής (ομάδες ατόμων) λαμβάνουν τη μέριμνα και την προσοχή των βιοπολιτικών μηχανισμών και ποιες αγνοούνται και παραμερίζονται.²³⁷ Υπό την ίδια οπτική, ανέκυψαν ερωτήματα για το αν το προσδόκιμο ζωής καθορίζεται αποκλειστικά από βιολογικά δεδομένα ή αν αντικατοπτρίζει εξίσου κοινωνικές ανισότητες, ηθικούς κανόνες και πολιτικές αποφάσεις.²³⁸ Τέλος, ένα πλήθος κριτικών διερωτήσεων έχει αναδυθεί για τις ιστορικές οντολογίες που εδραιώνουν οι βιοπολιτικές πρακτικές. Ποια είναι τα διάφορα πρότυπα ζωής τα οποία προβάλλονται ως φυσικά και αναγκαία για την κοινωνική ευημερία και την ατομική ολοκλήρωση; Ποιο είναι το δίκτυο των κέντρων (οικογένεια, κοινωνικές οργανώσεις και φορείς, εκπαιδευτικά και επιστημονικά ιδρύματα) και ποιοι οι μηχανισμοί που υποστηρίζουν τις βιοπολιτικές στοχεύσεις για την ανθρώπινη ζωή και καθοδηγούν τα άτομα στο να αναγνωρίσουν τις «αδυναμίες» τους και να καλλιεργήσουν τις κατάλληλες συμπεριφορές;²³⁹

²³⁶ Thomas Lemke, «Beyond Foucault: From Biopolitics to the Government of Life», ό.π., σ. 176–177.

²³⁷ *Αвт.*

²³⁸ Didier Fassin, «Coming Back to Life: An Anthropological Reassessment of Biopolitics and Governmentality», στο Ulrich Bröckling κ.ά. (επιμ.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*, Routledge, Νέα Υόρκη 2010, σ. 192.

²³⁹ Thomas Lemke, «Beyond Foucault: From Biopolitics to the Government of Life», ό.π., σ. 177–178.

Αναντίρρητα λοιπόν, η φουκωική μελέτη της βιοπολιτικής κληροδότησε έναν έντονο αναστοχασμό σχετικά με τους ποικίλους περιορισμούς, τις οριοθετήσεις και τις αξιολογήσεις που επιβάλλονται επί της ανθρώπινης σκέψης και δράσης από τους σχεδιασμούς των βιοπολιτικών συστημάτων για μια πιο υγιή, πιο παραγωγική, πιο ευτυχισμένη και πιο «ελεύθερη» ζωή. Ο στοχαστής είχε συλλάβει τον διαπλαστικό ρόλο των πολιτικών διαχείρισης της ζωής καθώς και τις ψευδαισθήσεις, τις πλάνες και τις ουτοπίες που σε ορισμένες περιπτώσεις αυτές καλλιεργούσαν. Ωστόσο, παρά την επισήμανση του σφιχτού εναγκαλισμού του ανθρώπινου βίου από τη βιοπολιτική δράση η ανάλυσή του δεν εξέλαβε έναν μηδενιστικό χαρακτήρα. Όπως ο ίδιος υποστήριξε: «η θέση μου δεν είναι ότι το καθετί είναι κακό, αλλά ότι το καθετί είναι επικίνδυνο, πράγμα που δεν είναι ακριβώς το ίδιο με το κακό. Αν το καθετί είναι επικίνδυνο, τότε πάντα έχουμε κάτι να κάνουμε».²⁴⁰ Η διαπίστωση στα κείμενα του για τη βιοπολιτική εξουσία ότι η σκέψη είχε μια πολύπλευρη λειτουργία και μια κριτική διάσταση τον οδήγησε να αναζητήσει σε αυτή, στα μεταγενέστερα έργα του, τη διέξοδο από τις προδηλότητες, τους επίκτητους, αλλά ανεπίγνωστους τρόπους δράσης και συμπεριφορών που αποκτούσαν τα άτομα διαμέσου της ηθοπλαστικής δράσης των βιοπολιτικών μηχανισμών, αναγνωρίζοντας στην αναστοχαστική ικανότητα τη δυνατότητα να αξιοποιηθούν δημιουργικά οι προοπτικές που παρέχονταν από τα εκάστοτε βιοπολιτικά συστήματα.²⁴¹ Η κριτική στάση μπορούσε να δημιουργήσει προσωπικές ετεροτοπίες απέναντι στην κοινωνική ομοιοστασία που επιχειρούσαν να εδραιώσουν οι πολιτικές διαχείρισης της ζωής και να λειτουργήσει ως μια πρακτική ελευθερίας.

²⁴⁰ Μισέλ Φουκώ, *Εξουσία, γνώση, ηθική*, ό.π., σ. 91.

²⁴¹ Michel Foucault, *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2012, σ. 144.

Θα ολοκληρώσω αυτήν την παρουσίαση, αναφέροντας ότι μέσα στο διάστημα των σαράντα περίπου χρόνων που μεσολάβησε από την ενασχόληση του φιλοσόφου με τη βιοπολιτική, ένα πλήθος μελετών, με αφορμή τον φουκωικό σχολιασμό, έχει εκπονηθεί πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα, όπως για τον τρόπο λειτουργίας της βιοπολιτικής εξουσίας στη σύγχρονη εποχή (Giorgio Agamben, Michael Hardt & Antonio Negri, Roberto Esposito), τις τεχνολογίες ασφαλείας που ενεργοποιούν τα διάφορα βιοπολιτικά συστήματα (Michael Dillon), τις νέες βιολογικές ταυτότητες που παράγονται από τις επιστημονικές εξελίξεις (γονιδιακή ανάλυση) και τις νέες μορφές κοινωνικής και ατομικής συνείδησης που δημιουργούνται γύρω από αυτές (Paul Rabinow & Nicholas Rose) και άλλα συναφή θέματα. Αυτή η συρροή θεωρητικών αναλύσεων έχει οδηγήσει σε νέους προσανατολισμούς και πεδία την έρευνα για αυτή τη μορφή εξουσίας που εδώ και αιώνες αποτελεί τον πιο αντιπροσωπευτικό τρόπο άσκησης της πολιτικής, στις δυτικές κοινωνίες. Η συγκεκριμένη εξέλιξη συνάδει με τις επιδιώξεις του ίδιου του διανοητή: «δεν γράφω ένα βιβλίο με σκοπό να πω τα πάντα· γράφω ένα βιβλίο ώστε να καταστήσει δυνατά και άλλα βιβλία, όχι κατά ανάγκην γραμμένα από μένα». ²⁴² Θεωρώ ότι αυτή η στόχευση για την ανάπτυξη του προβληματισμού, εν πολλοίς, έχει επιτευχθεί.

²⁴² Μισέλ Φουκώ, *Επιλογή από τα Dits et écrits*, επιμ. -μτφρ. Θ. Λάγιος, Στιγμή, Αθήνα 2011, σ. 29.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενής

Ελληνικές εκδόσεις

- 1) Foucault, Michel, *Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011
- 2) Foucault, Michel, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα 2012
- 3) Foucault, Michel, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας: η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011
- 4) Foucault, Michel, *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-79)*, μτφρ. Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2012
- 5) Foucault, Michel, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας: η χρήση των ηδονών*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2013
- 6) Foucault, Michel, *Τί είναι Διαφωτισμός*, μτφρ. Σ. Ροζάνης, Έρασμος, Αθήνα 1988
- 7) Foucault, Michel, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, μτφρ. Δ. Γκινোসάτης, Πλέθρον, Αθήνα 2011
- 8) Foucault, Michel, *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2012
- 9) Φουκώ, Μισέλ, *Οι Λέξεις και τα Πράγματα: μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα 2008
- 10) Φουκώ, Μισέλ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα 1991
- 11) Φουκώ, Μισέλ, *Επιλογή από τα Dits et écrits*, επιμ.- μτφρ. Θ. Λάγιος, Στιγμή, Αθήνα 2011
- 12) Φουκώ, Μισέλ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα 1987
- 13) Φουκώ, Μισέλ, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008

Ξενόγλωσσες εκδόσεις

- 1) Foucault, Michel, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France (1977-78)*, μτφρ. G. Burchell, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη χχ

Δευτερογενής

Ελληνικές εκδόσεις

- 1) Agamben, Giorgio, *Homo Sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Π. Τσιαμούρας, Scripta, Αθήνα 2005
- 2) Βεν, Πωλ, *Φουκώ: Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γ. Καραμπελας, Εστία, Αθήνα 2011
- 3) Γεωργίου, Θεόδωρος, *Στα υπόγεια της Σκέψης και της Ιστορίας*, Futura, Αθήνα 2002
- 4) Γκρο, Φρεντερίκ, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Α. Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα 2007
- 5) Deleuze, Gilles, *Φουκώ*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2005
- 6) Δοξιάδης, Κύρκος, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, Νήσος, Αθήνα 2015
- 7) Λάγιος, Θανάσης, *Stirner, Nietzsche, Foucault: ο θάνατος του Θεού και το τέλος του ανθρώπου*, Futura, Αθήνα 2012
- 8) Νεχαμάς, Αλέξανδρος, *Η τέχνη του βίου: Σωκρατικοί στοχασμοί από τον Πλάτωνα στον Φουκώ*, μτφρ. Β. Σπυροπούλου, Νεφέλη, Αθήνα 2001
- 9) Ρεβώ Ντ'Αλλόν, Μυριάμ, «Μισέλ Φουκώ: μια φιλοσοφία της επικαιρότητας», μτφρ. Κ. Σπαθαράκης, *Νέα Εστία*, τομ. 169, τχ. 1843, Απρ. 2011, σ. 598–614
- 10) Τρουλινού, Λίλα, «Εξουσία και Δίκαιο στον Φουκώ», στο *Foucault Michel, Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα 1991, σ. 170–182

Ξενόγλωσσες εκδόσεις

- 1) Adorno, Francesco Paolo, «Power over Life, Politics of Death: Forms of Resistance to Biopower in Foucault», στο Vanessa Lemm κ.ά. (επιμ.), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics and Neoliberalism*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη 2014, σ. 98–111
- 2) Bröckling Ulrich – Krasmann Suzan – Lemke Thomas, «From Foucault's Lectures at the Collège de France to Studies of Governmentality», στο Ulrich Bröckling κ.ά. (επιμ.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*, Routledge, Νέα Υόρκη 2010, σ. 2–33
- 3) Collier, Stephen, «Topologies of Power: Foucault's Analysis of Political Government beyond Governmentality» στο *Theory, Culture & Society*, vol. 26 (6), 2009, σ. 78–108
- 4) Dean, Mitchell, *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*, Sage, Λονδίνο 2004
- 5) Dillon, Michael – Lobo Guerrero, Luis, «Biopolitics of security in the 21st century: an introduction», *Review of International Studies*, no. 34, 2008, σ. 265–292
- 6) Dillon, Michael, «Governing through contingency: The security of biopolitical governance», *Political Geography*, no. 26, 2007, σ. 41–47
- 7) Dilts, Andrew, «From Entrepreneur of the Self to Care of the Self: Neo-liberal Governmentality and Foucault's Ethics », *Foucault Studies* , no. 12, Oct 2011, σ. 130–146
- 8) Esposito, Roberto, «The Enigma of Biopolitics», στο Timothy Cambell κ.ά. (επιμ.), *Biopolitics: A Reader*, Duke University Press, Ντάρχαμ 2013, σ. 350–385
- 9) Esposito, Roberto, «Biopolitics», στο Timothy Cambell κ.ά. (επιμ.), *Biopolitics: A Reader*, Duke University Press, Ντάρχαμ 2013, σ. 317–348
- 10) Fassin, Didier, «Coming Back to Life: An Anthropological Reassessment of Biopolitics and Governmentality», στο Ulrich Bröckling κ.ά. (επιμ.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*, Routledge, Νέα Υόρκη 2010, σ. 185–200
- 11) Flew, Terry, «The Birth of Biopolitics and contemporary neo -liberalism debates», *Thesis Eleven*, no. 108 (1), 2012, σ. 44–65

- 12) Fontana, Alessandro – Bertani, Mauro, «Situating the Lectures», στο Alessandro Fontana κ.ά., (επιμ.), *Foucault Michel, Society Must Be Defended: Lectures at the Collège De France 1975-76*, μτφρ. David Macey, Picador, Νέα Υόρκη 2003, σ. 273–293
- 13) Gane, Michael, «Foucault on Governmentality and Liberalism», στο *Theory, Culture & Society*, vol. 25 (7-8), 2008, σ. 353–363
- 14) Gordon, Colin, «Governmental Rationality: An Introduction», στο Graham Burcell, κ.ά. (επιμ.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, The University of Chicago Press, Σικάγο 1991, σ. 1–51
- 15) Golder, Ben, «Foucault and the Genealogy of Pastoral Power», *Radical Philosophy Review*, vol. 10, no. 2, 2007, σ. 157–176
- 16) Hammam, Trent, «Neoliberalism, Governmentality and Ethics», *Foucault Studies*, no. 6, Feb 2009, σ. 37–59
- 17) Kelly, Mark, *The Political Philosophy of Michel Foucault*, Routledge, Νέα Υόρκη 2008
- 18) Lacombe, Dany, «Reforming Foucault: A Critique of the Social Control Thesis», *The British Journal of Sociology*, vol. 47, no. 2, Jun 1996, σ. 332–352
- 19) Lemke, Thomas, *Biopolitics, An Advanced Introduction*, μτφρ. Eric Frederik Trump, New York University Press, Νέα Υόρκη 2011
- 20) Lemke, Thomas, «Foucault, Politics and Failure: A Critical Review of Studies of Governmentality», στο Jacob Nilson κ.ά. (επιμ.), *Foucault Biopolitics and Governmentality*, Södertörn Philosophical Studies, Στοκχόλμη 2013, σ. 35–52
- 21) Lemke, Thomas, «The Risks of Security: Liberalism, Biopolitics, and Fear», στο Vanessa Lemm κ.ά. (επιμ.), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics and Neoliberalism*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη 2014, σ. 59–74
- 22) Lemke, Thomas, «Beyond Foucault: From Biopolitics to the Government of Life», στο Ulrich Bröckling κ.ά. (επιμ.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*, Routledge, Νέα Υόρκη 2010, σ. 165–184
- 23) Mendieta, Eduardo, «The practice of freedom», στο Dianna Taylor (επιμ.), *Michel Foucault. Key Concepts*, Acumen, Ντάρχαμ 2011, σ. 111–124

- 24) Mills, Catherine, «Biopolitical Life», στο Jacob Nilson κ.ά. (επιμ.), *Foucault Biopolitics and Governmentality*, Södertörn Philosophical Studies, Στοκχόλμη 2013, σ. 73– 90
- 25) Muhle, Maria , «A Genealogy of Biopolitics: The Notion of Life in Canguilhem and Foucault», στο Vanessa Lemm κ.ά. (επιμ.), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics and Neoliberalism*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη 2014, σ. 77 – 97
- 26) Nigro, Roberto, «From Reason of State to Liberalism: The Coup d’État as Form of Government», στο Vanessa Lemm κ.ά. (επιμ.), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics and Neoliberalism*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη 2014, σ.127 – 140
- 27) Ojakangas, Mika, «Impossible Dialogue on Bio-power: Agamben and Foucault», *Foucault Studies*, no. 2, May 2005, σ. 5–28
- 28) Oksala, Johanna, «Neoliberalism and Biopolitical Governmentality», στο Jacob Nilson κ.ά. (επιμ.), *Foucault Biopolitics and Governmentality*, Södertörn Philosophical Studies, Στοκχόλμη 2013, σ. 53 –71
- 29) Oksala, Johanna, «Violence and the Biopolitics of Modernity», *Foucault Studies* , no. 10, Nov 2010, σ. 23–43
- 30) Optiz, Sven, «Government Unlimited: The Security Dispositif of Illiberal Government», στο Ulrich Bröckling κ.ά. (επιμ.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*, Routledge, Νέα Υόρκη 2010, σ. 93–112
- 31) Prozorov, Sergei, «The Unrequited love of Power: Biopolitical Investment and the Refusal of Care», *Foucault Studies* , no. 4, Feb 2007, σ. 53–77
- 32) Pyykkönen, Miikka, «Liberalism, Governmentality and Counter-Conduct; An Introduction to Foucauldian Analytics of Liberal Civil Society Notions», *Foucault Studies* , no. 20, Dec 2015, σ. 8–35
- 33) Read, Jason, «A Genealogy of Homo- Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity», *Foucault Studies* , no. 6, Feb 2009, σ. 25–36

- 34) Reid, Julian, «Life Struggles: War, Discipline and Biopolitics in the Thought of Michel Foucault», στο Stephen Morton κ.ά. (επιμ.), *Foucault in an Age of Terror: Essays on Biopolitics and the Defence of Society*, Palgrave Macmillan, Ηνωμένο Βασίλειο 2008, σ. 14–42
- 35) Revel, Judith, «Identity, Nature, Life: Three Biopolitical Deconstructions», στο Vanessa Lemm κ.ά. (επιμ.), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics and Neoliberalism*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη 2014, σ. 112–124
- 36) Rose, Nikolas – Miller, Peter, «Political Power beyond the State: Problematics of Government», *The British Journal of Sociology*, vol. 43, no. 2, Jun 1992, σ. 173 – 205
- 37) Rose, Nikolas – O'Malley, Pat –Valverde, Mariana, «Governmentality», *Legal Studies Research Paper*, no. 9/94, Sep. 2009, σ. 1–32
- 38) Saar, Martin, «Relocating the Modern State: Governmentality and the History of Political Ideas», στο Ulrich Bröckling κ.ά. (επιμ.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*, Routledge, Νέα Υόρκη 2010, σ. 34–55
- 39) Senellart, Michel, «Course Context», στο *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France (1977-78)*, μτφρ. G. Burchell, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2007, σ. 477–507
- 40) Simons, Jon, *Foucault and the political*, Routledge, Λονδίνο 2002
- 41) Tavares, Paolo, «Lines of Siege: The Contested Government of Nature», στο S. Mezzadra κ.ά. (επιμ.), *The Biopolitics of Development: Reading Michel Foucault in the Postcolonial Present*, Springer, Ινδία 2013, σ. 123–164
- 42) Taylor, Chloë, «Biopower», στο Dianna Taylor (επιμ.), *Michel Foucault. Key Concepts*, Acumen, Ντάρχαμ 2011, σ. 41–54
- 43) Wallenstein, Sven Olov, «Introduction: Foucault, Biopolitics and Governmentality», στο Jacob Nilson κ.ά. (επιμ.), *Foucault, Biopolitics and Governmentality*, Södertörn Philosophical Studies, Στοκχόλμη 2013, σ. 7–34
- 44) Weberman, David, «Are Freedom and Antihumanism compatible? The case of Foucault and Butler», *Constellations*, vol. 7, 2002, σ. 255–271

Άρθρα, βιβλία στο Διαδίκτυο

- 1) Foucault, Michel, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France (1977-78)*, μτφρ. G. Burchell, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη χχ, στο <http://www.azioni.nl/platform/wp-content/uploads/2013/04/Foucault-Security-Territory-Population.pdf>, επίσκεψη 15/01/16
- 2) Lemke, Thomas, «An indigestible meal? Foucault, governmentality and state theory», στο <http://www.thomaslemkeweb.de/publikationen/IndigestibleMealfinal5.pdf>, επίσκεψη 20/01/16
- 3) Lemke, Thomas, «Foucault, Governmentality and Critique», στο <http://www.thomaslemkeweb.de/publikationen/Foucault,%20Governmentality,%20and%20Critique%20IV-2.pdf>, επίσκεψη 20/1/16
- 4) Lemke, Thomas, «A Zone of Indistinction” – A Critique of Giorgio Agamben’s Concept of Biopolitics », στο <http://www.thomaslemkeweb.de/engl.%20texte/A%20Zone3.pdf>, επίσκεψη 25/5/16